นางนพมาศ

หรือ

ตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

นางสะลูไร ตุลยายน

ณ เมรุวัดมกุฎกษัตริยาราม

วันที่ 29 มีนาคม 2508

390.22

น 449 ส

๔๒
ส

นางนพมาศ

หรือ

ตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

นางสะลูไร ตุลยายน

ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

วันที่ ๒๙ มีนาคม ๒๕๐๘

390.22
น 449 ส

ทะเบียน - 4296

แผนกที่ ๑ ช.
ได้รับจาก สยป/กรมศิลปากร
เมื่อ 16 / กย / 2510
เลขที่ 117

ทะเบียน - ๔๒๓๖
๒๕๒๕/125

ขอขอบคุณ [illegible]

หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา

หอสมุดแห่งชาติ
15 พ.ย. 2532
กรมศิลปากร

นางนพมาศ

หรือ

ตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

นางสะลูไร ตุลยายน

ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

วันที่ ๒๕ มีนาคม ๒๕๐๔

เลขห้อง 104

เลขหมู่ 390.22
ส449 ส

เลขทะเบียน ส.32 ม.15882

นางนพมาศ หรือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์

พิมพ์ครั้งที่ ๑		พ.ศ. ๒๔๕๗
พิมพ์ครั้งที่ ๒		พ.ศ. ๒๔๕๗
พิมพ์ครั้งที่ ๓		พ.ศ. ๒๔๖๘
พิมพ์ครั้งที่ ๔		พ.ศ. ๒๔๗๒
พิมพ์ครั้งที่ ๕		พ.ศ. ๒๔๘๖
พิมพ์ครั้งที่ ๖		พ.ศ. ๒๕๐๓
พิมพ์ครั้งที่ ๗		พ.ศ. ๒๕๐๔
พิมพ์ครั้งที่ ๘		พ.ศ. ๒๕๐๕
พิมพ์ครั้งที่ ๙		พ.ศ. ๒๕๐๕
พิมพ์ครั้งที่ ๑๐		พ.ศ. ๒๕๐๖
พิมพ์ครั้งที่ ๑๑		พ.ศ. ๒๕๐๖
พิมพ์ครั้งที่ ๑๒	คลังวิทยาพิมพ์จำหน่าย	พ.ศ. ๒๕๐๗
พิมพ์ครั้งที่ ๑๓	งานศพนางสะลูไร ตุลยายน	พ.ศ. ๒๕๐๘

พิมพ์ที่ ร.พ. ภักดีประดิษฐ์ ๒๐/๑ หลังศาลาเฉลิมกรุง พระนคร โทร. ๒๐๗๑๕
นายเฉลิม พันธุ์ภักดี ผู้พิมพ์และผู้โฆษณา ๒๕๐๘

คำนำ

เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ นางสะลูไร ตุลยายน ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม กำหนดงานวันที่ ๒๙ มีนาคม ๒๕๐๘ พันตำรวจโท วรา ตุลยายน ซึ่งเป็นสามี ได้มาแจ้งแก่เจ้าหน้าที่กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร ขออนุญาตจัดพิมพ์หนังสือเรื่อง นางนพมาศ หรือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ เพื่อแจกเป็นอนุสรณ์ในงานนี้ กรมศิลปากรยินดีอนุญาตให้จัดพิมพ์ได้ตามความประสงค์

หนังสือเรื่องนางนพมาศนี้ พิมพ์ขึ้นครั้งแรกเมื่อวันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๗ และต่อมาได้มีผู้ขออนุญาตจัดพิมพ์จำหน่ายและพิมพ์แจกในงานกุศลอีกหลายคราว สมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงพระนิพนธ์อธิบายไว้เมื่อพิมพ์ครั้งแรกว่า

"หนังสือเรื่องนี้เรียกกันมาแต่ก่อน ๓ ชื่อ เรียกว่าเรื่องนางนพมาศชื่อ ๑ เรียกว่าเรื่องเรวดีนพมาศชื่อ ๑ เรียกตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ชื่อ ๑ แต่ที่จริงก็หมายความอันเดียวกัน เพราะผู้ที่ว่าแต่งหนังสือเรื่องนี้กล่าวกันว่าชื่อนางนพมาศ บิดาเป็นพราหมณ์ รับราชการในตำแหน่งที่พระศรีมโหสถ ครั้งนครสุโขทัยเป็นราชธานีของสยามประเทศ มารดาของนางนพมาศชื่อนางเรวดี บิดามารดาได้นำนางนพมาศถวายทำราชการในสมเด็จพระร่วงเจ้า ได้เป็นพระสนมเอกตำแหน่งท้าวศรีจุฬาลักษณ์ อาศัยประวัติของนางที่ปรากฏดังนี้ จึงเรียกชื่อหนังสือนี้ต่าง ๆ กันดังกล่าวมา

ส่วนข้อความของหนังสือเรื่องนี้ ตอนต้นกล่าวด้วยมนุษยชาติ และต่อมากล่าวแสดงเหตุที่บิดามารดานำเข้าไปถวายตัวเป็นพระสนม แล้วพรรณนาถึงหน้าที่ข้าราชการฝ่ายในตลอดไปจนแบบวิธี ๑๒ เดือน ซึ่งมีเป็นราชประเพณีในครั้งกรุงสุโขทัยเป็นที่สุด

ว่าโดยทางโวหาร ใคร ๆ อ่านหนังสือเรื่องนี้ด้วยความสังเกต จะเห็นได้โดยง่าย ว่าเป็นหนังสือแต่งในครั้งกรุงรัตนโกสินทร์นี้เอง แต่งในระหว่างรัชกาลที่ ๒ กับที่ ๓ ไม่ก่อนนั้นขึ้นไป และไม่เป็นสำนวนภายหลังนั้นลงมาเป็นแน่ ถ้าจะหาพยาน จงเอาสำนวนหนังสือเรื่องนี้ไปเทียบกับสำนวนหนังสือจารึกครั้งสุโขทัย หรือหนังสือซึ่งเชื่อว่าแต่งครั้งกรุงสุโขทัย เช่นหนังสือไตรภูมิพระร่วงเป็นต้น หรือแม้ที่สุดจะเอาไปเทียบกับหนังสือที่แต่งเพียงในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ก็จะเห็นได้แน่นอนว่า สำนวนหนังสือเรื่องนางนพมาศเป็นหนังสือแต่งใหม่เป็นแน่ และยังซ้ำมีความที่กล่าวผิด ที่จับได้โดยแจ่มแจ้งว่าเป็นของใหม่หลายแห่ง ยกตัวอย่างดังตรงว่าด้วยชนชาติต่าง ๆ หนังสือนี้ออกชื่อฝรั่งหลายชาติ ซึ่งที่จริงไม่ว่าชาติใดยังไม่มีเข้ามาในประเทศนี้เมื่อครั้งนครสุโขทัยเป็นราชธานีเป็นแน่ อีกข้อ ๑ ที่ว่าครั้งกรุงสุโขทัยมีปืนใหญ่ขนาดนับด้วยหลายหาบ ปืนใหญ่ในครั้งนั้นก็ยังไม่เกิดขึ้นในโลก แต่ที่ผิดน่าพิศวงยิ่งกว่าอย่างอื่นนั้นมีแห่ง ๑ ที่ลงชื่อว่าชาติฝรั่งอเมริกันลงไว้ในนั้นด้วย ชาติอเมริกันพึ่งเกิด จะมีในครั้งพระร่วงอย่างไรได้ แม้แต่คำว่าอเมริกันเองก็พึ่งเกิดขึ้นในครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี เพราะฝรั่งช่างทำแผนที่คนหนึ่งไปทำแผนที่ให้ปรากฏรู้ชัดว่าเป็นทวีปหนึ่งต่างหาก มิใช่อินเดียฝ่ายตะวันตกดังเข้าใจ

กันมาแต่ก่อน จึงได้เรียกทวีปนั้นว่าอเมริกัน ตามชื่อช่างแผนที่ผู้ที่ไปพบความข้อนี้ เมื่อสำนวนหนังสือเห็นได้ว่าเป็นหนังสือครั้งกรุงรัตนโกสินทร์ ด้วยเหตุต่าง ๆ ดังกล่าวมานี้ประการ ๑ ยังซ้ำหนังสือเรื่องนี้ฉบับที่ข้าพเจ้าเคยได้พบมาแต่ก่อน ล้วนเป็นฉบับที่ผู้ร้ายในทางหนังสือได้แทรกแซงแปลกปลอมเสียจนเลอะเทอะด้วยอีกประการ ๑ แต่ก่อนมา ข้าพเจ้าจึงมิได้มีความนิยมต่อหนังสือเรื่องนางนพมาศ จนถึงได้นำความกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในที่ประชุมโบราณคดีสโมสร ว่าข้าพเจ้าไม่เชื่อหนังสือเรื่องนี้ว่าเป็นหนังสือของนางนพมาศจริงดังอ้างไว้ในตัวเรื่อง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานพระบรมราชาธิบายว่า หนังสือเรื่องนี้ได้เคยทอดพระเนตรเห็นฉบับหลวง แต่ถึงฉบับหลวงก็เป็นหนังสือแต่งใหม่ในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์อย่างข้าพเจ้าคิดเห็นนั้นเป็นแน่ไม่มีที่สงสัย แต่ท่านผู้ศึกษาโบราณคดีแต่ก่อนมา มีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และกรมหลวงวงศาธิราชสนิท เป็นต้น ทรงนับถือหนังสือเรื่องนี้อยู่ ชะรอยเรื่องเดิมเขาจะมีอยู่บ้าง แต่ฉบับเดิมจะบกพร่องวิปลาสขาดหายไปอย่างไร จึงมีผู้ใดในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์นี้แต่งใหม่ โดยตั้งใจจะปฏิสังขรณ์ให้เรียบร้อย แต่ผู้แต่งมิได้ถือเอาความจริงเท็จในพงศาวดารเป็นสำคัญอย่างเรานิยมกันทุกวันนี้ แต่งแต่จะให้ไพเราะพริ้งเรียงลงไปตามความรู้ที่มีอยู่ในเวลาแต่งหนังสือ เรื่องหนังสือจึงวิปลาสไป

ได้ทราบพระกระแสพระราชดำริดังกล่าวมาแล้ว ข้าพเจ้ายังหาหนังสือเรื่องนางนพมาศที่เป็นฉบับดีไม่ได้ จึงยังมิได้พิจารณาหนังสือเรื่องนี้ต่อมา จนเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรด ฯ ให้จัดหอพระสมุดวชิรญาณขึ้นเป็นหอสมุดสำหรับพระนคร เมื่อปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๔๔๘ และโปรด ฯ ให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเสด็จดำรงพระเกียรติยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเป็นสภานายกของกรรมการ ได้หนังสือเก่ามารวบรวมไว้ในหอพระสมุดวชิรญาณอีกมาก ในพวกหนังสือที่หาได้ มีหนังสือเรื่องนางนพมาศนี้หลายฉบับ ฉบับหนึ่งเป็นของเจ้าพระยารัตนบดินทร แต่ยังเป็นเจ้าพระยาพลเทพ ซึ่งเชื่อได้ว่า พวกผู้ร้ายปลอมหนังสือยังมิได้จับต้องมีอยู่เล่มสมุดไทย ๑ กับฉบับของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวรเสรฐสุดา ทูลเกล้าถวาย ฯ ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ทรงค้นได้มาอีก ๓ เล่ม ซึ่งเป็นฉบับคล้ายกันเดียวกัน และบางทีจะเป็นฉบับเดียวกับของเจ้าพระยารัตนบดินทรด้วยซ้ำไป เพราะรวมเข้ากันได้พอเต็มเรื่องแต่ต้นจนปลายบริบูรณ์ ข้าพเจ้าจึงเอามาอ่านพิจารณาดูโดยถ้วนถี่ เมื่อในรัชกาลที่ ๖ เมื่ออ่านตลอดเรื่องแล้ว คิดเห็นความจริงงามจะเป็นอย่างกระแสพระราชวิจารณ์ ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือหนังสือเรื่องนี้ ของเดิมเขาจะมีจริง เพราะลักษณะพิธีของพราหมณ์ที่กล่าวไว้ในหนังสือเรื่องนี้ โดยมากเป็นตำราพิธีจริงและเป็นพิธีอย่างเก่า อาจจะใช้เป็นแบบแผนก่อนครั้งกรุงศรีอยุธยา ไม่ใช่

เรื่องที่ผู้ใดจะมาคิดปลอมขึ้นใหม่ได้ทั้งหมด ดีร้ายหนังสือเรื่องนางนพมาศนี้ ของเดิมจะมาในจำพวกหนังสือตำราพราหมณ์ (๑) ซึ่งเขียนด้วยตัวหนังสือพราหมณ์เป็นภาษาไทย หนังสือจำพวกนี้แม้ในหอพระสมุดวชิรญาณทุกวันนี้ก็มีอยู่บ้าง หนังสือเรื่องนางนพมาศ ถ้ามาโดยทางตำราพราหมณ์ฉบับเดิมจะขาด ๆ วิ่น ๆ อยู่อย่างไร จึงมีผู้มาแต่งขึ้นใหม่เมื่อรัชกาลที่ ๒ หรือที่ ๓ ในกรุงรัตนโกสินทร์ดังกล่าวมาแล้ว

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ได้เคยทรงสดับพระกระแสรับสั่งในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า ข้าราชการฝ่ายในที่เป็นผู้เฒ่าผู้แก่ รับราชการมาแต่ในรัชกาลที่ ๓ ได้เคยกราบบังคมทูล ฯ ว่า หนังสือเรื่องนางนพมาศนี้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชนิพนธ์แทรกไว้ตอน ๑ เปรียบเทียบกับกิริยาอาการของข้าราชการฝ่ายในเป็นเชิงทรงบริภาษ แต่จะเป็นตรงไหนไม่ปรากฏ เมื่อข้าพเจ้าได้ทราบความข้อนี้ มาตรวจต้นฉบับดู เห็นความในตอนนางนพมาศเจรจากับบิดามารดาเมื่อก่อนจะเข้าไปรับราชการ คือตั้งแต่หน้า ๒๖ จนหน้า ๕๖ ในหนังสือที่พิมพ์ฉบับนี้เป็นความว่าเปรียบเทียบนิสัยหญิง และโวหารที่แต่งดีมาก ตอนนี้อาจจะเป็นพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้อ่านควรจะสังเกตดู

---

(๑) พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชดำริในสมัยต่อมาว่า ชื่อที่เรียกว่า "นพมาศ" เดิมเห็นจะหมายเพียงว่าพิธี ๙ เดือน คือเว้นพรรษา ๓ เดือน นอกจากนี้มีพิธีพราหมณ์ทำตามตำราทุกเดือน จะมิใช่เป็นชื่อคน

หนังสือเรื่องนางนพมาศนับว่าเป็นหนังสือสำคัญในภาษาไทย เรื่อง ๑ ด้วยเหตุดังกล่าวมาแล้ว และเป็นเรื่องโบราณคดีซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนิยม และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ได้ทรงอ้างถึงหนังสือเรื่องนางนพมาศนี้ ไว้ในพระราชนิพนธ์เรื่องพระราชพิธี ๑๒ เดือนหลายแห่ง หวังใจว่าจะเป็นที่พอใจแก่ผู้ที่จะได้อ่านทั่วกัน"

กรมศิลปากรขออนุโมทนาในกุศลบุญราศีทักษิณานุปทานกิจ ซึ่งพันตำรวจโท วรา ตุลยายน ได้บำเพ็ญอุทิศแด่ นางสะลูไร ตุลยายน ตลอดจนให้พิมพ์หนังสือนี้ออกแจกเป็นวิทยาทาน ขอกุศลทั้งนี้จงเป็นพลวปัจจัยดลบันดาลให้ นางสะลูไร ตุลยายน ผู้ล่วงลับ ได้ประสบแต่อิฏฐคุณมนุญผล สมดังเจตจำนงของเจ้าภาพทุกประการเทอญ.

กรมศิลปากร

๒๑ มกราคม ๒๕๐๘

นางสะลูไร ตุลยายน

ชาตะ วันเสาร์ ที่ ๙ กรกฎาคม ๒๔๗๐

มตะ วันพฤหัสบดี ที่ ๒๒ ตุลาคม ๒๕๐๗

ประวัติ

นางสะลูไร ตุลยายน

สะลูไร ตุลยายน เกิดเมื่อวันเสาร์ ที่ ๙ กรกฎาคม ๒๔๗๐ ณ บ้านเลขที่ ๔๑๙ ถนนสุขเกษม ตำบลธาตุเชิงชุม อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร เป็นบุตรนายประสิทธิ์ บุณยารมย์ (อดีต ส.ส. จังหวัดสกลนคร) และนางสะลิล บุณยารมย์ (สกุลเดิม ศิริขันธ์)

การศึกษา การรับราชการ และวิถีชีวิต

พ.ศ. ๒๔๗๔ – ๒๔๘๔ เข้าศึกษาที่โรงเรียนสตรีประจำจังหวัดสกลนคร "สตรีสกลรัตน์" ตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาตอนต้นจนสำเร็จการศึกษาชั้นมัธยมปีที่ ๖

พ.ศ. ๒๔๘๕ – ๒๔๘๘ เข้าศึกษาที่โรงเรียนการช่างสตรีพระนครใต้ จังหวัดพระนคร สำเร็จประโยคอาชีวศึกษาชั้นสูง รับประกาศนียบัตรลงวันที่ ๑๗ พฤษภาคม ๒๔๘๘

พ.ศ. ๒๔๘๘ เข้ารับราชการเป็นครูประจำโรงเรียนการช่างสตรีจังหวัดสกลนคร สังกัดกรมอาชีวศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ เมื่อวันที่ ๑๕ สิงหาคม ๒๔๘๘

พ.ศ. ๒๔๙๕ ย้ายไปรับข้าราชการเป็นครูที่โรงเรียนการช่างสตรีประจำจังหวัดนครปฐม เมื่อวันที่ ๒๐ พฤษภาคม ๒๔๙๕

พ.ศ. ๒๔๙๘ ย้ายไปรับราชการเป็นครูที่โรงเรียนเอี่ยมลออ จังหวัดพระนคร ตั้งแต่วันที่ ๒ กรกฎาคม ๒๔๙๘ จนถึงวาระสุดท้ายของชีวิต

พ.ศ. ๒๕๐๐ – ๒๕๐๑ ได้เข้าศึกษาเพิ่มเติมในวิทยาลัยเทคนิค กรุงเทพ ในแผนกผ้า และเครื่องแต่งกาย ฝ่ายวิชาเคหศาสตร์ สำเร็จได้รับประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง ลงวันที่ ๓๐ เมษายน ๒๕๐๒

พ.ศ. ๒๕๐๒ ได้ศึกษาสำเร็จประโยคครูมัธยมอาชีวศึกษา ฝ่ายวิชาเคหศาสตร์ จากวิทยาลัยเทคนิค กรุงเทพ ตามประกาศนียบัตร ลงวันที่ ๓๐ เมษายน ๒๕๐๓

พ.ศ. ๒๕๐๗ ตอนต้นปี ได้เข้าสอบเพื่อเลื่อนวิทยฐานะเป็นข้าราชการชั้นโทของกรมอาชีวศึกษา และต่อมากรมอาชีวศึกษาได้ประกาศผลการสอบเพื่อเลื่อนเป็นข้าราชการชั้นโท ในครั้งนี้ปรากฏว่า นางสะลูไร ตุลยายน เป็นผู้หนึ่งที่สอบได้และอยู่ในอันดับดี ซึ่งมีสิทธิที่จะได้รับการพิจารณาเลื่อนเป็นข้าราชการชั้นโทอย่างแน่นอน แต่นางสะลูไร ตุลยายน มาถึงแก่กรรมเสียก่อนที่ยังมิได้มีโอกาสเช่นนั้น

พ.ศ. ๒๔๙๐ ได้ทำการสมรสกับ พ.ต.ท. วรา ตุลยายน บุตร พ.ต.อ. พระยาเสนานนท์ เมื่อวันที่ ๓ พฤษภาคม ๒๔๙๐

พ.ศ. ๒๔๙๑ มีบุตรหญิง ๑ คน ชื่อ น.ส. วาสิตา ตุลยายน (กำลังศึกษาอยู่ในชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ (เทียบ ม. ๖ เดิม) โรงเรียนมัธยมสาธิตวิทยาลัยวิชาการศึกษาประสานมิตร จังหวัดพระนคร) เกิดเมื่อวันเสาร์ ที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๔๙๑

ตามปกติ นางสะลูไร เป็นผู้มีสุขภาพอนามัยดี เคยเป็นนักกีฬาวอลเล่ย์บอลของโรงเรียนการช่างสตรีพระนครใต้ ไม่เคยเจ็บป่วย

ครอบครัวของผู้ถึงแก่กรรม

ที่เกิดเป็นที่มา แห่ง "ความตาย"

ทุก ๆ คนที่มีชีวิตอยู่ในโลกย่อมไม่ปฏิเสธ ความจริงข้อนี้ ทุก ๆ คนก็ต้องยอมรับความจริงอันนี้ โดยหลีกเลี่ยงไม่ได้ โดยไม่มีการผ่อนผัน เพราะทุก ๆ ชีวิต เป็นนักโทษประหาร แต่รอการลงอาญาเท่านั้น บางคนก็ถูกประหารด้วยเครื่องบิน บางคนถูกประหารด้วย รถยนต์ รถไฟ สาตราอาวุธ โรคภัย ฯลฯ

คุณสะลูไร ตุลยายน ซึ่งเป็นศิษย์ของอาตมา ก็ตกอยู่ในสภาพดังกล่าวแล้ว ต่อไปก็คงจะถึงผู้เขียน ผู้อ่าน โดยไม่มีทางจะหลีกเลี่ยง เหลืออยู่แต่ "ความดี" "ความชั่ว" ที่บุคคลกระทำไว้ เมื่อมีชีวิตอยู่เท่านั้น เพื่อให้คนศึกษา "ค่าของคน" อยู่ที่ผลของงาน "ค่าของงาน" อยู่ที่การกระทำ

พระครูสถาพรพุทธมนต์
(หลวงพ่อสำเนียง อยู่สถาพร)
เจ้าอาวาสวัดเวฬุวนาราม
ตำบลลำพญา อำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม

ลูกสุดที่รักของพ่อแม่

สะลูไร (บุณยารมย์) ตุลยายน เมื่อยังเด็กมีชื่อเล่นว่า "ตุ๊" เป็นลูกสาวคนโตของพ่อและแม่ ซึ่งพ่อแม่ถือว่า ตุ๊เป็นลูกคู่ทุกข์คู่ยาก เพราะ ขณะนั้นพ่อเพิ่งรับราชการเป็นครูน้อยและเริ่มสร้างชีวิตครอบครัว หลังจากตุ๊เกิดมาแล้ว พ่อก็ได้รับการเลื่อนวิทยฐานะและตำแหน่งสูงขึ้นตามลำดับ ตุ๊เป็นเด็กมีรูปร่างน่ารักและว่านอนสอนง่าย จึงเป็นที่รักเอ็นดูของญาติพี่น้องทุกคน ครั้นถึงวัยเล่าเรียน ตุ๊ก็สามารถเรียนหนังสือได้ดี เป็นที่รักใคร่ของครูบาอาจารย์เสมอมา และสามารถเรียนจบชั้นมัธยมปีที่ ๖ เมื่อมีอายุเพียง ๑๔ ปีเท่านั้น

ขณะยังเยาว์วัย พ่อแม่ได้ฝากตุ๊อยู่ในความดูแลของคุณครูช่วง กมลรัตน์ ซึ่งเป็นครูใหญ่โรงเรียนสตรีประจำจังหวัดสกลนคร "สตรีสกลรัตน์" ขณะนั้นครูช่วงเป็นผู้นำในการสร้างสรรค์ความเจริญด้านการศึกษาแก่กุลสตรีชาวจังหวัดสกลนคร จนอาจกล่าวได้ว่า ครูสตรีและกุลสตรีสกลนคร กว่าครึ่งจังหวัด เป็นลูกศิษย์คุณครูช่วง ทั้งนั้น ตุ๊ได้รับการถ่ายทอดวิชาการทั้งทางทฤษฎีและทางปฏิบัติ ตลอดจนความประพฤติกิริยามารยาท ทั้งยังเป็นผู้ที่มีลายมือคงงามมาจากปฐมาจารย์น้อย่างครบถ้วน สมดังเจตนารมณ์ของพ่อแม่ทุกประการ

พ่อแม่ยังจำได้ว่า เมื่อตุ๊เข้าเรียนชั้นประถมใหม่ ๆ ได้รบเร้าพ่อแม่อยู่หลายวัน ขอให้สร้างบ้านใหญ่ ๆ อย่างบ้านเพื่อนซึ่งเป็นบุตรข้าราชการด้วยกัน (คงมีความเข้าใจอย่างเด็ก ๆ ว่าบ้านพักของทาง

ราชการเป็นบ้านส่วนตัว) เพราะขณะนั้นพ่อแม่ยังอาศัยบ้านหลังเล็ก ๆ ในบริเวณบ้านคุณยายอยู่ ด้วยความรักลูก พ่อแม่จึงพยายามเก็บหอมรอมริบ ทำงานพิเศษหาเงินตัวเป็นเกลียวอยู่ระยะหนึ่ง จนสามารถสร้างบ้านหลังใหญ่ดังที่ลูกปรารถนา ณ บ้านเลขที่ ๔๕๖ ถนนมรรคาลัย ตำบลธาตุเชิงชุม อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร เยื้องจวนผู้ว่าราชการจังหวัด ปัจจุบันแม่และน้องของลูกได้ใช้บ้านหลังนี้ประกอบกิจการโรงเรียนอนุบาล "สกลราษฎร์อนุบาล" สามารถรับนักเรียนได้ประมาณ ๑๒๐ คน เป็นที่นิยมเชื่อถือของผู้ปกครองและก่อให้เกิดรายได้สำหรับเกื้อกูลการศึกษาของน้อง ๆ ตลอดมาจนทุกวันนี้ นับว่าตุ๊เป็นพลังผลักดันอย่างสำคัญยิ่งที่ทำให้พ่อแม่สร้างบ้านนี้ขึ้นมา

เมื่อตุ๊เรียนจบชั้นมัธยมปีที่ ๖ ก็รบเร้าให้พ่อแม่ส่งไปเรียนต่อที่โรงเรียนการช่างสตรีพระนครใต้ เพื่อกลับมารับราชการครูอย่างพ่ออีก ซึ่งตุ๊ก็ได้เรียนสำเร็จดังปณิธานและกลับมารับราชการครู ณ โรงเรียนการช่างสตรีจังหวัดสกลนครตามคุณวุฒิ ระยะนั้นพ่อก็สมัครเข้ารับเลือกตั้งเป็นผู้แทนราษฎรจังหวัดสกลนคร ทั้งพ่อและแม่ต้องจากบ้านรอนแรมไปหาเสียงทุกหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ ในจังหวัดนี้อยู่หลายเดือน ทางบ้านตุ๊ก็รับภาระหนักแทนพ่อแม่ในการเป็นแม่บ้านดูแลน้อง ๆ อีก ๘ คน ซึ่งกำลังเรียนและหลายคนยังอยู่ในวัยรุ่นได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้ยังทำหน้าที่ต้อนรับและเลี้ยงดูราษฎรที่มาติดต่อมิได้ขาดระหว่างที่พ่อเป็นผู้แทนราษฎร จนกระทั่งเข้าพิธีสมรสกับ พ.ต.ท. วรา ตุลยายน

แม้ตุ๊จะได้มีครอบครัว รับภาระเป็นแม่บ้าน ดูแลสามี และบุตรตลอดจนต้องไปรับราชการครูในระยะเดียวกันก็ตาม ตุ๊ก็ยังสมัครใจที่

จะรับภาระอุปถัมภ์น้อง ๆ ให้การศึกษาและเลี้ยงดูน้อง ๆ เช่นเดิม แทบจะกล่าวได้ว่า น้อง ๆ ทุกคนสำเร็จการศึกษา มีงานทำตามฐานานุรูปอยู่ทุกวันนี้ก็สืบเนื่องมาจากความดูแลเอาใจใส่ของตุ๊ทั้งนั้น ญาติพี่น้องทุกคนยังจดจำความเมตตาเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ของลูกได้เสมอ ไม่ว่าใครจะได้รับความเดือดร้อน หรือมีกิจธุระอันใดตุ๊เป็นต้องเข้าช่วยเหลือเสมอมิได้ขาด สำหรับพ่อแม่เมื่อมีโอกาสมาเยี่ยมเยียนตุ๊ก็ได้ต้อนรับและปฏิบัติเยี่ยงลูกที่ดี ตลอดจนหมั่นส่งเครื่องอุปโภคบริโภคที่พ่อแม่ชอบส่งไปให้ยังจังหวัดสกลนครเสมอมา ตุ๊ได้ยึดมั่นว่าพ่อแม่คือพระองค์เดียวของลูกไว้อย่างมิเสื่อมคลาย

ในด้านพระพุทธศาสนา ลูกก็ยึดมั่นในการทำบุญสุนทานตามฐานะเมื่อมีโอกาสอยู่เสมอดังจะเห็นได้จากวัดต่าง ๆ ได้มอบพระบูชาและพระขนาดเล็กหลายสิบองค์ให้ตุ๊เนื่องจากการทำบุญ การปฏิบัติราชการก็ปรากฏว่าได้รับคำสรรเสริญจากผู้บังคับบัญชาว่า เป็นผู้ขยันขันแข็ง มานะอดทน แม้บ่วยไข้ก็ไม่ยอมลาหยุด บางครั้งต้องพยุงกายไปทำงานจนล้มบ่วยหนัก ตุ๊ยังเป็นผู้ใฝ่หาความรู้และเสริมสร้างวิทยฐานะอยู่เสมอ สำหรับอัธยาศัยใจคอนั้นเล่าก็เป็นผู้ที่อ่อนหวานนิ่มนวล มีจิตใจเบิ่นกุศล มองโลกในแง่ดี จึงเป็นที่รักใคร่ของผู้บังคับบัญชา มิตรสหาย และศิษย์อย่างยิ่ง

ตุ๊เคยถามพ่อว่า เมื่อพ่อเป็นนักเรียนพลศึกษาอยู่ ทำไมกล้าขึ้นไปชกมวยไทยกับ ทับ จำเกาะ ซึ่งเป็นนักมวยอาชีพ ไม่มีใครสู้ เป็นการชกถวายต่อหน้าพระที่นั่งล้นเกล้ารัชกาลที่ ๖ แล้วก็แพ้เขาด้วย ไม่ขายหน้าหรือ ตอนนี้ก็มาเล่นการเมืองอีก บางคราวสมัครรับเลือกตั้ง

ได้บ้าง พลาดบ้าง ตุ๊ไม่อยากให้พ่อแม่เหนื่อย อยากให้พักผ่อน จะเลี้ยงน้อง ๆ ให้ พ่อก็บอกว่า พ่อมีเลือดนักสู้และเรียนวิชาในทางต่อสู้มา ขอให้พ่อได้ต่อสู้ชีวิตต่อไปเพื่อชื่อเสียงและเกียรติยศของวงศ์ตระกูล การกีฬาและการเมืองนั้น แพ้ชนะไม่มีความหมาย ในการดำเนินชีวิตของคนเราก็เช่นกัน ขอให้ยึดมั่นอยู่ในกฎเกณฑ์และขอบเขตศีลธรรมอันดี ก็ย่อมได้รับการสรรเสริญทั้งนั้น ลูกคงจำคำได้ จึงยึดถือเป็นหลักปฏิบัติจนตราบเท่าชีวิตของลูก ซึ่งผู้บังคับบัญชา เพื่อนและศิษย์ของลูกย่อมรู้ดี

สำหรับชีวิตครอบครัว ลูกก็บำเพ็ญตนเป็นภรรยาที่ดี เป็นมารดาที่ประเสริฐยากที่จะหาเสมอเหมือน ลูกได้มุมานะและเอาชนะทุกสิ่งที่ดีงามจนได้รับความสำเร็จเสมอมา แต่ในที่สุดลูกก็ต้องพ่ายแพ้ต่อสิ่งที่ไม่มีใครเคยเอาชนะได้ คือ "ความตาย" แต่ความตายของลูกมาก่อนวัยอันสมควร จึงทำให้ทุกคนที่รู้จักพากันโศกเศร้ารำลึกถึงลูกอยู่มิรู้ลืม

ผู้ที่บำเพ็ญแต่ความดีงามมาตลอดอายุขัย เช่นลูกนี้ ภพหน้าของลูกมีทางเดียว คือ "สุคติ"

จากส่วนลึกที่สุดของดวงใจพ่อแม่.

เลขที่ ๔๕๖ "บ้านบุญยารมย์" ถนนมรรคาลัย

ตำบลธาตุเชิงชุม อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร

แม่พระของลูก

เมื่อคุณแม่เริ่มป่วยในระยะแรก ๆ นั้น ลูก คุณพ่อ ตลอดจนญาติพี่น้องทุกคนต่างก็เข้าใจกันว่า อาการป่วยของคุณแม่คงไม่ร้ายแรงอะไรนัก ทั้งนี้ เนื่องจากตลอดเวลาที่คุณแม่ป่วยอยู่ที่บ้าน และแม้เมื่อไปอยู่ที่โรงพยาบาลหญิงนั้น คุณแม่เป็นผู้ที่มีกำลังใจเข้มแข็งข่มอาการเจ็บไข้ไว้ดีมาก ไม่แสดงความเจ็บปวดออกมาเลย คุณแม่กลับสามารถสนทนากับผู้บังคับบัญชา เพื่อน ๆ และญาติทุกคนที่ไปเยี่ยมได้เป็นอย่างดี เหมือนกับผู้ที่มีความเจ็บไข้เพียงเล็กน้อย นอกจากนี้ คุณแม่กลับแสดงความห่วงใยต่อผู้อื่นเสียอีก เช่น มีความห่วงใยทางบ้าน เป็นห่วงเรื่องการเล่าเรียนของลูก และเป็นห่วงการปฏิบัติราชการของคุณพ่อ โดยเกรงว่า เมื่อทุกคนต้องผลัดเปลี่ยนกันมาอยู่พยาบาลคุณแม่แล้ว จะทำให้หน้าที่ของแต่ละคนจะบกพร่องไป เรื่องความเป็นห่วงของคุณแม่ในขณะที่นอนป่วยอยู่นั้น มีอยู่ระยะหนึ่งที่คุณพ่อต้องไปราชการที่จังหวัดภูเก็ตโดยเครื่องบิน เมื่อเวลา ๓.๓๐ น. และไปจังหวัดเชียงใหม่โดยเฮลิคอปเตอร์ พอรุ่งขึ้นคุณแม่ก็ถามลูกว่า มีข่าวจากวิทยุและหนังสือพิมพ์ลง ข่าวเกี่ยวแก่เครื่อง บิน ตก บ้าง หรือเปล่า ทั้งนี้ เนื่องจากมีความห่วงใยในคุณพ่อ คุณแม่มีความเป็นห่วงแม้แต่เรื่องผู้มาเยี่ยม ก็ต้องการให้มีที่นั่งและมีการรับรองเป็นอย่างดี แม้ในขณะที่มีอาการไข้หนักผิดปกติ จนไม่สามารถจะพูดสั่งได้ ก็ยังพยายามใช้มือแสดงเครื่องหมายแทนคำพูด ในขณะที่คุณแม่กำลังนอนป่วยอยู่

นั้น ด้วยความเป็นห่วงการเรียนของลูก คุณแม่ยังมีใจกรุณาเร่งเร้าและบังคับให้ลูกไปเรียนพิเศษในตอนเย็น เพื่อเป็นการเรียนกวดวิชามิให้ขาดเรียน ในวันหนึ่งเมื่อคุณแม่ทราบว่า คุณพ่อจะต้องไปร่วมประชุมสัมมนาข้าราชการของสำนักงาน ก.ต.ภ. ระดับชั้นพิเศษและชั้นเอก ในการนี้ต้องค้างคืนที่วังตะไคร้ คุณแม่ก็ขอให้คุณพ่อไปร่วมการประชุมสัมมนา ไม่ต้องเป็นห่วงคุณแม่ และเฉพาะอย่างยิ่ง ในวันที่ ๒๑ ตุลาคม ๒๕๐๗ ซึ่งเป็นวันคล้ายวันเกิดของคุณอาหม่อมราชวงศ์รังษี ภาณุมาศ ซึ่งครอบครัวเรารักใคร่สนิทสนมและนับถือกันอย่างญาติสนิท คุณแม่มีความห่วงใยมาก คอยเตือนคุณพ่อให้ไปช่วยงานนั้นโดยคอยเตือนแล้วเตือนอีก อย่างกับจะกลัวว่าคุณพ่อจะจำไม่ได้ หรือไม่ได้ไป คุณแม่ได้ปฏิบัติเช่นนี้ แม้ในยามบ่วยไข้ ใคร ๆ ก็คิดว่าคุณแม่คงจะหายจากการเจ็บไข้ในไม่ช้า แต่ครั้นเช้ามืดวันที่ ๒๒ ตุลาคม ๒๕๐๗ คุณอาหม่อมและคุณอาฉวี ได้กรุณาไปตามคุณพ่อและลูกที่บ้าน จึงทราบว่า คุณแม่ของลูกมีอาการไข้หนักมากเสียแล้ว คุณแม่ได้ถึงแก่กรรมด้วยอาการสงบ เมื่อเวลา ๔.๑๕ น. นั้นเอง จึงทำให้ลูกได้รับความวิปโยคมาก เพราะลูกได้เสียคุณแม่ที่รักยิ่งของลูกไปอย่างไม่มีวันกลับเสียแล้ว ต่อไปนี้ลูกต้องกำพร้าแม่ ไม่มีร่มโพธิ์หรือร่มไทรให้ลูกได้อาศัยในยามเปล่าเปลี่ยวอีกแล้ว ต่อแต่นี้ไปลูกไม่มีโอกาสจะได้ยินเสียงที่พร่ำสอนลูกด้วยความกรุณาปรานีจากแม่พระของลูกอีกเลย เพื่อตอบสนองความกรุณาปรานีของคุณแม่ที่ได้พร่ำอบรมลูกตลอดมา ลูกจะระลึกและปฏิบัติตามคำของคุณแม่ที่ว่า “เป็นลูกผู้หญิงต้องรู้จักระวังกิริยามารยาท และคำนึงถึงเกียรติยศของพ่อแม่

และวงศ์ตระกูลไว้" โดยเคร่งครัด และจะปฏิบัติตนเป็นคนดี และตั้งใจเล่าเรียนเพื่อใฝ่หาวิชาความเจริญก้าวหน้าของชีวิตในอนาคตตามที่คุณแม่ต้องการ และได้กรุณาสั่งลูกเป็นครั้งสุดท้าย ก่อนที่คุณแม่จะจากลูกไป

คุณแม่ขากรรมใดหนอที่ทำให้ "แอ๋ม" กับแม่พระของลูกมีเวลาอยู่ด้วยกันน้อยเหลือเกิน ทั้งนี้ เนื่องจากเมื่อเล็ก ๆ ลูกต้องไปอยู่โรงเรียนประจำเสีย ๒ ปี และเมื่อโตขึ้นลูกก็ต้องไปอยู่กับคุณย่าอีก ๙ ปี พอกลับมาอยู่ร่วมบ้านกับแม่พระของลูกได้เพียง ๖ เดือนเท่านั้น แม่ก็ต้องจาก "แอ๋ม" ไปอย่างไม่มีวันกลับ โดยลูกยังมิได้ทันมีโอกาสกระทำการใด ๆ ตอบแทนพระคุณของแม่ได้เลย การจากไปของคุณแม่ทำให้ "แอ๋ม" ว้าเหว่มาก ลูกขอกราบไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์โปรดให้การจากไปของคุณแม่เป็นแต่จากไปเพียงกายเถิด ขอดวงวิญญาณของคุณแม่อยู่ใกล้ ๆ "แอ๋ม" ลูกของแม่เพื่อโปรดคอยช่วยปกป้องคุ้มครองลูกด้วย

เนื่องจากคุณแม่ของลูกเป็นผู้ที่ยึดมั่นในคุณความดี มีใจเป็นกุศล ไม่เบียดเบียนใคร ถึงพร้อมด้วยพรหมวิหาร ๔ ลูกจึงเชื่อว่ากรรมดีของคุณแม่ คงจะช่วยส่งให้คุณแม่ของลูกได้ไปสู่สุคติ อยู่ ณ สรวงสวรรค์ และหากชาติหน้ามีจริง ลูกขออธิษฐานให้ได้เกิดเป็นลูกของแม่อีก.

จากลูก

วาสิตา (แอ๋ม) ตุลยายน

พี่๗สุดที่รักของน้อง

พี่๗จำพอทราบว่าพี่จากน้อง น้ำตานองแสนวิโยคสุดโศกศัลย์
พี่จากน้องคราวนี้ไม่มีวัน ได้กลับมาพบกันอีกเช่นเคย
โอ้พี่จำสุดจักหาสิ่งใดเปรียบ มาเทียมเทียบความฉิวสิ้นเฉลย
หาความดีอย่างพี่ไม่มีเลย ดังน้องเคยรับอุ่นการุณย์มา
พี่ดีแท้ดังพ่อแม่คอยปกป้อง ช่วยดูแลเลี้ยงน้องถ้วนทั่วหน้า
คำร้ายน้อยหนึ่งนั้นไม่มีมา มีแต่ความเมตตาเออออรี
เผ้าฟูมฟักรักน้องไม่ข้องขัด สารพัดพี่สละไม่ผละหนี
ยากลำบากยากแค้นแสนทวี พี่ยังมีจิตปองน้องทุกคน
แต่คราวนี้พี่จากพรากน้องแล้ว ดังดวงแก้วเคยสว่างกลางเวหน
มาดับแสงไม่เยื้อนส่องน้องทุกคน ดวงกมลเปี่ยมล้นด้วยโศกา
ตั้งแต่นี้ต่อไปไม่เห็นแล้ว โอ้พี่แก้วของน้องสุดมองหา
นึกถึงพี่ก็จะมีแต่น้ำตา เป็นเวราของกรรมต้องจำไป
สังขราพี่จำมันไม่เที่ยง ทุกคนเลี่ยงหลีกหนีไม่มีได้
อันเกิดแก่เจ็บตายทำลายไป พุทธศาสน์ตรัสไว้อนิจจัง
ขอให้พี่สู่ที่สุคติภพ จงประสบอมตปรมสุขัง
ทิพพิมานเป็นสถานเนาเวียงวัง ดุจดั่งน้องน้องแซ่ซ้องเทอญ.

จากน้อง

นายสมจิต บุณยารมย์ น.ส. วิจิตรา บุณยารมย์
น.ส. ศิริณา บุณยารมย์ นายเจน บุณยารมย์
น.ส. วัชรี บุณยารมย์ นายยุทธชัย บุณยารมย์
นายชิระศักดิ์ บุณยารมย์

คำไว้อาลัย

ดิฉันรู้จักครูสะลูไร ตุลยายน ตั้งแต่ยังเป็นนางสาวสะลูไร บุณยารมย์ เป็นเวลานานประมาณ ๒๐ ปีมาแล้ว ในขณะนั้นดิฉันเป็นครูอยู่ที่โรงเรียนการช่างสตรีพระนครใต้ โดยครูสะลูไรมาเป็นศิษย์ของดิฉันเป็นเวลา ๓ ปี ต่อมาก็ยังติดต่อส่งข่าวคราวทุกข์สุขฉันท์ศิษย์กับครูอยู่เสมอมา และเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๘ ครูสะลูไรได้ย้ายมาเป็นครูที่โรงเรียนเอี่ยมลออร่วมกับดิฉัน ตลอดเวลาที่ครูสะลูไรรับราชการร่วมโรงเรียนเดียวกับดิฉัน ครูสะลูไรกระทำตนเป็นครูที่ดี ศิษย์ที่ดี นอกจากนี้ยังเป็นภรรยาและมารดาที่ดีด้วย เป็นผู้มีนิสัยใจคอหนักแน่น เอางานเอาการ อ่อมน้อมต่อผู้ใหญ่ เป็นที่รักใคร่นับถือของคนที่รู้จักคุ้นเคย เป็นคนพูดน้อย แต่เป็นสาระและเชื่อถือได้

ครูสะลูไรเป็นผู้มีความมานะอดทน ปฏิบัติราชการด้วยดีเสมอมา และยังสามารถทำประโยชน์ในหน้าที่ครูและราชการได้อีกมาก ดังนั้นการที่ครูสะลูไรมาถึงแก่กรรมเมื่อมีอายุเพียง ๓๘ ปี จึงเป็นเรื่องที่น่าเสียใจอย่างยิ่ง

ขอคุณงามความดีที่ครูสะลูไรได้กระทำไว้ จงเป็นผลสนองให้ครูสะลูไร จงประสบแต่สันติสุขในสัมปรายภพจงทุกประการ.

จำเนียรสุข พิณสวัสดิ์

ร.ร. เอี่ยมลออ

๑๒ ม.ค. ๐๘

เหตุการณ์ที่ลืมไม่ได้

เหตุการณ์ที่ข้าพเจ้าทั้งสองไม่อาจลืมได้ เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในยามดึกสงัดของคืนวันที่ ๒๒ ตุลาคม ๒๕๐๗ เวลาประมาณ ๔.๑๕ น. ซึ่งเป็นเวลาที่ข้าพเจ้ากำลังหลับสนิท แต่ต้องสดุ้งตื่นด้วยเสียงโทรศัพท์ ข้าพเจ้าทายไม่ผิดว่าเสียงกริ่งโทรศัพท์นั้นจะต้องถูกเรียกมาจากโรงพยาบาลหญิง และก็เป็นจริงดังที่ข้าพเจ้าคาดคิดไว้ เพราะมีผู้แจ้งมาให้ทราบถึงอาการอันป่วยหนักของพี่ตุ๊ ข้าพเจ้าทั้งสองรีบเดินทางออกจากบ้านพักผึ้งธนบุรีทันที แต่แม้ว่าข้าพเจ้าจะรีบร้อนสักเพียงใดก็แพ้จิตใจข้าพเจ้า ซึ่งเร่าร้อนอยากให้ถึงโรงพยาบาลหญิงให้ได้ในทันทีนั้น และแล้วภายใน ๒๐ นาทีข้าพเจ้าทั้งสองก็ถึงโรง-พยาบาลหญิง แต่ทว่าสายไปเสียแล้ว ข้าพเจ้าก็ต้องพบแต่ความผิดหวัง เพียงแต่พบร่างของพี่ตุ๊ที่ไร้วิญญาณ หลับตาพริ้มคล้ายเสมือนหนึ่งว่าพี่ตุ๊กำลังนอนหลับ ข้าพเจ้าได้จับร่างของพี่ตุ๊ปรากฏว่ายังอบอุ่นอยู่ ซึ่งแสดงว่าพี่ตุ๊ได้จากข้าพเจ้าไปเพียงไม่กี่นาทีเท่านั้น ทำให้ข้าพเจ้าทั้งสองต้องตื้นตันใจเป็นที่สุด ข้าพเจ้าไม่สามารถจะหักห้ามความอาลัยอาวรณ์นั้นเสียได้ ข้าพเจ้าต้องสูญเสียพี่ตุ๊ที่ข้าพเจ้าทั้งสองรักเสมือนญาติอันสนิทอย่างไม่มีโอกาสที่จะพบกันได้อีกแล้ว แต่อย่างไรก็ตามแม้พี่ตุ๊จะจากข้าพเจ้าไปก็เพียงแต่จากไปด้วยเรือนร่าง แต่เบื้องหลังพี่ตุ๊ของข้าพเจ้าได้ทิ้งไว้ให้ข้าพเจ้าลืมไม่ได้ คือ ความสุภาพอ่อนโยนสำเนียงอันไพเราะอ่อนหวาน ซึ่งเกิดจากดวงใจอันบริสุทธิ์ของพี่ตุ๊ ความเมตตากรุณาต่อญาติพี่น้องทั้งสองฝ่ายของพี่ตุ๊ ซึ่งตรึงตาตรึงใจแก่บุคคลทุกคนที่ได้รู้จักพี่ตุ๊

ฉะนั้น เมื่อพี่ตุ๊ต้องมาด่วนหนีข้าพเจ้าไปในวัยอันยังไม่สมควรเช่นนี้ ข้าพเจ้าทั้งสองขอวิงวอนให้อำนาจแห่งคุณความดีของพี่ตุ๊ที่ได้บำเพ็ญและสร้างสมไว้ จงส่งผลให้วิญญาณของพี่ตุ๊อันเป็นที่รักของข้าพเจ้า ซึ่งสถิตอยู่ในสุคติแล้วนั้น จงสุขยิ่ง ๆ ขึ้นเถิด.

พ.ต.ต. ม.ร.ว. รังษี ภาณุมาศ

ฉวีผ่อง ภาณุมาศ

เรื่องนางนพมาศ

หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์

บานแผนก

๑ *นพมาศนามแม่นี้*	*เดิมมา*
โปรดเปลี่ยนศรีจุฬา	*ลักษณล้ำ*
อุดมรูปปรีชา	*ชาญยิ่ง นแม่*
หญิงภพใดจักก้ำ	*กว่านี้ฤามี ฯ*

ตำรับโปราณาจารย์ พระศรีจุฬาลักษณ์ท่านกล่าวความสวัสดิ์เจริญของสตรีภาพผู้ประพฤติตามโอวาทแห่งท่านไว้ แต่สมัยจุลศักราชแรกตั้ง ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระร่วงเจ้าโดยนิยมดังนี้

ว่าด้วยชาติและภาษาต่าง ๆ

จักกล่าวเรื่องต้น จับเดิมแต่ตั้งภัทรกัลป์ขึ้น มีมนุษย์ชายหญิงด้วยอำนาจพรหมให้บังเกิด กาลครั้งนั้นมนุษย์ชาติเจรจาภาษามคธพากย์อย่างเดียวกันสิ้นด้วยกัน จะได้นับว่าต่างภาษานั้นหามิได้ ครั้นล่วงเดือนปีอันตรากัลปมาเป็นอันมาก จนถึงพุทธอันตรากัลปอันนี้ สมัยเมื่อมนุษย์มีอายุต่ำน้อยกว่าร้อยปีแล้วนั้น ข้าน้อยผู้ได้นามบัญญัติชื่อว่าศรีจุฬาลักษณ์ อันมีอุปนิสัยสมบัติกล่าวคือปัญญา จักจำแนกชาติภาษามนุษย์ตามโปราณาจารย์ ท่านสมมติเรียกชาติภาษาต่าง ๆ ให้พิสดารตามสติปัญญา ซึ่งได้สดับฟังไตรเพทและคดีโลก คำโปราณาจารย์สืบ ๆ กันมา บรรดาบ้านเมืองมนุษย์ซึ่งตั้งอยู่ภายนอกมัชฌิมประเทศ

สิ้นทั้งสกลชมพูทวีปนั้น ก็มีชาติและภาษาต่างกันเป็นอันมาก โปรา-ณาจารย์ท่านก็รวบเข้าบัญญัติเรียกว่า ประจันตะประเทศเป็นสยาม ภาษาทั้งสิ้นและบ้านเมืองบรรดาตั้งอยู่ในเกาะลังกาทวีป และเกาะซึ่งเป็นบริวารแห่งเกาะลังกาก็ดี มนุษย์ก็ต่างชาติต่างภาษา โปราณาจารย์ท่านก็รวบเข้าบัญญัติ เรียกว่าสิงหลประเทศสิ้นด้วยกัน จึ่งเป็นประเทศสามประเทศ ภาษาก็แตกสามภาษาดังนี้แท้จริง

หนึ่งโสด นักปราชญ์ผู้มีปัญญา ซึ่งเรียนรู้คณะฉันท์มีอินทรวิเชียรฉันท์เป็นต้น ท่านพึงใจจะนิพนธ์ตกแต่งกาพย์ โคลง ฉันท์ ลิลิต เป็นบททำนุกทำเนียบ คำสังวาส คำนิราศ คำสรรเสริญ คำสุภาษิต ท่านมักใช้ภาษาต่าง ๆ เป็นถ้อยคำโดยคณะพากย์ฉันท์ เหตุดังนั้นท่านจึ่งจัดพากย์ภาษาแยกออกโดยต่างกัน อันมคธพากย์นั้นคือคำบาลีภาษาแขกซึ่งในมัชฌิมประเทศเจรจากัน ถูกต้องกับมคธพากย์โดยมาก และสยามพากย์นั้นท่านว่าเป็นคำไทย สิงหลพากย์นั้นท่านว่า เป็นคำชาวสิงหลลังกาทวีป และคำพราหมณชาตินั้น ท่านว่าสังสกฤตพากย์ ตะเลงพากย์นั้น ท่านว่าเป็นคำฝรั่ง ภุกามะพากย์นั้นท่านว่าเป็นคำพม่า ตะลุมะพากย์นั้น ท่านว่าเป็นคำรามัญ หริภุญไชยพากย์นั้น ท่านว่าเป็นคำลาวน้ำหมึก กัมพุชพากย์นั้น ท่านว่าเป็นคำเขมร

แต่นี้ข้าน้อยผู้ชื่อศรีจุฬาลักษณ์ จะพึงจำแนกชาติภาษาต่าง ๆ ต่อออกไป คือ ภาษาไทย ๑ ลาวภาษา ๑ ลาวน้ำหมึกภาษา ๑ ลาวลื้อภาษา ๑ ลาวเงี้ยวภาษา ๑ ลาวทรงดำภาษา ๑ ลาวทรงขาวภาษา ๑ เขมรกัมพุชภาษา ๑ เขมรดงภาษา ๑ เขมรละมาดภาษา ๑ เขมรซวยภาษา ๑ พม่าภาษา ๑ รามัญภาษา ๑ ทวายภาษา ๑ กระแซภาษา ๑

ยะไข่ภาษา ๑ ไทยใหญ่ภาษา ๑ ตองซู่ภาษา ๑ พราหมณ์วัยธึกภาษา ๑ พราหมณ์เวรำมะเหศรภาษา ๑ พราหมณ์อะวะดารภาษา ๑ พราหมณ์บรมเทสันตรีภาษา ๑ พราหมณ์พญารีภาษา ๑ พราหมณ์พฤฒิบาศภาษา ๑ พราหมณ์พาราณสีภาษา ๑ พราหมณ์อรรคีคณเวศภาษา ๑ แขกอาหรับภาษา ๑ แขกมห่นภาษา ๑ แขกสุหนี่ภาษา ๑ แขกมั่งกะล้ภาษา ๑ แขกมะเลลาภาษา ๑ แขกชุร่าภาษา ๑ แขกฮุยหุยภาษา ๑ แขกมาลายูภาษา ๑ แขกมุหงิดภาษา ๑ แขกชวาภาษา ๑ แขกจามภาษา ๑ แขกพฤกษภาษา ๑ ฝรั่งเศสภาษา ๑ ฝรั่งวิลันดาภาษา ๑ ฝรั่งอังกฤษภาษา ๑ ฝรั่งพุทะเกตภาษา ๑ ฝรั่งมะริกันภาษา ๑ ฝรั่งอิศบันหยอดภาษา ๑ ฝรั่งการะหนี่ภาษา ๑ ฝรั่งสี่ส้องภาษา ๑ หรูดภาษา ๑ สิงหลภาษา ๑ ญี่ปุ่นภาษา ๑ ลิขี่วภาษา ๑ เกาหลีภาษา ๑ คิชะส่านภาษา ๑ จีนฮ่อภาษา ๑ จีนตาดภาษา ๑ แกวญวนภาษา ๑ ม้อยภาษา ๑ ยางแดงภาษา ๑ กะเหรี่ยงภาษา ๑ ละว้าภาษา ๑ ข่าบกภาษา ๑ ข่าน้ำภาษา ๑ เงาะภาษา ๑ และมนุษย์ภาษาเล็กน้อยมีบ้านเมืองบ้าง อยู่ป่าอยู่เขาอยู่เกาะบ้าง ยังมีมากกว่ามากเป็นแต่สมมติเรียกกันว่าชาติภาษา นอกจากคัมภีร์ไตรเพท หาพึงจะกล่าวพิสดารไว้ในที่นี้ไม่

ว่าด้วยการแบ่งอาณาเขตในชมพูทวีป

อันว่าสกลชมพูทวีป นอกจากป่าพระหิมพานต์และพระมหาสมุทรอันเป็นที่อยู่แห่งมนุษย์นั้น ประเทศใดที่ควรจะตั้งเป็นบ้านเมืองหมู่มนุษย์ชาติภาษาต่าง ๆ มีพระมหากษัตริย์เป็นต้น ก็ตกแต่งตั้งเป็นพระนครและราชธานี ประดับด้วยนิคมคามแว่นแคว้นเป็นเมืองใหญ่บ้าง

เมืองน้อยบ้าง มีเขตแดนกว้างยาวประมาณได้ ๕๐ โยชน์ก็มี ๑๐๐ โยชน์ก็มี ๒๐๐ โยชน์ก็มีบ้าง เป็นเมืองดอนบ้าง เป็นเมืองชายทะเลบ้าง เกาะบ้าง ต่างประดับด้วยจตุรงคเสนางค์ไพร่พ้าข้าแผ่นดินลูกค้าพาณิช มีสมบัติอันเป็นแก่นสาร และศฤงคารบริวารยศ เป็นขัตติยมหาศาล พราหมณมหาศาล คหบดีมหาศาล บริบูรณ์ด้วยสุวรรณหิรัญรัตน์ต่าง ๆ ตามประเทศเมืองใหญ่และเมืองน้อย

และพระนครใดสมเด็จพระมหากษัตราธิราชเจ้า ซึ่งมีพระเดชเดชานุภาพมาก สะพรั่งพร้อมไปด้วยนิกรโยธา ทแกล้วทหารอันเข้มแข็งในการณรงค์สงคราม ทั้งเสนางคนายกพลก็รอบรู้ตำรับพิชัยยุทธ์ สามารถอาจล้างข้าศึกศัตรูได้ทุกทิศแล้ว ก็สร้างสมสรรพศัสตราวุธ เรือรบเรือไล่ช้างม้า โคกระบือล้อเกวียนไว้สำหรับพระนครเบื้นอันมาก เที่ยวปราบปรามบ้านน้อยเมืองใหญ่อันมีกำลังไพร่พลและสติบัญญาไม่เทียบเทียม ให้อยู่ในอำนาจเป็นเมืองขึ้นเมืองออกแผ่ผ่าน พระราชอาชญาอาณาเขตกว้างขวางออกไปดังกล่าวนี้ เหตุดังนั้นไซร้ประเทศภาษา ๒ ภาษา ๓ ภาษาบ้าง ๔ ภาษา ๕ ภาษาบ้าง รวบรวมกันเข้าจึ่งเรียกว่าเป็นพระมหานคร ประเทศเอกราชมีในสกลชมพูทวีปหลายพระนคร หนึ่งโสด อันว่าพระนครประเทศเอกราชดังกล่าวนี้ แม้ตั้งอยู่ในที่ไกลกันก็ดี แต่เมืองขึ้นเมืองออกปลายเขตแดนตั้งติดต่อกันในระหว่างมีป่าใหญ่ภูเขาลำห้วยธารกั้น ทางไกลกัน ๒๐–๓๐ วันคืนก็ดี ถ้ามนุษย์ ๒ ฝ่ายพ้าสัญจรไปมาถึงกันได้โดยทางบกและทางน้ำ สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทั้ง ๒ ฝ่ายพ้าต่างมีพระเดชานุภาพและบุญบารมีเป็นอันมาก ทั้งเสนาบดีทแกล้วทหารก็เข้มแข็งในการศึกสงครามอย่างกัน ถึงมาตรว่ากำลังพาหนะรี้พลศัสตรา

อาวุธเสบียงอาหารจะยิ่งหย่อนกว่ากันก็ดี เจ้าพระนครใหญ่ทั้งสองฝ่าย ฟ้าต่างปรารถนาสมบัติ และบ้านเมืองเขตแดนซึ่งกันและกัน จึ่งกระทำการสงครามตอบโต้ขับเคี่ยวกันไปจนหลายชั่วอายุมนุษย์ ลูกค้าพาณิชทั้งสองฝ่ายก็มิได้ไปมาค้าขายถึงกัน นานาประเทศทั้งปวงก็รู้ว่าเมืองนั้น ๆ เป็นข้าศึกแก่กัน

ประการหนึ่ง พระนครประเทศเอกราช ๒–๓ พระนครก็มีบ้างมากกว่า ๑๐ ราชธานีก็มีบ้าง อาณาเขตใกล้และไกลกันพอดี สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินต่างประพฤติตามราชประเพณี ย่อมนับถือว่าเป็นราชสัมพันธไมตรีและมิตรไมตรีซึ่งกันและกัน ต่างแต่งทูตานุทูตจำทูลพระราชสาส์น ส่งเครื่องราชบรรณาการไปมาจำเริญทางพระราชไมตรีเยี่ยมเยียนกันตามกำหนดมิได้ขาดทั้ง ๒ ฝ่ายฟ้า โดยน้ำพระทัยไม่มีความรังเกียจว่าต่างชาติต่างภาษา ความสวัสดีจำเริญก็บังเกิดแก่พระมหานคร บรรดาซึ่งเป็นทางไมตรีกันนั้น อันว่าสมณชีพราหมณ์ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินก็อยู่เย็นเป็นสุข ลูกค้าพาณิชก็ได้ไปมาซื้อขายถึงกันโดยสะดวก หาความวิบัติอันตรายสิ่งใดสิ่งหนึ่งไม่ บ้านเมืองก็บริบูรณ์ไปด้วยสรรพสิ่งของเครื่องใช้สอยต่าง ๆ มีเงินและทองเป็นต้น นรชนชาติภาษานานาประเทศทั้งปวงก็เล่าลือสรรเสริญพระเกียรติยศ มีความนิยมยินดี ชักชวนกันมาสู่พระบรมโพธิสมภาร สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทุกปีเดือนมิได้ขาดโดยนิยมดังนี้

และพระนครราชธานีใหญ่น้อย บรรดามีในสกลชมพูทวีปทั่วไปนั้น กาลบัดนี้พระบวรพุทธศาสนาพระสัมมาสัมพุทธสัพพัญญูเจ้า ยังประดิษฐานตั้งอยู่เป็นอันดีนั้นน้อย ซึ่งเสื่อมสูญอันตรธานเสียแล้วนั้นมีโดยมาก เหตุด้วยพระเจ้าแผ่นดินและประชาชาวชนบทประเทศทั้งปวง

ยังนับถือพระรัตนัตตยาธิคุณเป็นสัมมาทฤษฐินั้นประมาณสักส่วนหนึ่งสองส่วน เป็นมฤจฉาทฤษฐิเชื่อถือลัทธิครูต่าง ๆ นั้น คณนานับได้สัก ๙ ส่วน ๑๐ ส่วน โดยประมาณ

สรรเสริญพระเกียรติสมเด็จพระร่วงเจ้า

แต่นี้จะพึงกล่าวสรรเสริญพระเกียรติยศสมเด็จพระร่วงเจ้า อันถวัลยราชไอศูรย์สมบัติ เป็นบรมกษัตริย์อันประเสริฐ ปราบดาภิเษกเสวยราชย์ ณ กรุงพระมหานครสุโขทัยราชธานีบุรีรมย์สถาน เป็นบิน อาณาประชาราษฎรชาวชนบทนิคมคามสยามประเทศทั้งมวล มีเมืองขึ้นออกเอกโทตรีจัตวาช่วงเมืองกิ่งเมือง แผ่ผ่านพระราชอาชญาอาณาเขตขอบขัณฑสีมากว้างขวางนับด้วยโยชน์ยิ่งกว่า ๑๐๐ มั่งคั่งไปด้วยสมณชีพราหมณ์ชนประชาชายหญิง อยู่เป็นภูมิลำเนาติดต่อกันไปโดยระยะย่านบ้านเมือง สร้างสมสวนผลไม้ไร่นาและที่ทำกินต่าง ๆ เป็นผาสุกสบายทั่วทุกหน้า ปราศจากพาลภัยอันตรายมีโจรเป็นต้น แล้วก็งามไปด้วยหมู่ลูกค้าพาณิชจีนจามแขกฝรั่ง อเนกนานาประเทศภาษาต่าง ๆ ตั้งตึกเตียมบ้านเรือนโรงร้านพ่วงแพเป็นถ่องแถวตามวิถีสถลมารค ซื้อขายสรรพสิ่งของเครื่องทองเงินแก้วเก้าเนาวรัตน์อลังการาภรณ์ ทั้งพรรณผ้านุ่งห่มควรแก่บุรุษสตรีมีหลายอย่าง ผ้าสุพรรณพัสตร์ ผ้าลิขิตพัสตร์ ผ้าจินะกะพัสตร์ ผ้าตะเลงพัสตร์ ผ้าเทวะกรี ผ้ารัตกรี ผ้าเจตกรี และพรรณภาชนะเครื่องใช้สอยต่าง ๆ อันควรกับตระกูลทั้ง ๑๐ ตระกูล ก็มีซื้อขายแก่กันเป็นอันมากกว่ามาก บริบูรณ์ไปด้วยโภชนามัจฉะมังสาผลาหาร ของพึงจะบริโภคโอชารส

อันมีมาแต่ประเทศต่าง ๆ ก็ซื้อขายเต็มไปในท้องตลาดไพศาลทุกแห่งทุกตำบล บรรดาลูกค้าพาณิชในประเทศก็ดี นอกประเทศก็ดี ที่ไปมาค้าขาย ณ จังหวัดแว่นแคว้นกรุงเทพพระมหานครสุโขทัยราชธานีนั้น ย่อมบรรทุกสินค้าไปมาด้วยสลุบกำบั่นเภตรา สัดจองเกวียนโคเกวียนกระบืออานช้างอานอูฐ ต่างม้าต่างล่อต่างลา เรือถ่อเรือพายเรือแจวเรือกรรเชียงเรือแล่นเรือโล้ บ้างก็ไปบ้างก็มาทุกฤดูเดือนมิได้ขาด

ว่าด้วยตระกูลต่าง ๆ

อันไพร่ฟ้าประชาชาวนิคมคามทั่วแว่นแคว้นเมืองขึ้นออกก็ดี และในราชธานีก็ดี ย่อมนับกันเป็นตระกูลประพฤติตามโปราณาจารย์สืบ ๆ ต่อมา อันตระกูลฝ่ายทหารนั้นมี ๔ ตระกูล คือทหารบกตระกูลหนึ่ง ทหารเรือตระกูล ๑ ทหารช้างตระกูล ๑ ทหารม้าตระกูล ๑ ฝ่ายพ่อเรือนก็มี ๔ ตระกูลเหมือนกัน คือ ตระกูลพราหมณ์ ๑ ตระกูลเศรษฐี ๑ ตระกูลพ่อค้า ๑ ตระกูลชาวนา ๑ แต่คหบดีตระกูลนั้นมีทั้งฝ่ายทหารฝ่ายพ่อเรือน บรรดาตระกูลซึ่งกล่าวนี้ แม้จะแต่งการอาวาหวิวาหมงคล ก็ตกแต่งกันตามแต่ตระกูล จะได้กระทำมงคลการให้ต่างชาติตระกูลไปนั้นหามิได้ แต่ฝ่ายบุรุษซึ่งเป็นคนมีทรัพย์สมบัตินั้น ย่อมหาอนุภริยาด้วยสินจ้างสินถ่ายไว้เป็นบริวารยศ แม้มีบุตรธิดาก็นับเป็นตระกูลบิดาฝ่ายเดียว อันว่าฝ่ายสตรีภาพนั้น แม้เป็นคนบริบูรณ์ด้วยทรัพย์ ผู้ใดน้ำจิตโลเลลุอำนาจแก่กามคุณไปร่วมสังวาสด้วยบุรุษสินจ้างสินถ่าย ซึ่งใช้สอยการงานในบ้านเรือนก็ดี และเป็นหญิงงามเมืองก็ดี อันบุตรธิดาของหญิง ๒ จำพวกนั้น มหาชนมีความรังเกียจนัก

เรียกว่าคนอนาจาร ย่อมจ้างถ่ายไปใช้เป็นคนเลี้ยงช้างม้าโคกระบือ ซักตากผ้าผ่อนเก่าเสียโดยมาก

หนึ่งโสด อันว่าขัตติยะตระกูลนั้น เป็นตระกูลสูงศักดิ์ประเสริฐกว่าตระกูลทั้งปวง ถ้าจะแต่งการอาวาหวิวาหมงคลกับตระกูลใด ๆ ก็ได้ มหาชนไม่มีความรังเกียจ ย่อมนับถือขัตติยะตระกูลสิ้นด้วยกัน เหตุดังนั้นขัตติยะชาติจึงเจือไปในตระกูลทั้งเก้าตระกูล แต่ทว่าบุตรธิดาก็นับเป็นตระกูลบิดาฝ่ายเดียวดุจกัน

ในสมัยนั้นนรชาติชายหญิงสิ้นทั้งมวล ย่อมมีความผาสุกสบายด้วยอำนาจฤดูโลกธรรมดา เป็นไปโดยเสมอมิได้ยิ่งมิได้หย่อน พยาธิโรคาก็เบาบาง หมู่มนุษย์ก็ประกอบไปด้วยสติปัญญาโดยมาก ต่างร่ำเรียนสรรพวิชาต่าง ๆ ฝ่ายทหารก็เรียนรู้ศิลปศาสตร์เพลงอาวุธ คือ วิชาช้างม้ากระบี่กระบองโล่ดั้งดาบสั้นดาบยาวกริชกั้นหยั่นโตมรศร กำซาบปืนไฟใหญ่น้อย มวยปล้ำตำรับตำราพิชัยยุทธ์เวทมนตร์คงกระพันชำนิชำนาญเป็นอันดี บรรดาพวกพ่อค้าเรือนก็ต่างเล่าเรียนคัมภีร์ไตรเพทไตรวิชา คือกลบทกลกลอนทำนุกทำเนียบอักขระอักษรครุลหุสูตรกรณฑ์สูตรฉวางค์ ตำรับโหราศาสตร์ทักษาพยากรณ์สมผุสอินทพาษบาทจันทร์สารำ อาจรู้จักรราศีดาราฤกษ์นพเคราะห์สุริยคราสจันทรคราสโดยพิสดาร บ้างก็เรียนรู้เวชกรรม คือ โอสถแพทย์สำพันธแพทย์เนตรแพทย์วัณโรคแพทย์อาคมะแพทย์อุรุคะแพทย์ บางพวกก็เรียนวิชาเป็นช่างสุวรรณหิรัญรัตน์ วัฒกีวาดเขียนแกะจำหลักปั้นกลึงหล่อหลอมสรรพวิชาช่างต่าง ๆ ชำนิชำนาญโดยมาก ฝ่ายสตรีก็ต่างร่ำเรียนวิชาช่างสุวรรณลายแล่นเลขาแกะปั้นปั่กทอร้อยกรองเย็บย้อมเป็นที่ทำกิน เกษมสุขทุกทั่วหน้า

นรชาติชายหญิงบ้างก็เล่นพนันทายบุตรในครรภ์ว่า จะเป็นหญิงหรือชาย เล่นโคชนโคเกวียนคนแล่นรอบแล่นธงคลีช้างคลีม้าคลีคนเป็นตามนักขัตฤกษ์ บ้างก็เล่นระเบงบีระเบงกลองพื้อนแพนขับพิณดุริยางค์บรรเลงเพลงร้องหนังรำระบำโคม ทุกวันคืนมิได้ขาด เอิกเกริกไปด้วยสำเนียงนิกรประชา เสสรวลสำรวลเล่นและซื้อขายจ่ายแจกจนราษราตรีมัชฌิมยามจึ่งค่อยสงัดเสียง

ว่าด้วยวัตถุในพุทธศาสนา

แล้วก็รุ่งเรืองไปด้วยพระบวรพุทธศาสนา รัตนัตตยาธิคุณอันเป็นนิยานิกธรรม อาจนำสัตว์ให้พ้นจากวัฏทุกข์ ถึงซึ่งสวรรค์นิพพานด้วยเนื้อนาบุญ และในจังหวัดพระนครก็ดี แขวงเมืองขึ้นออกทั่วนิคมคามก็ดี พื้นภูมิภาคปถพีย่อมแน่นเนื่องไปด้วยมหาอาวาส สังฆารามใหญ่น้อยนับบมิถ้วน เป็นราชอารามก็มี ขัตติยารามก็มี คหบดีรามก็มี กุลประชารามก็มี มีวัดหน้าพระธาตุราชบุรณะเป็นต้น และพระราชอารามหลวง และพระอารามต่าง ๆ ซึ่งไพศาลกว้างใหญ่นั้น ย่อมประดับไปด้วยไม้พระมหาโพธิ์และพระวิหารการเปรียญ พระมหาสถูปเจดีย์สูงใหญ่ยิ่งกว่าร้อยศอก แล้วก็ล้อมด้วยพระวิหารยาว มณฑปทิศสถูปรายแวดวงด้วยเสาไต้ไพทีซุ้มทวาร มีศาลารายเป็นระยะตามขอบกำแพงชั้นนอก เป็นที่ประชุมบรรพชิต ซึ่งไปกระทำสักการบูชาดูเดียรดาษเยียดยัดไปด้วยเสนาสนะกุฎีสงฆ์ ล้วนกระทำด้วยอิฐปูนเป็นหมู่เป็นแถว มีทั้งที่จงกรมที่สบายกลางคืนกลางวัน หอฉันหอปริตหอสัทธรรมมนเทียร โรงควงโรงกรักโรงน้ำร้อนน้ำเย็น ซุ้มน้ำสรง

น้ำชำระเท้า ล้วมสระบ่อตะพานข้ามคูคันคณะบั่กเสาหงสธงปฏาก ปลูกพรรณไม้ดอกผลร่มรื่นพื้นลานลาดด้วยแผ่นศิลาเลี่ยนสะอาดตา มีพระอุโบสถสังฆกรรมผูกพัทธสีมาไว้ในระวางบริเวณคณะสงฆ์ กว้างยาวยี่สิบห้าห้องวิจิตรไปด้วยซุ้มทวารบานประตูหน้าต่าง ฝาผนังพิดานดอกอัจกลับวาดเขียนล้วนลายสุวรรณ เบื้นรูปเทพอินทรพรหมอสุรครุฑนาค และเครื่องพญาศักะมันธาตุราชพญามหาสุทัศน์จักรพรรดิราชาธิราชเบื้นต้น อันว่าเจดียฐานและเครื่องประดับพระอารามทั้งมวลเบื้นที่สุดจนศาลาและตะพาน ก็อร่ามไปด้วยแสงสุวรรณเลขาลวดลายจิตรกรรมลดากรรม ห้อยย้อยพนมพวงแก้วประทีปแก้วแสงประภัสสร ควรจะทอดทัศนายิ่งนัก และเชิงอัฒจันทร์บันไดนั้น ก็กระทำด้วยศิลาลาย มีรูปไกรสรคชสีห์คชินทรพาชี โตสิงห์อสุรเสี้ยวกางกินนรล้วนหล่อด้วยทองประสม บ้างก็ทำด้วยศิลาวางไว้เบื้นคู่ ๆ ทุก ๆ ทวารเข้าออก หนึ่งโสด ควรจะอัศจรรย์ด้วยพระพุทธปฏิมากรซึ่งประดิษฐานไว้ในพระอุโบสถ และพระวิหารใหญ่น้อย อันเบื้นที่สักการบูชาทั่วไปทุกพระอาราม ย่อมหล่อด้วยตามพะโลหะ พระพุทธรูปเบื้นประธานนั้น หน้าสมาธิกว้างยี่สิบศอกก็มี สิบหกศอกก็มี สิบสองศอกก็มี ยิ่งหย่อนอยู่ในระวางนี้ก็มี และพระพุทธสถารศสูงสี่สิบแปดศอกก็มี หย่อนลงมาในระวางจนสิบสองศอกก็มี อันพระพุทธปฏิมากรใหญ่ ๆ ดั่งกล่าวนี้มีเบื้นหลายพระองค์ และพระพุทธรูปน้อย ๆ กับพระอรหันตรูปนั้น ย่อมมีเบื้นอันมากกว่ามากเหลือที่จะนับจะประมาณ บางพระองค์ก็หล่อด้วยตามพะโลหะ บางพระองค์ก็กระทำด้วยศิลาทั้งแท่ง ล้วนแต่งามด้วยพระพุทธลักษณะ แล้วก็ย้อม

ไปด้วยสุวรรณแปดน้ำ รัศมีรุ่งเรืองสถิตบัลลังก์ทอง ควรจะเป็นที่เลื่อมใสศรัทธาแก่ผู้ได้นมัสการ

อนึ่ง อันว่าพระกุลบุตรพุทธชิโนรสสังฆรัตนะ คามวาสีอรัญญวาสี สิ้นทั้งมวล ล้วนแต่ปฏิบัติตามพระวินัยบัญญัติประเสริฐด้วยศีลคุณ ธุดงคคุณ กิจจะสมณคุณ ต่างเล่าเรียนคันถธุระวิปัสสนาธุระ ที่มีพระวรรษาอายุเป็นพระมหาเถรท่านรอบรู้ในข้อวัตรปฏิบัติ ก็ได้เป็นพระอุปัชฌาย์อาจารย์สั่งสอนภิกษุสามเณร มีอันเตวาสิกสัทธิงวิหาริกนับด้วยสิบด้วยร้อยเป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะ พระภิกษุบางพระองค์ก็ทรงจำไว้ได้ ซึ่งพระองค์คัมภีร์พระวินัยปิฎกคัมภีร์หนึ่งบ้าง สองคัมภีร์บ้าง สี่ห้าพระคัมภีร์ก็มีบ้าง บางพระองค์ก็ทรงไว้ซึ่งพระสุตตันตปิฎกสี่สิบห้าสิบพระสูตร ร้อยพระสูตร ยิ่งกว่าร้อยพระสูตรก็มีบ้าง บ้างก็ทรงไว้ได้ซึ่งพระอภิธรรมปิฎกนับด้วยสิบภาณวารบ้าง ยิ่งกว่าร้อยภาณวารบ้าง บางพระภิกษุก็เป็นพระวินัยธร บางพระภิกษุก็เป็นพระธรรมกถึก สำแดงพระสัทธรรมเทศนาไพเราะ อาจยังน้ำจิตบรรพษัทให้มีประสาทโสมนัสศรัทธายิ่งขึ้นไปได้ร้อยเท่าพันทวี บรรดากุลบุตรในตระกูลทั้งปวง ก็ออกบรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนาเป็นอันมากทุกเดือนบีมิได้ขาด ชนมฤจฉาทิฐิบ้างก็เลื่อมใสมานับถือพระรัตนัตตยาธิคุณเป็นที่พึ่ง ให้บุตรนัดดาออกบวชเป็นภิกษุสามเณรก็โดยมาก อันพระบวรพุทธศาสนานั้นรุ่งเรือง พระรัตนตรัยก็บริบูรณ์ด้วยเครื่องสักการบูชา และจตุปัจจัยซึ่งทานทายก มีพระมหากษัตริย์เป็นต้น บริจาคทรัพย์กัลปนาถวายไว้ในพระอารามใหญ่น้อยทั่วไป มิให้พระภิกษุสามเณรได้ความลำบากขัดสนด้วยกัปปิยของฉันไตรจีวรและบริขารต่าง ๆ

ว่าด้วยลัทธิของพราหมณ์

ประการหนึ่ง พราหมณาจารย์อันทรงประวิตรกุณฑลธุรำ ซึ่งมีชาติและตระกูลมิได้เจือ ก็ย่อมวิเศษด้วยไตรเพทเวทมนตร์ รู้ลักษณะผูกพรตกระทำการพระราชพิธีทั้งสิบสองเดือน เพื่อให้สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทรงพระจำเริญในราชสมบัติปราศจากภยันตราย อันว่าพระมหากษัตริย์ขัตติยะราชตระกูลก็ดี และนรชาติชายหญิงตระกูลทั้งหลายก็ดี และนรชาติประชาชายหญิงตระกูลทั้งหลายก็ดี ย่อมเชื้อเชิญพราหมณ์หมู่นั้นไปในกาลมงคลต่าง ๆ มีการทำอาวาห-มงคลเป็นต้น พราหมณ์ก็บันลือเสียงสังข์รดน้ำอ่านอิศวรเวทวิษณุมนตร์อวยชัยให้พรโดยคัมภีร์ไสยศาสตร์ แล้วก็รับเอาเครื่องสักการะ คือทรัพย์อันเป็นแก่นสารควรแก่พราหมณ์จะพึงบริโภคใช้สอย หนึ่งโสด สมเด็จพระมหากษัตราธิราชเจ้า กับหมู่พราหมณ์ชาติทั้งปวงย่อมสร้างสถานที่เทวรูปไว้ในราชธานี และนิคมคามเมืองขึ้นออก เป็นหลายแห่งหลายตำบล อันพระเทวสถานนั้นมีสามอย่าง คือ สถานพระสยมภูวนาถนั้นหนึ่ง สถานพระนารายณ์นั้นหนึ่ง สองเทวสถานนั้นพราหมณ์พิธีทั้งห้าชาติ มีชาติไวยธึกเป็นต้นย่อมนับถือกระทำสักการบูชา และสถานพระเทวกรรมอีกสถานหนึ่งนั้นเป็นที่นับถือแห่งพราหมณชาติพฤฒิบาศ ย่อมกระทำสังเวยบวงสรวงตามตำรับพระคชกรรม อันสถานเทวรูปทั้งสามสถานดังกล่าวนี้ก็ย่อมวิจิตรไปด้วยเลขาเขียนวาดเป็นลวดลายต่าง ๆ มีศาลารายเป็นที่อาศัยและโรงมานพ สำหรับพราหมณ์ทั้งหลายนั่งสาธยายมนตร์แล้วก็แวดวงไปด้วยกำแพงแก้วเป็นบริเวณ วัดพื้นลานราบรื่นโรยทรายพรรณอันขาว ปลูกต้นพฤกษเวฬุเป็นพญาไม้ ปลูกต้นชุมแสงต้นระงับ

เป็นไม้บริวาร ปลูกทั้งพรรณไม้ดอกเจ็ดอย่างไว้บูชาในการพิธีทุก ๆ แห่ง และพระเทวสถานแห่งใดที่กว้างขวางเป็นสถานใหญ่ ก็มีศิลากระทำเป็นไกรลาสบรรพต มีรูปศิวลึงค์ตั้งอยู่บนยอดภูผา ล้วนหล่อด้วยทองสัตตะโลหะสูงแปดศอกบ้าง สิบศอกบ้าง ในเชิงบรรพตนั้นก็ล้อมด้วยเขื่อนเสาศิลามีลายและสีต่าง ๆ แล้วก็มีบั่ญจมหาสระน้ำใสสะอาด ปลูกบัวสัตตบุศย์สระหนึ่ง บัวสัตตบรรณสระหนึ่ง บัวเผื่อนสระหนึ่ง บัวลิญจงสระหนึ่ง บัวจงกลนีสระหนึ่ง สำหรับพราหมณ์เชิญบั่ญจมหานทีมีเบญจปทุมลอย มาสรงพระเป็นเจ้าแล้วและรินน้ำลงสู่สังข์นำโปรดมหาชนซึ่งกระทำมงคลต่าง ๆ และพระเทวรูปซึ่งพราหมณ์ทั้งหลายนับถือนั้นคือ พระปรเมศวร พระพิฆเณศวร พระวิษณุจักร พระอุมาภควดี พระลักษมี พระมเหศวรี พระเทวกรรม พระสัทธาสิทธิ์ พระอิษีสิงค์ พระไพศพ พระพลเทพ และเทวรูป มีพระนามนอกจากนี้ก็ยังมากโดยคัมภีร์ปางต่าง ๆ มีปางพระปรเมศวรเหยียบมงกุฎพรหมและมูลาคนีเป็นต้น ล้วนแต่หล่อด้วยทองเนาวโลหะสัตตะโลหะ ที่ใหญ่นั้นสูง ๕ ศอก ๖ ศอก ที่เล็กนั้นประมาณเท่าผลสะบ้าวานร ในระวางใหญ่และเล็กนั้นก็มีโดยมาก จะกำหนดศอกนั้วนั้นมิได้ อันพระเทวรูปนั้นมหาชนชาติสยามภาษาสัมมาทฤษฐิเรียกว่าพระไสยศาสตร์ บางคนก็นับถือ บางคนก็มิได้นับถือ

ว่าด้วยลัทธิศาสนาอื่น ๆ

หนึ่งโสด พวกมฤจฉาทฤษฐิชาติภาษาต่างๆก็กระทำที่สักการบูชาอันควรแก่นับถือของตน ไว้ในเขตแคว้นพระนครก็เป็นหลายแห่งหลาย

ตำบล บรรดาพวกจีนฮ่อ จีนตาดก็ชุมนุมกันสร้างศาลเทพารักษ์ใหญ่บ้างเล็กบ้าง ย่อมตกแต่งผนังหลังคาเขียนลวดลายต่าง ๆ ตามภาษาของตน แล้วก็ทำรูปจังเว็จวางไว้ในศาลทุก ๆ ศาล ถึงเดือนบีก็เอาออกแห่แหนเป็นการเอิกเกริกตามชาติภาษา และพวกแขกฝรั่ง ก็ก่อสร้างบั้นหย่าสุเหร่ากะฎี เป็นปริพาชการามวงล้อมด้วยกำแพงรอบบริเวณ มีศาลาและที่อาศัยให้ยี่หว่านไส้หยัดบาทหลวงอยู่ บอกกล่าวตำรับตำราเล่าเรียนกันตามลัทธิภาษาของตน ๆ ถึงฤดูเดือนบีก็เอาชำระ ขัดบั้นหย่าซ่าด่าผ้ารผ้ากาดก้นคนออกแห่แหน เต้นรำตีกลองระฆัง อื้ออึงทั้งกลางวันกลางคืน ตามโคมประทีปเทียนสว่าง เป็นเครื่องประดับพระนครควรจะยังน้ำจิตประชาราษฎรให้รื่นเริงเป็นผาสุกสันกาลทุกเมื่อ

ว่าด้วยสถานที่ต่าง ๆ ที่เมืองสุโขทัย

อันกรุงพระมหานครสุโขทัยราชธานีบุรีรัตน์นั้น กว้างใหญ่ ไพศาล มีแม่น้ำรอบเมือง บ้อมกำแพงเชิงเทินซุ้มทวารบานประตู แน่นหนาสูงตระหง่าน อาจกันเสียซึ่งข้าศึกศัตรู มีบึนใหญ่วางประจำช่องสีมาทหารรักษาอยู่โดยรอบ มีคลองน้ำลำหลอดก็หลายสาย ทำตะพานช้างช่องเรือเดินสามช่องบ้าง สี่ช่องบ้าง ตามคลองกว้างและแคบ ประดับด้วยตึกกว้านบ้านเรือนราชบุรุษคหบดี และรั้ววังลูกหลวงหลานหลวงราช-ตระกูล ติดเนื่องกันไปเต็มทั้งฝ่ายในพระนคร มีโรงช้างโรงม้าโรงรถโรงเรือรบ ฉางข้าว ฉางเกลือ คลังลูก คลังดิน คลังส่วย คลังการเรือนตรุเรือนตะราง เรือนชัยเภรี จวนกลาง จวนประจำกอง จวนทวารเวียง สถานพระเสื้อเมือง พระทรงเมือง พระหลักเมือง มีศาล

หลวงกระทรวงความ ศาลหน้าพระกาล ลานสนามหลวงสำหรับประลองช้างม้า ซ้อมหัดนิกรทวยหาญให้ชำนิชำนาญในการศึกสงคราม

อันพระราชนิเวศน์วังสถานนั้นมีปราการบ้อมประตูชั้นในชั้นนอกประดับด้วยสิบสองพระคลัง มีพระคลังเงินทองแก้วเก้าเนาวรัตน์ พระคลังสรรพพรรณผ้า เครื่องอุปโภคบริโภคเป็นต้น มีจวนสนามมาตยา จวนประจำเวร จวนประจำซอง ทิมแถวทิมท้องฉนวน ทิมองครักษ์ ตึกตำแหน่งพระเครื่องต้น เครื่องพระอภิรมย์ เครื่องราชูปโภค ตึกตำแหน่งช้างต้นม้าต้น ราชยานราเชนทร์ โรงบืนใหญ่บืนยาว มีตำแหน่งชื่อเสียง หนักร้อยหาบ สองร้อยหาบ ห้าร้อยหาบพันหาบก็มี อันปรางคปราสาทราชมนเทียรสถานเบื้นที่สมเด็จพระร่วงเจ้า เสด็จทรงสถิตอยู่นั้นมีจตุรมุขสี่ด้านๆ หน้านั้น มีพระที่นั่งมุขกระสันติดเนื่องกันกับสนามมาตยาหน้ามุขเด็จ ขนานนามเรียกว่าพระที่นั่งอินทราภิเษก มีโรงระบำอยู่กลางชะลาหน้าพระลาน วงด้วยไพทีบริสุทธิ์ย้อมน้ำมันทองคู ประดับด้วยของทรงประพาสต่างๆ มีไม้ดัดปลูกกระถางทองเบื้นต้น ฝ่ายขวาพระที่นั่งอินทราภิเษกมีมรฑปปริตอาคม ฝ่ายซ้ายมรฑปอิศวรอาคม และหน้ามุขปรางคปราสาทซ้ายขวาสองด้านนั้นเบื้นที่ข้างใน เบื้องขวามีมนเทียรปฏิมามรฑป ฝ่ายซ้ายมีมนเทียรเทพบีตะมรฑป มุขหลังปรางคปราสาทนั้น มีมุขกระสันติดเนื่องกันกับพระราชมนเทียรทั้งสองสถาน จึ่งขนานนามเรียกว่าพระที่นั่งอดิเรกภิรมย์ พระที่นั่งอุดดมราชศักดิ์ เบื้องขวามีหอพระนารายณ์ เบื้องซ้ายมีหอพระเทวกรรม แล้วก็มีพระปรัศว์ทั้งสองเบื้นลำดับต่อพระที่นั่งพระปรัศว์ขวา ขนานนามเรียกว่า รัตนนารีมนเทียร พระปรัศว์ซ้าย

เรียกว่าศรีอัปสรมนเทียร มีจวนเครื่องจวนคลังจวนชาวแม่ประจำเวร ตึกตำแหน่งพระสนมเอก ลูกหลวงหลานหลวงราชตระกูล นักสนม กำนัลนางบำเรอเป็นหมู่เป็นแถวตามท้องสถลมารคร้อยยี่สิบสาย หน้าตึกมีจวนเย็นสำหรับนั่งร้อยกรองวาดเขียนขับร้องเล่นเป็นที่สบายทุกตำแหน่งนางใน มีทิมรายทิมรอบ จ่าชาประจำซองรักษาด้านทาง กระท่อมไพร่ใช้งานขาดการกวาดถนนหนทางเป็นต้น มีเรือนจำสำหรับพระสนมกำนัล ต้องพระอัยการมิควรจะส่งราชมัล และมีทางท้องพระฉนวนอยู่สี่พระฉนวน ฉนวน ๑ ออกวัดหน้าพระธาตุ ฉนวน ๑ ออกพระเทวสถาน ฉนวน ๑ ออกพระที่นั่งไชยชุมพล เป็นที่ทอดพระเนตรการพระราชพิธีและแห่แหน ฉนวน ๑ ลงพระที่นั่งชลพิมาน เป็นที่สบายเมื่อเทศกาลฤดูน้ำ แล้วก็มีราชอุทยานอยู่ในพระนิเวศน์แห่งหนึ่ง ปลูกแต่พรรณไม้ดอกผล อันวิเศษด้วยกลิ่นและรส ควรจะนำมาซึ่งความโสมนัสน้ำจิตพระสนมกำนัลทั้งปวง และมีพระที่นั่งพิศาลเสาวรสอยู่ปากสระแก้วเป็นที่ทอดพระเนตรพรรณมัจฉาชาติต่างๆ คือปลาหน้าคนเป็นต้น มีศาลาธารกำนัล ๔ ศาลา สำหรับนางในนั่งร้อยกรองบุปผชาติบูชาพระรัตนตรัยและพระเทวรูปเป็นนิจ อันว่าปรางคปราสาทราชมนเทียรสถาน คือพระที่นั่งอินทราภิเษก อดิเรกภิรมย์ อุดมราชศักดิ์ และพระที่นั่งไชยชุมพล ชลพิมาน พิศาลเสาวรสก็ดี พระปรัศว์ทั้ง ๒ คือรัตนนารี ศรีอัปสรก็ดี มรฑปพระพุทธรูปและเทวรูปก็ดี ตึกตำแหน่งเรือนหลวงเรือนพระสนมกำนัลก็ดี แต่ล้วนวิจิตรไปด้วยลายปูนปั้น ลายจำหลักวาดเขียน ลงรักปิดทองแลอร่ามตา มีพระแท่นที่ฉากกั้นเครื่องปูลาดอาสนบัลลังก์กั้นเศวตฉัตร ห้อยย้อยด้วยระย้าประทีปชวาลาเครื่องราชูปโภคงามยิ่งนัก เรือนหลวงเรือนสนมก็ตกแต่งเตียง

ตั้งที่นั่งนอนเครื่องใช้สอย ตามฐานาศักดิ์โดยตำแหน่งยศทุก ๆ นางในดังกล่าวนี้แท้จริง

ข้าพระองค์ผู้ชื่อศรีจุฬาลักษณ์ น้อมเศียรศิโรตม์กราบถวายบังคมพระบาทบรมนาถบรมบพิตรสมเด็จพระร่วงเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณแก่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินเหลือที่จะบรรยาย พระองค์ย่อมทรงซึ่งทศพิธราชธรรม มีน้ำพระทัยเมตตากรุณา กอปรไปด้วยพระปัญญาสอดส่องในราชกิจการบ้านเมือง หยั่งเห็นสุขทุกข์ของอาณาประชาราษฎรทั่วทั้งขอบขัณฑสีมา มิได้เรียกร้องส่วยสาอากรให้เหลือเกิน ชุบเลี้ยงท้าวพระยาข้าเฝ้าฝ่ายทหารพลเรือน และผู้รั้งเมือง ครองเมืองเอกโทตรีจัตวา บรรดาข้าราชบุรุษทุกกระทรวงพนักงานโดยผีมือและความคิด ถ้าผู้ใดมีความชอบก็สักการะรางวัลให้ถึงขนาด แม้กระทำความผิดก็ลดหย่อนผ่อนโทษให้เบาลง บำรุงรักษาพระราชบุตรพระราชธิดาพระบรมวงศานุวงศ์ ให้บริบูรณ์ด้วยศฤงคารบริวารยศทั้งพระอัครมเหสีพระสนมกำนัล ก็พระราชทานเครื่องอลังการาภรณ์และเครื่องอุปโภคบริโภคตามยศถาศักดิ์มิให้อนาทร เป็นที่สุดจนจ่าชาคนใช้ประจำการ ก็ได้ผ้านุ่งห่มเงินประจำขวบปีทั่วทุกตัวคนตามสมควร แล้วก็ทรงพระมหากรุณามีพระราชโอวาทสั่งสอนพระบรมวงศาข้าเฝ้าฝ่ายนอกและฝ่ายใน มิให้ผู้ใดเกียจคร้านกระทำทุจริตประพฤตินำใจพาล สันดานโลภเบียดเบียนไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินให้ได้ความเดือดร้อน

ว่าด้วยพระราชจรรยาของสมเด็จพระร่วงเจ้า

อนึ่งโสด สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชศรัทธา ทำนุบำรุงพระบวรพุทธศาสนาให้ถาวรวัฒนารุ่งเรือง ด้วยเอาน้ำพระทัยใส่ใน

การพระราชกุศลต่าง ๆ บริจาคพระราชทรัพย์แจกจ่ายสักการบูชาพระรัตนตรัยเป็นอาวาสทาน เป็นธรรมทาน เป็นนิตยภัตทาน เป็นสังฆทาน บุคลิกทาน เป็นนิตย์นิรันตรทุกวันคืนเดือนมิได้ขาด ทรงสถาปนาพระมหาเถรเจ้าผู้รู้ธรรมโดยยิ่ง ขึ้นสู่ที่สมเด็จพระสังฆราชามหาคณิศร เป็นประธานคามวาสีอรัญวาสีอธิบดีสงฆ์ ทั้งเจ้ามหาคณะโดยลำดับ สถาปนานามบัญญัติ เถรมุนีฝ่ายคันถธุระ วิปัสสนาธุระ ถวายจตุปัจจัยเป็นไวยาวัจกร และทรงขอโอกาสเผดียงแก่พระภิกษุสามเณรทั่วไป ให้บอกกล่าวเล่าเรียนธุระทั้งสอง อันเป็นอายุพระพุทธศาสนามิให้เสื่อมทราม แล้วก็ชักชวนราชบริษัทชายหญิงให้ยินดีในศีลทานการกุศล ซึ่งเป็นผลประโยชน์ในชั่วนี้ชั่วหน้า อนึ่งพระองค์ทรงสักการะแก่พราหมณ์ผู้ประพฤติพรหมพรตพิธี ด้วยพระราชทานรางวัลและการคารวะมิได้ลบหลู่ดูแคลนย่อมดำรัสไต่ถามซึ่งเหตุและใช่เหตุอันจะพึงมีกับบ้านเมือง โดยนิมิตต่าง ๆ และมีพระกมลสันดานกอปรไปด้วยอนิจจลักษณะ ทรงสงเคราะห์แก่คนชราพยาธิอนาถาหาญาติมิได้ด้วยพระราชทรัพย์ ให้มีอาหารบริโภคและผ้านุ่งห่มทั่วทั้งพระราชอาณาเขต กับโปรดพระราชทานอภัยแก่ชีวิตสัตว์ ห้ามมิให้ผู้ใดฆ่าช้างม้าโคกระบืออันเป็นของมีคุณกับมนุษย์เป็นอันขาดทีเดียว เดชะผลอานิสงส์ซึ่งทรงสร้างสมกองการพระราชกุศลต่าง ๆ เป็นทฤษฐธรรมเวทนีย์ บันดาลให้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระจำเริญสุขสวัสดิ์ เสวยสิริสมบัติบริบูรณ์ด้วยพระโชคลาภต่าง ๆ มีกุญชรเศวตและสุวรรณหิรัญรัตน์ แล้วก็รุ่งเรืองพระเกียรติยศมีพระเดชเดชานุภาพแผ่ผ่านไปในอเนกนานาประเทศทั้งปวง มีแต่พระนครเป็นมหามิตรไมตรี จะได้มีเมืองเป็นข้าศึกศัตรูนั้นหามิได้

กรุงพระมหานครสุโขทัยราชธานีก็มีแต่ความเกษมสุข ประดุจเทพยนคร ก็ปานกัน อันว่าพระบรมวงศาภิมุขมาตยาข้าทูลธุลีพระบาทฝ่ายหน้าฝ่ายใน และสมณชีพราหมณ์ลูกค้าพาณิชราษฎรประชาชายหญิง ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินสิ้นทั้งมวล ต่างมีกมลจิตสวามิภักดิ์ซ้องสาธุการสรรเสริญพระเดชพระคุณ อวยชัยถวายพรสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้ทรงพระจำเริญสุขสิ้นกาลทุกเมื่อ และข้าพระองค์ชื่อศรีจุฬาลักษณ์ มิได้กล่าวความบรรยายว่า สมเด็จพระร่วงเจ้าจะเป็นสมมติวงศ์และราชอสัมภินวงศ์ดังฦๅ พระอัครมเหสีทั้งสองพระองค์นั้นจะเป็นประยูรวงศ์ดังฦๅ จะมีพระราชโอรสชายหญิงมากและน้อยเป็นดังฦๅ และพระบารมีบุญฤทธิศักดาเดชย่อมอัศจรรย์ในโลกเป็นดังฦๅนั้น ด้วยเหตุเห็นว่านักปราชญ์ผู้มีปัญญาท่านกล่าวพิสดารไว้แล้ว ถ้าผู้ใดจะใคร่รู้ใคร่ฟังจงไปเสาวนาในตำรับจามเทวีวงศ์โน้นเทอญ ข้าพระองค์พึงใจจะกล่าวแต่ที่เป็นความสวัสดิจำเริญ แก่สตรีภาพทั้งปวงโดยเอกเทศให้พิสดาร

ประวัตินางนพมาศก่อนเป็นพระสนม

เบื้องหน้าแต่นี้จะพึงพรรณนาโดยอุปนิสัยสมบัติ ซึ่งข้าน้อยได้สร้างสมกองการกุศลมาแต่อดีตชาติ จึงตกแต่งรูปสิริวิลาศให้เป็นที่จำเริญตา ทั้งได้กำเนิดในตระกูลวงศ์อันสูงศักดิ์ บริบูรณ์ด้วยสมบัติ และศฤงคารบริวารยศกอปรไปด้วยสติปัญญา ว่าจะกล่าวคำสุภาษิตตั้งตำรับ สหายเทวีวงศ์ไว้ในสยามประเทศ ให้จฤฐิติกาลอยู่ในโลกได้ชั่วฟ้าและดิน อันว่าบิดามารดาข้าน้อยนี้เป็นตระกูลพราหมณ์มหาศาลชาติเวรามเหศร์ ทั้งวงศาคณาญาติก็มีเป็นอันมาก นามบิดาชื่อโชตรัตน์

มารดาชื่อเรวดี สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินชุบย้อมบิดาข้าน้อยนี้เป็นพระมหาปโรหิต ตำแหน่งนามนั้นออกพระศรีมโหสถ ยศกมเลศครรไลหงส์พงศมหาพฤฒาจารย์ มีเกียรติยศยิ่งกว่านักปราชญ์ราชบัณฑิตทั้งปวง ได้บังคับบัญชากิจการตกแต่งพระนคร มีทำการพระราชพิธี ๑๒ เดือน เป็นต้น และเมื่อข้าน้อยนี้ปฏิสนธิในครรภ์มารดาฯ นิมิตฝั่นว่า ได้เยี่ยมบัญชรพระเจ้าแผ่นดินชมแสงพระจันทร์อยู่จนตื่น บิดาฝั่นว่า พรรณดอกไม้ต่างๆ แย้มบานเกสรใช่ฤดูกาล หอมกลิ่นรวยรื่นไปทั่วทั้งจังหวัดพระนคร เหตุนิมิตดังนี้ท่านทั้งสองก็ได้ทำนายไว้ว่า จะได้บุตรเป็นธิดา จะมีบุญพาสนาพร้อมด้วยสติปัญญาและเกียรติยศเป็นที่พึ่งแก่วงศ์ญาติได้เป็นแท้ วันข้าคลอดจากครรภ์มารดา พื้นอากาศก็ปราศจากเมฆ พระจันทร์ก็ทรงกลดแสงประภัสสร รัศมีขาวเจือสีเหลืองอ่อนเสวยฤกษ์บุษยะวันเพ็ญเดือน ๓ บีชวด สัปตศก จันทวาระดฤถี ซึ่งมีในกำหนดศักราชไว้ในที่นี้ ด้วยบีนั้นยังใช้โบราณศักราช สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินยังหาได้ลบศักราชตั้งจุลศักราชขึ้นใหม่ไม่ ประการ ๑ หมู่ญาติสัมพันธมิตรต่างมีน้ำใจเบิกบาน บ้างก็นำมาซึ่งดอกไม้ทอง สนอบเกล้าทอง จุฑาทอง ประวิตรทอง กุณฑลทอง ธุรำทอง วลัยทอง ของ ๗ สิ่งเฉลิมขวัญข้าน้อยนี้โดยมากกว่าของทั้งปวง พระศรีมโหสถผู้บิดาเห็นเป็นมงคลนิมิตประกอบกับลักษณะข้าน้อยอันมีฉวีวรรณเรื่อเหลือง ประดุจชโลมลูบด้วยแป้งสารภีทั่วทั้งกรัชกาย จึ่งให้นามกรข้าน้อยนี้ชื่อนพมาศ แล้วหยิบยกเอาสุวรรณ ๘ น้ำ ๑๐๐ ตำลึงออกให้เป็นของโลมขวัญ ทั้งท่านให้อาราธนาพระมหาเถรานุเถระ ๘๐ พระองค์ เชิญพระพุทธปฏิมากรมาประดิษฐานเป็นประธาน นิมนต์พระมหาเถรเจ้าจำเริญพระมงคลสูตร พระรัตนสูตร พระ

มหาสมัยสูตร ถ้วนคำรบ ๗ วัน ๗ ครั้ง เพื่อจะให้เป็นสวัสดิมงคลแก่ข้าน้อยนี้ แล้วท่านให้อัญเชิญพระครูพรหมพรตพิธีกับหมู่พราหมณาจารย์ ๖๐ คน ล้วนแต่ชำนาญในไตรเพทมาประชุมกันตั้งพระเทวรูปประจำทิศ ทำการพิธีระงับสรรพภัย พิธีชัยมงคล สิ้น ๓ ทิวาราตรีถ้วน ๓ ครั้ง ท่านถวายไทยธรรมแก่พระมหาเถรเจ้าให้บริบูรณ์ด้วยไตรจีวรสมณบริขารกัปปิยการก สิ้นทุก ๆ พระองค์ สักการะหมู่พราหมณ์ด้วยทรัพย์อันเป็นแก่นสารก็พอเพียง แล้วท่านอุทิศส่วนกุศลให้อุปถัมภ์บำรุงข้าน้อยผู้เป็นบุตร ให้เจริญชนมายุมีความสุขปราศจากโรคันตรายต่าง ๆ สิ้นกาลทุกเมื่อ อันผู้สำหรับอภิบาลบำเรอเลี้ยงข้าน้อยนี้บิดามารดาท่านเลือกสรรเอาแต่คนมีศีลาจารวัตร ทั้งฉลาดในการวิชาช่างต่าง ๆ ให้พิทักษ์รักษาอยู่เป็นนิตย์ จนข้าน้อยค่อยจำเริญรู้พูดรู้เล่นหมู่ชนซึ่งเป็นผู้เลี้ยง จะได้ให้เล่นสิ่งนั้น ๆ เหมือนเด็กทั้งหลายหามิได้สอนให้เล่นแต่ร้อยกรองวาดเขียน และชวนพูดเป็นกลบทกลกลอนเจือด้วยคำสุภาษิตทุกวันคืน จนข้าน้อยมีชนอายุได้ ๗ ขวบ พระศรีมโหสถผู้บิดาก็ให้เล่าเรียนอักษรสยามพากย์ และอักษรสันสกฤตได้ชำนิชำนาญแล้วจึ่งให้เรียนพระพุทธวัจนะพอรู้ศัพท์รู้แปลตามกลประโยคที่ตื้น ๆ แล้วท่านก็ให้เรียนคัมภีร์ไตรเพท ให้รู้ลักษณะเอกโทตรีจัตวากากบาททัณฑฆาตไต่คู้ ศษสไม้ม้วนไม้มลาย ประวิสรรชนีย์ฝนทองฟองดันนฤคหิต ทีฆะรัสสะสิถิลธนิตครุลหุอักขระสระพยัญชนะ เห็นรู้จะแจ้งเจนใจเป็นอันดี แล้วจึ่งสอนให้แต่งกลบทกลกลอนกาพย์ โคลงฉันท์สิลิตไว้ วางถ้อยคำสำนวนตามคตินักปราชญ์ ทั้งท่านให้เรียนคัมภีร์

ไตรวิชาตามตำรับโหราศาสตร์ สอนให้ดูดาวนพเคราะห์นักขัตฤกษ์ จนรู้ลักษณะทายร้ายและดี

แต่ข้าน้อยร่ำเรียนสรรพวิชาการทั้งมวล ตั้งแต่ ๗ ขวบจนจำเริญชนมายุได้ ๑๕ ปี ก็ถึงซึ่งชำนิชำนาญสิ้นเสร็จ นับว่าเป็นสตรีนักปราชญ์ฉลาดรู้คดีโลกคดีธรรมในแผ่นดินได้คนหนึ่ง แท้จริงเบื้องหน้าแต่นั้นท่านบิดามารดาก็มอบทรัพย์แสนตำลึงให้เพื่อประโยชน์จะได้เป็นสินสำหรับใช้สอยซื้อจ่ายเครื่องแต่งกาย และข้าน้อยนี้มีกมลจิตกอปรด้วยศรัทธาอุตสาหะบำเพ็ญทานการกุศล บริจาคทรัพย์ออกปฏิสังขรณ์เจดียฐานต่าง ๆ มีพระวิหารทานและสถานพระเทวรูปเป็นต้น อันว่าความเดือดเข็ญสิ่งหนึ่งสิ่งใดจะได้บังเกิดมีแก่ข้าน้อยนี้ก็หามิได้ อยู่ในตระกูลบิดามารดาเป็นผาสุกสบายสิ้นกาลเป็นนิจ

ฝ่ายว่าหมู่คณาญาติทั้งหลาย ซึ่งได้เห็นข้าน้อยนี้บริบูรณ์ไปด้วยสมบัติทั้ง ๓ คือ รูปสมบัติ บุญญาสมบัติ ทรัพย์สมบัติ ก็ชวนกันพูดจาสรรเสริญทุกเช้าค่ำ จนประชาชนชาวพระนครรู้กิตติศัพท์แพร่หลายเล่าลือต่อ ๆ กันไป มีทิศาปาโมกข์นักเลงขับผู้หนึ่ง คิดนิพนธ์ผูกเป็นกลอนเพลงขับสรรเสริญข้าน้อยนี้ไว้ว่า

เพลงขับยอเกียรตินางนพมาศ

๏ พระศรีมโหสถ ยศกมเลศครรไลหงส์
มีธิดาประเสริฐเฉิดโฉมยง ชื่ออนงค์นพมาศวิลาศลักษณ์
ละไมละม่อมพร้อมพริ้งยิ่งนารี จำเริญศรีสมบูรณ์ประยูรศักดิ์
เนื้อเหลืองเล่ห์ทองผ่องผิวพักตร์ เป็นที่รักดังดวงจิตบิดรเอย ฯ

๏ โฉมนวลนพมาศ เป็นนักปราชญ์ฉลาดด้วยบิดาสอน
ช่างกล่าวถ้อยมธุรสบทกลอน ถวายพรพรรณนาพระพุทธคุณ
สารพัดจะพึงใจไปครบสิ่ง เป็นยอดหญิงยิ่งธิดาทุกหมื่นขุน
แต่ก่อนปางสร้างกุศลผลบุญ มาเกื้อหนุนให้งามวิไลเอย ฯ

๏ ดวงดอกอุทุมพร ทั่วนครหายากฉันใดไฉน
จะหาสารศรีเศวตในแดนไพร ยากจะได้ดังประสงค์ที่จงจินต์
จะหานางกัลยาณีนารีปราชญ์ ประหนึ่งอนงค์นพมาศอย่าหมายถวิล
จะหาได้ในท้องพระธรณิน ก็ด้วยบุญเจ้าแผ่นดินอย่างเดียวเอย ฯ

เหตุที่นางนพมาศได้เป็นพระสนม

บรรดาหญิงชายนักเลงขับทั้งหลาย ต่างก็ขับพิณด้วยกลกลอน เรื่องสรรเสริญข้าน้อยดังนี้ทั่วไปทุกแห่งทุกตำบล ครั้นนานมาหมู่นางพนักงานบำเรอสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน ได้พึ่งเพลงขับก็จำได้ เวลาวันหนึ่งนางบำเรอขับเพลงพิณขึ้นบำเรอโดยกลบทกลอนดังนี้ ขณะนั้นสมเด็จพระร่วงเจ้าได้ทรงสดับ จึ่งดำรัสถามนางบำเรอทั้งปวงว่าเพลงขับเรื่องนี้ผู้ใดตกแต่งให้ ได้มาแต่ที่ดังฦๅ นางบำเรอก็กราบทูลว่าข้าพระองค์จะได้ทราบว่าผู้ใดนิพนธ์ผูกเพลงขับเรื่องนั้นนั้นหามิได้ แต่ข้าพระองค์ได้พึ่งหญิงคนขับนอกพระราชฐานเข้ามาขับก็จำได้ จึ่งขับถวายด้วยสำคัญใจว่าไพเราะ สมเด็จพระร่วงเจ้าก็ทรงดุษณีภาพนิ่งอยู่แล้วก็พระราชทานรางวัล เบ็นต้นว่าเครื่องแต่งกายให้นางพนักงานบำเรอทั้งปวงตามสมควร

อยู่มาวันหนึ่งเป็นเวลาราตรีพระจันทร์ส่องแสงสว่าง สมเด็จพระร่วงเจ้าเสด็จยังพระที่นั่งพิศาลเสาวรสในพระราชอุทยาน ทรงประพาสพรรณดอกไม้อันมีกลิ่นรวยรื่นด้วยพระพายรำเพยพัดสำราญราชหฤทัย จึงดำรัสสั่งให้นางพนักงานบำเรอขับเพลงพิณเรื่องสรรเสริญรูปศรีวิลาศธิดาพระศรีมโหสถถวายจนสิ้นบท แล้วจึงมีพระราชบัญชาตรัสถามนางท้าวชาวชะแม่ทั้งปวง ว่าเพลงขับดังนี้ผู้ใดจะยังรู้บ้างว่าพระศรีมโหสถมีธิดาประกอบไปด้วยรูปลักษณะ และฉลาดรู้สรรพวิชาต่าง ๆ ดังนี้จริงและหรือ หรือจะเป็นผู้ซึ่งผูกเพลงขับแสร้งประดิษฐ์สรรเสริญให้แต่พอไพเราะแก่โสตมหาชน

ขณะนั้นท้าวจันทรนาถภักดี ผู้เป็นใหญ่ในชะแม่จ่าชาจึงกราบบังคมทูลว่า ข้าพระองค์ทราบอยู่ว่าพระศรีมโหสถมีธิดารูปงามคนหนึ่ง ฉวีวรรณเรื่อเหลือง บิดาจึงให้นามชื่อนพมาศ มีอายุได้ ๑๕ ปีปลาย เรียนรู้ไตรเพทไตรวิชาเฉลียวฉลาดมีมรรยาทเป็นอันดีพร้อมด้วยศีลาจารวัตร ควรจะเป็นพระสนมกำนัลอยู่ในพระราชฐาน ผู้นิพนธ์เพลงขับจะได้แสร้งสรรเสริญแต่พอเพราะเหมือนเพลงขับต่าง ๆ นั้นหามิได้

สมเด็จพระร่วงเจ้าครั้นได้ทรงสดับทราบดังนั้น จึงดำรัสสั่งท้าวจันทรนาถภักดี ว่าจงนำธิดาโชตรัตน์ผู้เป็นพระศรีมโหสถ มาไว้เป็นนางพระสนมอยู่ในพระราชวังให้เป็นเกียรติยศแก่บิดาเถิด

ท้าวจันทรนาถภักดีก็รับพระราชบัญชา ไปสั่งออกญามนเทียรบาลวัง ให้มาแจ้งความแก่พระศรีมโหสถผู้บิดาข้าน้อยนี้โดยพระราชบริหาร

พระศรีมโหสถสมโภชนางนพมาส

ครั้นพระศรีมโหสถได้ทราบประพฤติเหตุดังนั้น ก็มีความอาลัยในข้าน้อยผู้ธิดานี้ยิ่งนัก แต่ทว่าได้เห็นนิมิตแต่หลังรู้อยู่ว่าธิดาคนนี้เกิดสำหรับบุญบารมีเป็นบาทบริจาพระมหากษัตริย์ จึงมิได้คิดที่จะแก้ไขเกียดกัน ท่านจึงกำหนดวันอันเป็นมงคล ต้องด้วยชาตาราศีข้าน้อยนี้กับราชบุรุษ ว่าจะนำนางนพมาศผู้ธิดา ขึ้นทูลถวายสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโดยพระราชหฤทัยประสงค์ แล้วท่านบิดามารดาก็จัดแจงการซึ่งจะให้เป็นสวัสดิ์จำเริญแก่ข้าน้อยผู้เป็นธิดาโดยความรัก เป็นต้นว่าให้ตั้งน้ำวงด้าย อาราธนาพระภิกษุสงฆ์ มาจำเริญพระปริตรรดน้ำพระพุทธมนต์ เพลาเช้าก็อังคาสพระภิกษุสงฆ์ด้วยโภชนียะขาทนียะ แล้วให้ข้าน้อยถวายชัยทานอันประณีตแก่พระสงฆเจ้าเป็นอันมาก อนึ่งโสด ท่านให้อัญเชิญหมู่พราหมณาจารย์ มาบันลือเสียงสังข์อ่านอิศวรเวทวิษณุมนตร์ ให้ข้าน้อยนั่งเหนือตั่งไม้ชัยพฤกษ์ ผันหน้าต่อบูรพาทิศ เสียบแซมช้องผมด้วยใบชุมแสง ทัดทรงใบพฤกษ์เวฬุสองเท้าเหยียบไม้ระงับ หมู่พราหมณ์ก็นำบั่ญจมหานทีอันลอยด้วยเบญจอุบล โสรจสรงพระเทวรูปแล้ว และเชิญขึ้นสู่สังข์ มารินรดกรัชกายข้าน้อยนี้เพื่อจะให้เป็นสวัสดิมงคล ครั้นแล้วท่านบิดาก็ให้เงินและทองของต่างๆ แก่พราหมณ์ทั้งหลายเป็นเครื่องบูชาสักการะ อนึ่ง ท่านบิดามารดาให้เชื้อเชิญหมู่ญาติและมิตรมาประชุมกันในเคหสถานพรักพร้อมแล้ว ท่านจึงให้ข้าน้อยนี้กระทำเคารพนบไหว้ บรรดาหมู่ญาติและมิตรของบิดาก็อวยชัยให้พรแก่ข้าน้อย ว่าแม่จะไปอยู่ในพระราชนิเวศน์วังสถานเป็นบาทบริจาริกสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน ให้มีแต่ความผาสุกสบายทุกๆ

อิริยาบถปราศจากทุกข์ภัยไข้เจ็บและอันตรายต่าง ๆ จงมีบุญพาสนาภิญโญยิ่ง ให้ได้เป็นที่พึ่งแก่ฝูงญาติ เป็นเกียรติยศปรากฏชื่อเสียงไปทั่วกัลปาวสาน ข้าน้อยก็น้อมเศียรเกล้าลงคำนับรับพรด้วยน้ำจิตโสมนัสยินดี

พระศรีมโหสถลองปัญญานางนพมาศ

ขณะนั้นพระศรีมโหสถผู้บิดาปรารถนาจะลองปัญญาข้าน้อยนี้ในที่ประชุมแห่งญาติและมิตรทั้งปวง จึงว่า ดูกรนางนพมาศ อันสกุณชาติชื่อว่านกเบญจวรรณนั้นย่อมประดับด้วยขน มีสีห้าสี อยู่ยังป่าใหญ่ครั้นมนุษย์ได้มาเลี้ยงไว้ในนิคมคาม หมู่มหาชนก็ชวนกันรักใคร่นกเบญจวรรณว่างามด้วยสีห้าสี ซึ่งเจ้าจะจากเคหาเหย้าเรือนไปอยู่ในพระราชนิเวศน์ ยังจะประพฤติตนให้นางท้าวชาวชะแม่พระสนมกำนัลสิ้นทั้งพระราชฐานรักใคร่ตัวได้และหรือ

ข้าน้อยก็สนองคำบิดา ว่านกเบญจวรรณ ปราศจากป่ามาอยู่ด้วยมนุษย์ หมู่มนุษย์ทั้งหลายย่อมเป็นที่จำเริญใจจำเริญตาในนกเบญจวรรณอันงามด้วยสีห้าสี อันตัวข้าน้อยนี้จากญาติพงศ์พันธุ์ไปอยู่ในพระนิเวศน์เรือนหลวง ก็จะประพฤติตนให้ต้องด้วยคำสุภาษิตท่านกล่าวไว้ทั้งห้าอย่าง คือจะประพฤติวาจาให้อ่อนหวานมิได้เกินเลยแก่ท่านผู้ใดผู้หนึ่ง ที่จะควรเรียกแม่ก็จะเรียกว่าแม่ ควรจะเรียกว่าพี่ว่าบ้าว่าน้าว่าอา ก็จะเรียกว่าพี่ว่าบ้าว่าน้าว่าอา มิให้ท่านผู้ใดรำคาญเคืองโสตด้วยวาจากำเริบดังนี้อย่างหนึ่ง อนึ่ง ข้าน้อยจะประพฤติกายให้ละมุนละม่อมมิได้เย่อหยิ่งกรุยกรายผ้านุ่งห่มให้เสียดสีท่านผู้ใด และจะมิได้คัดจริตเล่นตัวให้เคืองระคายนัยนาท่านทั้งหลาย ด้วยกำเริบกาย

ดังนี้อย่างหนึ่ง ประการหนึ่งข้าน้อยจะประพฤตินำจิตมิได้มีความอิจฉาริษยาพยาบาท ปองร้ายหมายมาดหมิ่นแคลนท่านผู้ใด ให้นำจิตเป็นเวรแก่กันเลยดังนี้อย่างหนึ่ง ประการหนึ่ง ถ้าท่านผู้ใดมีน้ำใจเมตตากรุณาข้าน้อยนี้โดยฉันสุจริต ข้าน้อยก็จะผูกพันรักใคร่มิกินแหนงประพฤติตามคดีโบราณ ท่านย่อมว่าถ้าใครรักให้รักตอบดังนี้อย่างหนึ่ง ประการหนึ่ง ถ้าข้าน้อยเห็นท่านผู้ใด ทำความดีความชอบในราชกิจก็ดี และทำถูกต้องด้วยขนบธรรมเนียมคดีโลกคดีธรรมก็ดี ข้าน้อยก็จะถือเอาเป็นเยี่ยงอย่าง กระทำสิ่งที่ดีตามท่าน ให้สมด้วยคำโบราณ ว่าถ้าใครทำชอบให้ทำตาม จะประพฤติดังนี้อย่างหนึ่ง และนกเบญจวรรณย่อมประดับด้วยขนมีสีห้าสี จึงเป็นที่รักแก่หมู่คนทั้งหลายฉันใด อันตัวข้าน้อยนี้จะประพฤติแต่ความดี ให้ต้องตามสุภาษิตทั้งห้าอย่าง ก็ย่อมจะเป็นที่รักแก่นางท้าวชาวพระสนม ทั่วทั้งพระนิเวศน์เช่นนกเบญจวรรณฉันนั้น ขอท่านอย่าได้มีความวิตกด้วยเหตุอันนี้เลย

ครั้นหมู่ญาติและมิตรของบิดา ได้สดับฟังคำข้าน้อยก็ยินดีปรีดาชวนกันสรรเสริญ ว่าแม้นแม่ประพฤติตนได้ดังนี้แล้ว ก็จะมีแต่ความจำเริญดียิ่งนัก

ว่าด้วยขนบธรรมเนียมนางสนมในราชสำนัก

ลำดับนั้นท่านบิดาจึงถามข้าน้อยนี้ต่อไปว่า นี่แน่นางนพมาศบัดนี้ตัวเจ้าจะไปเป็นข้าบาทพระเจ้าแผ่นดินเหมือนด้วยบุตรนัดดาตระกูลทั้งปวง มีตระกูลขัตติยะและคหบดีเป็นต้น อันธรรมดาพระมหากษัตริย์ย่อมมีพระราชอาชญาเหมือนด้วยกองเพลิง มีพระเดชานุภาพ

เหมือนด้วยอสรพิษ มิได้สนิทสนมคุ้นเคยด้วยตระกูลทั้งหลายเลย ถ้าผู้ใดมีความประมาทและหาบัญญามิได้ ประดุจตักแตนแมลงเม่าบินเข้าไปในกองเพลิง ๆ ก็สังหารให้ถึงซึ่งมรณะสิ้น บางทีเพลิงนั้นลุกลามไหม้เผาบ้านเรือนทรัพย์สิ่งสินให้พินาศฉิบหายสิ้นทั้งเจ็ดตระกูล อนึ่งบุคคลอันอยู่ใกล้เคียงด้วยอสรพิษนั้นเล่า ถ้าลืมความกลัวทำบังอาจหมิ่นแคลนเมื่อใด อสรพิษก็จะพิโรธขบเอาให้ถึงกาลมรณะเป็นแท้ ดูกรนางนพมาศ อันสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินเสวยสิริราชสมบัติบริบูรณ์ด้วยบาทบริจาริก มีพระอัครมเหสีก็สองพระองค์ พระสนมนางกำนัลบำเรอก็มีเป็นอันมาก ล้วนแต่ทรงลักษณะรูปสิริวิลาศ เป็นที่จำเริญพระหฤทัย ตัวเจ้ายังจะประพฤติในราชกิจให้ทรงพระเมตตาแก่ตัวได้หรือจะมิได้เป็นดังฦๅ

ครั้นข้าน้อยได้สดับดังนั้น จึงสนองคำท่านบิดาว่า มนุษย์ในโลกนี้พระมหากษัตริย์ถึงซึ่งเป็นใหญ่ ทรงอิสรภาพมีพระราชอาชญาเป็นที่ยำเยงเกรงขามแห่งหมู่มหาชนทั่วทั้งพระราชอาณาเขต บุคคลผู้ใดจะเข้าเป็นข้าท้าวบ่าวพญา ยากที่จะหยั่งใจตนได้ว่าพระมหากษัตริย์จะทรงพระเมตตาและไม่เมตตามิควรจะพึงคิด แม้ผู้ใดมีอุปนิสัยวาสนากุศลหนหลังช่วยอุดหนุน ทั้งประกอบด้วยความพากเพียร มีสติปัญญารู้จักสิ่งผิดและสิ่งชอบ อย่าเกียจคร้านในราชกิจราชการทั้งปวง ย่อมสอดส่องปัญญาหยั่งดูพระราชอัชฌาสัย แล้วจงประพฤติตามน้ำพระทัยให้ทุกสิ่ง อย่าเอาแต่ใจตัวเป็นประมาณ พึงมีอุตสาหะทุกเช้าค่ำทำราชการจงสม่ำเสมอ อย่าทำบ้าง ไม่ทำบ้างเป็นหมู่ๆ วับๆ แวมๆ เหมือนแมลงหิ่งห้อย อย่ารักผู้อื่นมากกว่ารักตัว อย่ากลัวคนมีบุญมากกว่าเกรงเจ้า

หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา

อย่าเข้าด้วยผู้กระทำความผิด จะเพ็ดทูลความสิ่งใดอย่าได้กล่าวเท็จแกมจริง อย่านำพระราชดำริอันเป็นความลับฝ่ายในออกไปไขฝ่ายนอก อย่าพึงทำน้ำใจโลเลริแรแชเชือนเช่นตั๊กแตนแล่นไปแล่นมา ราชกิจหลวงและประโยชน์ตนก็จะขาด ลาภสักการของราษฎรก็จะพลอยสูญ จงมีใจสวามิภักดิ์รักใคร่ในพระเดชพระคุณสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอันเป็นที่พึ่งที่พำนักแก่สรรพสัตว์ทุกหย่อมหญ้าและใบไม้ ถ้านรชนชายหญิงจำพวกใด ซึ่งเป็นข้าเผ้าท้าวพญาประพฤติได้ ดุจคำสุภาษิตซึ่งข้าน้อยกล่าวนี้แล้ว ก็ย่อมจะเป็นที่ชอบพระอัชฌาสัยในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว คงจะทรงพระกรุณาเมตตาชุบย้อมด้วยยศถาศักดิ์แท้จริง อันตัวข้าน้อยนี้ก็พึ่งจะไปเป็นข้าบาท ยังหารู้ขนบธรรมเนียมสิ่งใดไม่ มีแต่จะตั้งใจรักษาตัวกลัวความผิด อนึ่งจะคอยสังเกตดูแบบแผนเยี่ยงอย่าง ท่านที่เป็นคนคุ้นเคยชอบพระอัชฌาสัยมาแต่ก่อน จะประพฤติในราชกิจทั้งมวลเป็นดังฦๅ ครั้นอยู่นานไปพอเห็นเช่น ได้รู้เงื่อนกระแสทราบในกิจราชการบ้างแล้ว ก็จะตั้งใจพากเพียรเพียงแต่เผ้าแหนมิให้ขาด เมื่อใดพระเจ้าแผ่นดินได้ทรงดำรัสใช้การงานสักเล็กน้อย มิมากแต่เพียงร้อยกรองบุปผชาติและวาดเขียนอันควรกับวิชาซึ่งข้าน้อยได้ศึกษาไว้ ก็จะมีความอุตสาหะกระทำให้ถูกต้อง ตามพระราชหฤทัยประสงค์จงทุกสิ่ง แม้เห็นว่าค่อยทรงพระกรุณาเมตตาอยู่บ้างแล้ว ในราชกิจสิ่งใดถึงจะมิได้ดำรัสสั่งการควรพึงจะกระทำ ข้าน้อยก็จะกระทำ มิให้ขาดแคลนโดยใจภักดีให้เป็นนิจ จะได้คิดแก่ลำบากยากเหนื่อยนั้นหามิได้ พอสอดส่องปัญญาหยั่งน้ำพระทัยได้ ว่าทำดังนี้และชอบดังนี้ มิได้ชอบถนัดแน่แก่ใจแล้ว ก็จะชักชวนพวกพ้องช่วยกันกระทำให้ชอบ

พระอัชฌาสัยไปทุกอย่าง แม้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไม่ทรงพระเมตตา ก็เมื่อว่ากรรมของข้าน้อยนพมาศได้ทำไว้แต่ชาติหลัง ซึ่งจะประพฤติน้ำใจโลเลริแรแชเชือน แล่นไปแล่นมาให้ขาดผลประโยชน์ทั้งพวกพ้อง เช่นนิทานนางนกกระต้อยตีวิด อันนักปราชญ์ท่านกล่าวไว้ในสุภาษิตนั้น หาควรกับชาติมนุษย์ไม่ อนึ่งเล่าซึ่งจะทำแง่งอนเป็นชั้นเชิงเล่นตัวไปต่างๆ ให้ต้องนิรเทศจนได้แต่ความโทมนัสเป็นนิจ เช่นนิทานนางคชสารสองตัวอันมีในตำรับกลสตรีนั้นก็ไม่ควรกับชาติมนุษย์จะพึงกระทำ

อันนิทานนางนกกระต้อยตีวิดนั้นว่า

นิทานเรื่องนางนกกระต้อยตีวิดโลเล

ยังมีต้นไทรใหญ่อยู่ริมฝั่งคงคาต้นหนึ่ง มีกิ่งร่มปรกลงไปในแม่น้ำ หมู่มัจฉาชาติตัวน้อยๆ เข้าอาศัยว่ายวนอยู่เป็นอันมาก ภายใต้ต้นไทรนั้นมีสุมทุมอ้อแขม เป็นที่อาศัยแห่งฝูงนกกระต้อยตีวิด มีรุกขเทวดาองค์หนึ่งสิงสถิตอยู่บนต้นไทร อันว่านกกระต้อยตีวิดทั้งหลายนั้น ถึงเพลาแสบท้องก็ลงไปหาปลาบริโภคตามชายเพื่อยริมฝั่งน้ำใต้ต้นไม้ไทรเป็นนิจ และนางนกกระต้อยตีวิดตัวหนึ่งนั้น มีดำริจิตคิดเห็นว่าต้นพระไทรใหญ่ต้นนี้มีพระคุณกับเรายิ่งนัก ได้อาศัยร่มกิ่งใบเป็นที่หลับนอน และเที่ยวหาอาหารเป็นผาสุก ด้วยมิได้ต้องแสงพระอาทิตย์ให้ได้ความร้อนรน นางนกกระต้อยตีวิดจึงประสานปีกทั้งสองยกขึ้นกระทำอัญชลีแล้ว ก็ส่งเสียงอันไพเราะร้องสรรเสริญคุณต้นพระไทรตามภาษาของตนวันละสามเพลา และเมื่อนางนกลงไปหาอาหารที่ริมฝั่งน้ำครั้งใด ครั้นได้อาหารบริโภคอิ่มแล้ว เมื่อจะกลับขึ้นมายังที่

สุมทุมเคยอาศัย ก็อมน้ำขึ้นมารดลงที่ใต้ต้นไทรใหญ่ทุกครั้ง ด้วยนางนกปรารถนาว่าจะให้ต้นพระไทรงามบริบูรณ์ขึ้นกว่าเก่า เดชะผลซึ่งนางนกกระทำเคารพต้นพระไทรนั้น ก็บันดาลให้ขนข้างหางปีกงดงามบริบูรณ์ด้วยสีสันวรรณะ และมีกำลังกายยิ่งกว่านกกระต้อยตีวิดทั้งหลาย ก็ถึงซึ่งสมมติว่าเป็นใหญ่กว่านกฝูงนั้นอันเป็นบริวาร

ดับนั้นพฤกษเทเวศร์ซึ่งสถิตอยู่ต้นพระไทรใหญ่ ครั้นเห็นนางนกกระต้อยตีวิดประพฤติเคารพต้นพระไทรดังนั้นก็มีจิตเมตตากรุณา เมื่อนางนกลงไปแสวงหาอาหารตามชายเพื่อยริมผั้งน้ำเพลาใด เทวดาก็บันดาลให้มัจฉาอันถึงแก่มรณะ มาลอยวนอยู่จำเพาะหน้านางนกเป็นอันมากมิให้นางนกได้ความลำบาก ด้วยต้องเที่ยวแสวงหาอาหาร แต่นางนกนั้นน้ำใจโลเล มักรีแรแชเชือน ได้บริโภคอาหารจนอิ่มท้องบ้างครึ่งท้องค่อนท้องบ้าง ครั้นได้เห็นและได้ฟังฝูงนกอันเป็นบริวารตัวใดตัวหนึ่งลงเล่นน้ำก็ดี และนอนแผ่หางกางปีกผึ่งแดดเล่นก็ดี และวิ่งไปวิ่งมาร้องหยอกกันเล่นก็ดี นางนกก็ละอาหารเสีย แล่นไปดูไปเล่นไปนอนไปทำต่าง ๆ ตามนกทั้งหลายในฝูงของตนประพฤติ อันว่านกตัวอื่นครั้นเห็นนางนกนายฝูงละอาหารเสียแล้ว ก็ชวนกันบริโภคมัจฉาเป็นประโยชน์แห่งตน ๆ เสียสิ้น แต่กาลก่อนนางนกเคยกระทำเคารพต้นพระไทรมิได้ขาด ครั้นนางนกสำคัญใจว่าตัวประเสริฐกว่านกทั้งปวงซึ่งเป็นบริวาร ทั้งได้อาหารบริโภคก็โดยง่าย จิตนางนกก็สูงขึ้นข้างการกำเริบร่าเริง ได้เคารพพระไทรบ้างลืมเสียบ้าง พวกบริวารจะชักเชือนแชก็แร่รี่ไปตามใจ จนนกในฝูงของตัวก็รู้อัชฌาสัย ว่าน้ำจิตนางนกนั้นโลเล

เมื่อถึงเพลาไปหาอาหารบริโภคก็แสร้งกระทำต่างๆให้นางนกละอาหาร เสียประดุจกล่าวแล้ว

กาลนั้น รุกขเทพดาเห็นนางนกกระต้อยตีวิดมีสันดานกำเริบกลับประพฤตินำจิตโลเลไปดังนั้น จึ่งคิดว่านางนกตัวนี้ได้กระทำความดีไว้แต่หลังมาเป็นอันมาก จำเราจะไปให้โอวาทสั่งสอนดูสักครั้งหนึ่งจึ่งจะควร เทพเจ้าจึ่งดำริแล้วก็แปลงเพศเป็นนกกระต้อยตีวิดตัวผู้ มีรูปร่างงามพึงใจมาเจรจาประโลมนางนกให้ยินดีในการสังวาส แล้วก็กล่าวคำชี้แจงสั่งสอนนางนกว่า ดูกรเจ้าผู้เป็นที่รัก แต่ก่อนเราเห็นว่าเจ้ากระทำอัญชลีเคารพนบนอบต้นพระไทรเป็นนิจกาล อันความจำเริญก็บังเกิดมีแก่ตัวเจ้า จนรุกขเทวดาซึ่งสถิตอยู่บนต้นพระไทรนี้ มีแต่ความเมตตากรุณาหวังจะมิให้เจ้าได้รับความลำบากยากเหนื่อย ช่วยบันดาลอาหารให้บริโภคทุกเพลาไม่รู้ขาด บัดนี้เจ้ามาละเลยการคารวะอันเป็นความจำเริญของเจ้าเสีย มาประพฤติขาดบ้างเหลือบ้าง ทำจิตใจเงื่อยโคลงประดุจขอนไม้อันลอยระลอกกลอกกลิ้งอยู่กลางน้ำ ไม่ควรที่จะดูเช่นเห็นอย่างกลับเอาสิ่งชั่วมาเป็นดี ช่างไต่ตามหมู่นกอันธพาลสันดานสิ้นคิดแต่ละตัวมีลูกตาเหมือนด้วยนกฮูกนกเค้าและเหมือนด้วยนัยน์ตาหุ่นยนตร์คนเขาชักไขว่ขวัก ทำร่างกายจริตกิริยาเหมือนด้วยนกตัวผู้และมีเหนียงแห้ง พอใจรับประทานอาหารจะบริโภคมิได้ดูก็น่านิรเทศเสียจากฝูง ควรหรือเจ้ามานิยมยินดีข้างรีแรแชเชือน ถือเยี่ยงอย่างนกเหล่านี้หาชอบไม่

ฝ่ายนางนกก็ผินหน้าตอบคำเทววิหคว่า ข้าน้อยก็กระทำเคารพอยู่แต่ขาดบ้างเหลือบ้างด้วยเคลิ้มสติหลงลืมไป นางนกว่าเท่าดังนั้นแล้วก็นิ่งเสีย

เทพวิหคจึ่งว่าแต่นั้นไป เจ้าอย่าได้มีความประมาท ซึ่งเจ้าได้ร่วมรสฤดีด้วยเราครั้งนี้คงจะเกิดบุตร อันตรุณโปดกนั้นจะมีบุญพาสนาประเสริฐกว่านกกระต้อยตีวิดทั้งสกลชมพูทวีป จะได้เป็นพญานกมีบริวารนับด้วยร้อยและพันเป็นอันมาก เจ้าจงอุตส่าห์พักฟองอย่าให้มีอันตรายสิ่งใดได้ เทววิหคสั่งเท่านั้นแล้ว ก็อันตรธานหายไป

ขณะนั้นนางนกครั้นได้เห็นก็คิดอัศจรรย์ใจนัก จึงคะนึงนึกหมายมั่นว่าชะรอยรุกขเทวดา แสร้งแปลงเพศมาสั่งสอนเราเป็นทางกระทบกระเทียบ นางนกจะได้เชื่อถ้อยถือคำไว้มั่นใจนั้นหามิได้ แต่ว่าค่อยได้สติสู้ทรมานจิตให้ยั่งยืนแน่นอน ประพฤติตามโอวาทวิหคเทเวศร์ได้สักสี่ห้าวัน ครั้นได้เห็นนกบริวารลางตัวก็เต้นตามกันไปข้างโน้นมาข้างนี้เป็นที่สบายใจเริงรื่น นางนกก็กลับใจโลเลกระทำตามหมู่นกอันธพาลไปประดุจหนหลัง อยู่มาไม่นานนางนกก็ตกฟองของตนใบหนึ่ง มีสีดุจแสงแก้วไพฑูรย์ นางนกก็พักฟองตามประเพณีนกกระต้อยตีวิดธรรมดานกกระต้อยตีวิดนั้น จะนอนก็ดี จะพักฟองก็ดี ย่อมนอนหงายเอาเท้าทั้งสองข้างขึ้นชี้ฟ้า ด้วยสำคัญใจกลัวว่าฟ้าจะทุ่มทับลงมา จะได้เอาเท้าทั้งสองนั้นรับไว้ และเมื่อนางนกนอนหงายพักฟองอยู่ได้เจ็ดแปดวัน เพลาวันหนึ่งเป็นเพลาชายแสงพระอาทิตย์ นกในหมู่บริวารตัวหนึ่งนั้นมาร้องบอกพวกกันอื้ออึงว่า พญาหงส์สีกรัชกายเหลืองงามประดุจทองมาจับอยู่ที่กึงพฤกษาริมสุมทุมตรงนี้ นกทั้งหลายต่างตนก็ตะลีตะลานพากันไปดูพญาราชหงส์ทอง นางนกครั้นได้ฟังดังนั้นก็มีจิตเสียวกระสันจนลืมสติ หาทันที่จะกลับตัวเอาเท้าลงเหยียบแผ่นดินไม่ด้วยใจจะใคร่ไปให้ทันพวกพ้อง ก็แผ่หางกางปีกผกเผ่นขึ้นโดยกำลังเร็ว ฟองก็กลิ้งตกแตกเสียในขณะนั้น นางนกหาทันรู้ไม่ ลนลานรีบ

แร่ไปเชยชมรูปโฉมพญาหงส์ อันเหลืองงามดังพรรณแห่งทอง ครั้น พญาหงส์บินไปจากสถานที่นั้นแล้ว นางนกก็ยังเจรจาสรรเสริญรูปทรง พญาหงส์อยู่กับพวกพ้องอีกช้านาน จะได้คิดระลึกถึงฟองที่ตนพักอยู่ นั้นสักขณะจิตหนึ่งก็หามิได้ ครั้นกลับมาที่อยู่ เห็นฟองแตกทำลาย ก็ตกใจ ยืนเหลียวซ้ายแลขวา พอเห็นนกตัวหนึ่งอยู่ที่นั้นหาได้ไปดู พญาหงส์ทองไม่ นางนกโทมนัสพลางโกรธพลางๆ ร้องว่ากับนกตัวนั้น ว่า ทำไมอยู่กับที่นี่จึงไม่ช่วยระวังไข่ของเรา หารู้ไม่หรือว่าเราจะไป ดูพญาหงส์ทอง นกตัวนั้นหาบัญญามิได้ ก็ไม่เถียงทะเลาะ หลีกไปเสีย จากที่นั้นพอพ้นปาก ในเพลานั้นนางนกคิดเสียใจนัก ก็เที่ยวกระสับ กระส่ายเสือกสนอยู่ตัวเดียว

ขณะนั้นเทพดารุกขพระไทร เห็นความชั่วของนางนกกระต้อย ตีวิด จึ่งร้องลงมาว่า ดูกรนางนก ตัวเจ้ามีรูปก็งดงามทั้งสำเนียงเสียง ร้องก็ไพเราะ แต่น้ำใจนั้นลามกดูประดุจใบไม้อันต้องลม มีแต่หวั่น ไหวอยู่เบื้นนิจนิรันดร์ อันสันทัศปาปมิตรย่อมอัปมงคล หาควรจะอยู่ ใต้ต้นพระไทรใกล้เคียงกับเราไม่ เทพเจ้าร้องว่าเท่านั้นแล้ว ก็บันดาล ให้เพลิงบ่ามาไหม้สุมทุม และให้น้ำพัดชายเพื่อย ซึ่งนกกระต้อยตีวิด ทั้งฝูงเคยอาศัยหลับนอน และหาอาหารให้อันตรธานสาบสูญเสียสิ้น อันว่านกกระต้อยตีวิดฝูงนั้น ก็ถึงอัปภาคย์ยากแค้น ได้ความเดือดร้อน ด้วยอาหารการกิน เที่ยวระเหระหนทนเทวษอยู่สิ้นทั้งฝูง ต่างติเตียน นางนกผู้เบื้นนายว่าสันดานโลเลเร่ร่อน ทำให้เราพลอยอนาถาหาที่อยู่ ที่กินมิได้ แต่นางนกกระต้อยตีวิดตัวต้นเหตุนั้น ครั้นสิ้นคิดเข้าแล้วก็ได้ แต่โทมนัส นึกในใจขอให้รุกขเทวดาองค์นี้จุติไปเสียจากต้นพระไทร เราจะได้กลับคืนเข้าอยู่ยังถิ่นฐาน เบื้นผาสุกสบายใจเช่นกาลก่อน

และนิทานนกกระต้อยตีวิดซึ่งข้าน้อยบริยายนี้ ไม่ควรจะถือเช่นเอาเป็นอย่าง ถ้ามนุษยชาติหญิงชายจำพวกใดประพฤตินำจิตเป็นพาลสันดานโลเลแล่นไปแล่นมา เช่นนางนกกระต้อยตีวิดตัวนั้นแล้ว ชื่อชั่วก็จะปรากฏเป็นนิยายอยู่สิ้นกัลปาวสาน

อนึ่งโสด อันว่านิทานนางคชสารสองตัว ซึ่งมากไปด้วยมารยาสาไถย และเล่นตัวไปต่างๆนั้น ข้าน้อยก็พึงจะกล่าวให้ท่านทั้งหลายฟังโดยพิสดาร

นิทานเรื่องนางช้างแสนงอน

แต่กาลก่อนโพ้น ยังมีพญากุญชรชาติสุประดิษฐ์ช้างหนึ่ง มีสีกายงามดังสีเมฆสนธยา ทรงพหลกำลังอาจประจญพญาไกรสรราชสีห์ ให้ถึงซึ่งอัปราชัยพ่ายแพ้ฤทธิ์ ทั้งดำเนินมรรคาก็รวดเร็วได้วันละร้อยโยชน์โดยกำหนด เป็นคเชนทรชาติอาชาไนยตัวประเสริฐจะได้รู้สะดุ้งตกใจเกรงกลัวภัยอันตรายสิ่งหนึ่งสิ่งใดนั้นหามิได้ ประกอบไปด้วยสติปัญญาสามารถจะหยั่งรู้วาระน้ำจิตคชพังพลายซึ่งเป็นบริวารว่ามีหมู่นี้เป็นมิตร หมู่นี้เป็นศัตรู ทั้งฉลาดรู้ในคชธรรมสี่ประการ ให้โอวาทสั่งสอนช้างบริษัท ว่าท่านจะเจรจาสิ่งใดอย่าได้มุสาประการหนึ่ง ท่านอย่ารู้ถือโทษโกรธขึ้งทะเลาะวิวาทกันประการหนึ่ง ท่านจงมีจิตเมตตากรุณา รู้รักใคร่กันประการหนึ่ง ท่านจงประพฤติสิ่งที่ดี ดูเยี่ยงอย่างกันประการหนึ่ง เป็นธรรมสี่ประการดังนี้ และพญาคชสุประดิษฐ์นั้นมีสิ่งพิเศษในกายสามประการ คือ หาโรคโรคามิได้นั้น ด้วยได้เสพโอสถอันเป็นทิพย์ที่เขาคันธมาทน์ และมีพหลกำลังมากนั้น ด้วยได้

บริโภคผลไม้หว้าประจำทวีป ซึ่งมีสีสันวรรณะแดงงาม ประดุจแสงพระอาทิตย์เมื่อสนธยานั้น ด้วยได้ลงอาบน้ำชำระกายในสระอโนดาต และมีสิ่งซึ่งสำราญหฤทัยพญาช้างนั้นก็สามประการ คือ เร่ร่ายเชยชมสมพาสนางกุญชรชาติตระกูลต่าง ๆ ซึ่งเป็นบริวารนั้นประการหนึ่ง คือ นางคชสารอันเป็นอากาศจารี ซึ่งสัญจรอยู่ยังนภดลเวหาลงมาร่วมสังวาสด้วยพญาช้างนั้นประการหนึ่ง คือ พญาช้างมาเที่ยวร่วมรสฤดีด้วยนางกรินีอันอยู่ในแดนมนุษย์นั้นประการหนึ่ง และพญาคเชนทรชาติสุประดิษฐ์นี้ สถิตอยู่ยังแดนพระหิมพานต์อันบริบูรณ์ด้วยโบ่งป่าโตรกเตรื่นเนินบรรพตเถื่อนถ้ำห้วยละหานธารท่านที อันประดับด้วยตรุณคณานางไม้ทั้งดิณชาติต่าง ๆ เขียวขจิตพึงใจ และพญาช้างนั้นมีบริวารคชพังพลายหลายตระกูล คณนานับมากกว่าหมื่น ล้วนประกอบไปด้วยรูปร่างต้องลักษณะนามตามพะกระมุทบุษประทันต์ บัณฑะเสาวโภมเผือกเนียม ซึ่งจะมีช้างโทษเข้าระคนปนอยู่แต่สักตัวหนึ่งนั้นหามิได้ อันว่าโอวาทของพญาช้างทั้งสี่ประการ หมู่คช-บริพารก็ประพฤติสามัคคีรส สโมสรพร้อมเพรียงกันเป็นอันดี และพญาสุประดิษฐ์นั้นจะได้มีความลำบาก ด้วยต้องแสวงหาภักษหญ้าอาหารมิได้ ด้วยช้างโคตรพลายเพรียวอันเป็นบริวารบั่นเวรกันไปเที่ยวหักกิ่งโพบายไตรตร่างรวกรังแขมข่อยอ้อยช้าง กล้วยป่าหญ้าละมานมากองไว้ในที่อันสมควรเป็นนิจนิรันดรมิได้ขาด จึงมีนางกรินีอันเป็นที่พึงใจพญาคชสาร เปลี่ยนเวรกันวันละสองช้าง สำหรับนำพฤกษาหารเข้ามาให้พญาช้างบริโภค ถ้าและนางคชสารตัวใดได้เป็นเวรบำเรอพญาช้างแล้ว ก็ถึงซึ่งบริบูรณ์ด้วยลาภสักการะคือได้บริโภคกิ่งไม้และใบหญ้า ในส่วนอันเป็นอาหารพญาช้างนั้นด้วย อนึ่งเล่าแม้นพญาช้าง

สารไปเสพโอสถทิพย์ก็ดี ไปบริโภคผลหว้าประจำทวีปและน้ำในสระอโนดาตก็ดี พญาช้างบริโภคแล้วย่อมนำของวิเศษมาด้วยปากด้วยงวงให้กับนางกริณีซึ่งเป็นเวรปฏิบัติด้วยทุกครั้ง เหตุดังนั้นนางคชคชินทร์อันเป็นผู้บำเรอ จึ่งจำเริญรูปสิริและสีสันวรรณะประเสริฐยิ่งกว่าคชบริวารทั้งมวล อันว่าพญาหัสดินสุประดิษฐ์ สถิตยังแดนป่าพระหิมพานต์ ย่อมบริบูรณ์ด้วยน้ำหญ้าพฤกษาหารมิได้ขัดสน สะพรั่งพร้อมด้วยคชาชาติพลายพังทั้งหลายซึ่งเป็นยศบริพาร ก็ปราศจากภัยอันตราย มีแต่ความเกษมสุขบันเทิงเริงรื่นสิ้นกาลเป็นนิจ

สมัยหนึ่งปลายฤดูคิมหันต์ วัสสวลาหกพึ่งจะตกประปราย เป็นเทศกาลพรรณหมู่ไม้ระบัดใบอ่อนทั้งผลิดอกออกผล มัคคะมรรคาก็คาคาษด้วยคณชาติต่างๆ มีพรรณอันเขียว จึ่งพญาคชลักษณสุประดิษฐ์คิดจะไปบริโภคไม้หว้าประจำทวีป ก็สัญจรออกจากฝูงไต่เต้าไปแต่ผู้เดียว เหตุว่าพญาช้างทรงพหลกำลังมาก แม้จะไปทางไกลยิ่งด้วยร้อยโยชน์โดยด่วน คชบริวารพลายพังทั้งหลายไม่สามารถจะติดตามไปได้ ด้วยว่ามีกำลังน้อย พญานาเคนทรสุประดิษฐ์จึ่งต้องดำเนินไปแต่ผู้เดียวเป็นธรรมดาดังนี้ทุกเมื่อ ครั้นพญาช้างไปถึงสถานที่ต้นไม้หว้าประจำทวีป ก็บริโภคผลสุกห่ามตามปรารถนาพอควรกับประโยชน์แล้ว ก็นำมาซึ่งผลหว้าขอนหนึ่งอันใหญ่ประมาณสามอ้อมบุรุษ เพื่อจะให้กับนางคชสารอันเป็นเวรบำเรอนั้นบริโภค พญาช้างชาติสุประดิษฐ์เมื่อกลับมาถึงที่อยู่พอพระสุริยบ่ายชายแสง

ในเพลาวันนั้นเป็นเวรนางพัง อันมีนามชื่อว่าทันตะกุมภะ กับนางพังอันชื่อว่ามารมุขี ทั้งสองช้างนี้จะได้บำเรอพญาสุประดิษฐ์ และ

นางพังซึ่งชื่อทันตะกุมภะ เหตุว่ามีขนายใหญ่เหมือนด้วยรูปหวด สม กับโฉมจึ่งได้ชื่อทันตะกุมภะ อนึ่งนางพังอันชื่อมารมุขีนั้นเล่า เหตุว่า มีโทสะหน้าบึ้งเหมือนดังโกรธอยู่ตาบี จึ่งได้ชื่อว่ามารมุขีโดยลักษณะ และนางคชสารทั้งสองนี้ไม่ประพฤติตามโอวาทพญาช้าง มีน้ำใจ อิจฉาริษยาซึ่งกันและกันด้วยการบำเรอ อันนางทันตะกุมภะนั้นมี สันดานมากไปด้วยมารยา พึงใจที่จะทำเล่นตัวอวดช้างข้างนอกให้รู้ ว่าพญาช้างต้องอ่อนง้อขอรักด้วยเหตุเรียกหาพาใจ เพลานั้นนาง ทันตะกุมภะทำนึ่งเฉยเสียมิได้นำพฤกษาหารไปบำเรอพญาช้าง ด้วย ใจคิดว่าพญาช้างไปประพาสทางไกล แรมค้างอยู่หลายทิวาราตรี เห็น จะมีฤทัยนึกคะนึงถึงเราเบื่นอันมาก เราจะนึ่งเสีย ให้นางพังมารมุขี เข้าไปบำเรอก่อนเรา พญาช้างก็มิได้พึงใจ คงจะให้นางพังมารมุขี มาเรียกเรา ช้างข้างนอกก็จะเห็นว่าเราดีกว่านางพังมารมุขี ฝ่ายข้าง นางมารมุขีนั้นเล่าก็เบื่นใจเจ้าแง่เจ้างอน คิดว่าเวลานี้พญาช้างได้ ผลหว้ามาก็คงจะให้กับนางพังทันตะกุมภะ ถ้าเราจะเข้าไปบำเรอบัดนี้ ก็เห็นประหนึ่งว่าเราทะยานอยากของวิเศษยิ่งนัก อนึ่งเล่าถ้าพญาช้าง จะกลับใช้ให้เรามาเรียกนางทันตะกุมภะเข้าไปให้ผลหว้ากับเขา ตัวเรา จะมิได้ความอัปยศแก่ฝูงช้างข้างนอกเบื่นสองซ้ำสามซ้ำและหรือ อันว่า นางพังทั้งสองต่างทำมารยาแง่งอนถือชั้นเชิงกันอยู่อย่างนี้ จนขาด การซึ่งจะนำพฤกษาหารเข้าไปบำเรอพญาช้างในเพลานั้น

ฝ่ายพญาหัสดินสุประดิษฐ์เมื่อได้เห็นนางพังทันตะกุมภะและนาง พังมารมุขี หานำพฤกษาหารมาให้บริโภคไม่ ก็คิดอัศจรรย์ใจ จึงใช้ นางพังตัวหนึ่งให้ไปถามนางคชสารทั้งสอง ว่าเหตุไรจึงไม่นำพฤกษา

หารมาให้เราบริโภค นางพังผู้รับใช้ก็ไปถามสองนางกริณีดุจคำพญาช้างสั่ง นางทันตะกุมภะก็บอกว่า เพลานี้เราเป็นไข้สารสนิศ คือเป็นไข้ประจำตัวช้างให้หาวด้วยลมกำเริบ ข้างนางพังมารมุขีนั้นบอกว่า ครั้นเราจะไปรับการบำเรอเล่า ก็กลัวนางทันตะกุมภะจะว่าเราไปชิงของวิเศษซึ่งจะได้กับเขา ด้วยเขาเคยว่ากล่าวกระทบกระเทียบเปรียบปรายเรามาหลายครั้งแล้ว นางพังผู้รับใช้ก็กลับมาแถลงความดุจถ้อยคำนางคชสารทั้งสองให้พญาช้างทราบ

ขณะนั้นพญาคเชนทรชาติสุประดิษฐ์ได้สดับ ก็สอดส่องปัญญาหยั่งทราบโดยถ้อยคำนางพังทั้งสองกล่าวเห็นเป็นชั้นเชิง ถือเปรียบแก่งแย่งกันดังนั้น พญาช้างมีความโกรธยิ่งนัก จึงร้องก้องโกญจนาทด้วยสุรเสียงเป็นอันดังว่า ช้างชาติชั่วสันดานลามก ดีแต่จะเล่นตัวหาชั้นเชิงไปทุกอย่าง ตั้งใจอิจฉาพยาบาทกันเหมือนดังช้างหาชาติหาตระกูลมิได้ เมื่อไม่ประพฤติสามัคคีรสตามโอวาทเราแล้ว ก็อย่าอยู่ในหมู่ในฝูงให้เป็นอัปมงคลกับกุญชรชาติพลายพังทั้งหลายเลย พญาช้างจึงสั่งนางพังแม่หนัก ให้กัดหางนางพังทันตะกุมภะ กับนางพังมารมุขีเสียเพียงเข่าให้เสียโฉม แล้วก็ให้ช้างพลายโคตรที่พลายเพรียวไล่แทงนางคชสารทั้งสอง นิรเทศเสียจากฝูงในขณะนั้น

อันว่านางพังทันตะกุมภะ และนางมารมุขี ทั้งสองคชกริณีนั้นก็ได้ความอายอัปยศแก่นางพังทั้งหลายผู้เพื่อนฝูง ทั้งต้องออกจากหมู่เที่ยวทนทุกขเวทนาอยู่แต่สองช้าง จะได้บริโภคน้ำหญ้าพฤกษาหารก็ยากแค้น ด้วยต้องอยู่ที่ชายป่าอันกันดาร ครั้นได้คิดก็เสียใจ คิดขึ้นมาทีไรก็ให้คร่ำครวญอยู่เป็นนิจ

ในลำดับนั้นอันว่านางกุญชรชาติอากาศจารี เคยมาสู่สำนักพญาช้างแต่กาลก่อน วันหนึ่งนางอากาศจารีเหาะมายังที่อยู่พญาคชาชาติสุประดิษฐ์ เมื่อมิได้เห็นนางพังทันตะกุมภะ และนางมารมุขีในที่ใกล้เคียงพญาช้าง เหมือนด้วยนางพังผู้บำเรอทั้งปวงเช่นกาลก่อน จึ่งเที่ยวไต่ถามนางกริณีทั้งหลาย ก็ทราบความว่าต้องนิรเทศ เหตุด้วยการมิควรจะพึงประพฤติ นางอากาศจารีจึ่งคิดแต่ในใจว่า แต่ก่อนนางคชสารทั้งสองนี้ ถ้าเห็นเรามาสู่ที่พญาช้างครั้งใดแล้ว ก็มักทำลูบขนายส่ายงวง ทำตะบักตะบ่องแสร้งเล่นตัวอวดเรานี้ต่าง ๆ บัดนี้ต้องนิรเทศเสียจากฝูง เราจะไปว่ากล่าวถากถางให้สาใจ ครั้นคิดดังนั้นแล้ว นางอากาศจารีก็ดำเนินเที่ยวแสวงหามาจนพบนางพังทันตะกุมภะกับนางมารมุขี ยืนปรบหูอยู่ที่ใต้ต้นตะเคียนใหญ่ จึ่งเดินเข้าไปใกล้แล้วทำถามว่า เหตุไรท่านทั้งสองมาอยู่ในที่นี้ นางพังทันตะกุมภะมีความละอายใจ ก็เมินหน้าเสียหาตอบประการใดไม่ แต่นางพังมารมุขีนั้น ผินหน้าตอบว่า กรรมมาถึงเราแล้ว ใช่การท่าน ๆ อย่าได้ถามเราเลย นางอากาศจารีจึ่งว่า นี่แน่ะเจ้า ชะช่างคิดชอบถูกชั้นเชิงกันนี่กระไร ข้างโน้นก็อวดดี ข้างนี้ก็ไม่รับแพ้ ดีแต่จะเล่นตัวไปอย่างเดียว ยิ่งเห็นว่ารักก็ยิ่งหนักขึ้นเจียวจนต้องนิรเทศ ดูกรท่านทั้งสองผู้เป็นชาติคชสารเหมือนด้วยตัวเรา เออจะหยั่งปัญญาคิดบ้างก็เป็นไร อันพญาหัสดินชาติสุประดิษฐ์นี้ มีบุญญาธิการมากประดุจเทพดาในชั้นสวรรค์ ทั้งทรงพหลกำลังและเดชานุภาพ ก็เหมือนด้วยพญาไกรสรสีหราช มีสีกายแดงงามปานดังแสงพระอาทิตย์เมื่ออัสดงคต งาทั้งสองสลวยงามเปรียบประหนึ่งท่อนแก้วมณี แล้วก็ทรงซึ่งปัญญา อาจหยั่งรู้น้ำจิต

คชสารอันเป็นบริษัทมากกว่าหมื่น ทั้งประดับด้วยนางกริณีอันมีตระกูลต่าง ๆ เป็นบริพารยิ่งด้วยร้อย นี่แน่ะท่านทั้งสอง อันพญาช้างมีบุญประเสริฐเลิศล้ำถึงเพียงนี้ หรือจะให้เผ้าวอนง้อขอรักเรียกหาพาใจไปทั้งตาชาติตาบี ช่างไม่เหลียวดูร่างกายและตระกูลของ ๆ ท่าน บ้างว่า มีบุญพาสนาเป็นดังฦๅ เราก็รู้อยู่ว่าท่านผู้มีนามทันตะกุมภะนี้เกิดในตระกูลคังไคยคชสาร คือช้างสถิตอยู่ริมผั่งน้ำ มีสีกายขาวแลเลื่อมประดุจสีน้ำไหล มีขนายใหญ่สมด้วยโฉมหน้า อันท่านผู้ปรากฏนามชื่อว่ามารมุขีนี้เล่า ก็กำเนิดในตระกูลกาพหัสดี คือ ชาติช้างดำ แต่ทว่าบุญอำนวยจึ่งมีสีกายขาวหลัว โฉมหน้าดูบึ้งบึ้น เมื่อพาสนาอาภัพก็เพียงนี้ แต่ได้ดีเพียงนี้ก็เกินตัว ขออภัยเสียเถิด เราว่าเป็นความจริงใช่จะแกล้งกล่าวให้เจ็บช้ำน้ำใจท่านนั้นหามิได้ อันธรรมดาเกิดมาเป็นชาติคชสาร ดังตัวเราตัวท่านทั้งสองนี้ก็ดี และเกิดเป็นสัตว์จัตุบาทมีตระกูลต่าง ๆ ก็ดี ครั้นเติบใหญ่หากินได้เองแล้ว ก็ย่อมลืมบิดามารดาคณาญาติ ถึงผู้ใดจะทำทุจริตผิดผันจนถึงต้องตัดหางนิรเทศเสียจากฝูงให้เที่ยวโซเซ โอ้เทวษอยู่อย่างท่านทั้งสองดังนี้ ก็คงได้อัปยศอดอายก็แต่ตัวของผู้นั้น แม้เกิดเป็นชาติมนุษย์แล้ว ข้างบิดามารดาญาติวงศ์พงศ์พันธุ์ก็จะพลอยได้อับอายขายหน้าทุกเช้าค่ำคืนวันเดือนปีจนกายตายแล้วก็ไม่สูญชื่อ ดูกรท่านทั้งสองซึ่งเกิดเหตุเภทภัยขึ้นทั้งนี้ อย่าได้เอาโทษผู้หนึ่งผู้ใดมีพญาช้างเป็นต้น ท่านจงโทษเอาที่พึงใจจะเล่นตัวทำชั้นเชิงแง่งอนไปต่าง ๆ นั้นแหละจึงจะชอบ เออก็เมื่อรักอย่างนั้นแล้วมันก็ต้องเตรียมกรม กั้มหน้าน้ำตาตกตลอด

ปลายงวงสู้เสวยกรรมไปชาติหนึ่งเถิด ท่านค่อยอยู่จงดีเราจะขอลาไปแล้ว นางอากาศจารีก็เหาะไปยังสถานที่อยู่ของตน

และนิทานนางคชสารทั้งสองนี้ ข้าน้อยบรรยายให้ท่านผู้เป็นวงศาคณาญาติและมิตรของบิดาฟัง ด้วยหวังจะให้วายวิตกอย่าได้คิดกริ่งเกรงเลย ว่าข้าน้อยจะประพฤติสันดานลามกทำทุจริตไปต่าง ๆ เหมือนหนึ่งนางคชสาร จนบิดามารดาญาติวงศ์พงศ์พันธุ์พลอยได้รับความอับอายขายหน้าด้วยนั้นหามิได้ ถึงคำบุราณท่านว่า คชสารสี่ตีนยังรู้พลาด นักปราชญ์ยังรู้ล้ม ใครอย่าได้ประมาท คำอันนี้ก็เป็นคำจริง แต่ทว่าข้าน้อยไม่พึงใจที่จะทำชั้นเชิงแง่งอนเที่ยวค้าคารมข่มผู้อื่น ทำหน้าเป็นเล่นตัว ดีดดั้นด้วยกำเริบยศถาบรรดาศักดิ์แล้ว มาตรว่าพลั้งผิดสิ่งใดบ้างก็ไม่ถึงตัดหางปล่อยให้ชื่อชั่วปรากฏอยู่ในแผ่นดิน โดยใจข้าน้อยคิดเห็นดังนี้ อันว่าหมู่มิตรของบิดาและคณาญาติบรรดาได้สดับคำข้าน้อยบรรยาย นิทานนางนกกระต้อยตีวิตและนางคชสารก็สรรเสริญว่า แม่มีบัญญาเป็นนักปราชญ์ฉลาดรู้รอบคอบในสิ่งชั่วสิ่งดี ควรจะเป็นที่พึ่งแก่หมู่ญาติได้เที่ยงแท้แล้ว

ขนบธรรมเนียมนางสนม (ต่อ)

ลำดับนั้น พระศรีมโหสถผู้บิดา จึงว่าดูกรนางนพมาศ ซึ่งเจ้าจะประพฤติแต่สิ่งที่ดี สิ่งใดชั่วจะละเสียดังกล่าวนั้น ก็ต้องตามสุภาษิตเป็นอันดียิ่งนัก บิดาก็เห็นว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็จะทรงพระเมตตาเจ้าอยู่บ้างเหมือนท่านทั้งหลาย อันธรรมดาผู้มีกตัญญูย่อมรู้พระคุณท่านผู้มีคุณ และตัวเจ้านี้แม้สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทรงพระกรุณาชุบ

ย้อมด้วยยศถาศักดิ์ พองามหน้าบิดามารดาคณาญาติแล้ว ตัวเจ้ายังจะกระทำราชการฉลองพระเดชพระคุณสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวด้วยสติปัญญาให้จนถึงมีชื่อเสียงปรากฏอยู่ในแผ่นดิน จะได้หรือมิได้เป็นประการดังฤๅ

ลำดับนั้นข้าน้อยก็สนองคำบิดาว่า ประเพณีนรชาติชายหญิงทั้งหลายใด ถ้ามีปัญญาฉลาดรู้บาปบุญคุณโทษแล้ว ก็ย่อมคิดอยู่แต่ที่จะฉลองคุณบิดามารดาและท่านผู้มีพระคุณแก่ตนเป็นต้น คือพระมหากษัตริย์สิ้นกาลทุกเมื่อ อันเป็นสตรีเช่นข้าน้อยนี้ซึ่งจะทำราชกิจสิ่งใดในพระเจ้าอยู่หัวให้จนถึงมีชื่อเสียงอยู่ในแผ่นดินได้นั้นเป็นอันยากยิ่งนัก ด้วยว่ากิจราชการสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งจะเป็นการใหญ่เหมือนด้วยราชกิจฝ่ายบุรุษจะพึงกระทำนั้นหามีไม่ อันเกิดมาเป็นชายได้เป็นราชบุรุษแล้วนั้น ถ้าท่านผู้ใดได้ทำการณรงค์สงครามมีชัยชำนะแก่ข้าศึกก็ดี และทำการพระนครสิ่งซึ่งยากให้สำเร็จได้โดยเร็วก็ดี และวินิจฉัยถ้อยความให้เป็นยุติธรรม มีปัญญาสอดส่องจับสิ่งเท็จออกสำแดงให้เห็นจริงด้วยกันทั่วโลกได้ก็ดี เป็นที่สุดจนชั้นแต่ได้ของวิเศษอันควรจะเป็นอัศจรรย์ มีช้างเผือกเป็นต้นมาถวายก็ดี และความชอบต่าง ๆ ถ้าราชบุรุษผู้ใดทำฉลองพระคุณได้ดังข้าน้อยพรรณนานี้ ก็ควรจะมีชื่อเสียงอยู่ในแผ่นดินได้ทุกสิ่ง อันราชกิจฝ่ายสตรีจะพึงกระทำเป็นการใหญ่ยิ่งนั้น ก็เห็นแต่สิ่งราชการเบ็ดเสร็จสิ้นทั้งพระราชวัง ซึ่งเป็นตำแหน่งที่ของพระราชมเหสีทั้งสอง จะทรงกระทำฉลองพระคุณแท้จริง และตัวข้าน้อยนี้มาตรว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงพระเมตตาชุบย้อมให้มียศถาบรรดาศักดิ์ก็ดี และจะเลี้ยงพอสมควรแก่พาสนาคุณานุรูปก็ดี อันน้ำใจข้าน้อยนี้ก็จะมีแต่สามิภักดิ์ ตั้งจิตฉลองพระคุณ

โดยสุจริต แม้ราชการสิ่งใดเป็นการอันควรกับข้าน้อยจะพึงกระทำแล้ว ถึงว่าราชการสิ่งนั้นจะสำเร็จด้วยต้องเสียทรัพย์สิ่งสินมากน้อยเท่าใดก็ดี หรือจะต้องเสียเลือดเสียเนื้อและเสียชีวิตจิตใจฉันใดก็ดี คงจะสู้เสียฉลองพระคุณให้สำเร็จราชกิจของพระเจ้าแผ่นดินให้จงได้ ซึ่งพระพุทธฎีกาพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสเทศนาจันทกินรีชาดก และพระเวสสันดรชาดกไว้นั้น ข้าน้อยก็ได้สดับตรับฟังจำได้เจนใจอยู่แล้ว คงจะประพฤติตามเยี่ยงอย่างท่านผู้มีภูมิปัญญารู้ฉลองคุณให้มีชื่อเสียงไว้ในแผ่นดินสิ้นกาลช้านานให้จงได้ อันซึ่งจะได้ดีมียศถาศักดิ์จนฝูงคนเลื่องลือนามทั่วทั้งพระนคร ด้วยการอันนักปราชญ์มิได้สรรเสริญ คือประพฤติจริตกิริยาวาจาเหลาะแหละ กล่าวแต่ให้ถูกต้องด้วยพระราชอัชฌาสัยอย่างเดียวนั้น ถึงจะได้ดีประเสริฐเลิศลอยฟ้าสักปานใด ข้าน้อยก็ไม่มีน้ำใจปรารถนาเลย ด้วยกลัวคำคนจะครหา ว่ามีวาสนาเพราะเวทมนตร์และกลมารยาต่าง ๆ ประการหนึ่งอันว่าความจงรักภักดี มีอุตสาหะพากเพียรในกิจราชการพระเจ้าอยู่หัวนั้น ข้าน้อยจะประพฤติให้เสมอต้นเสมอปลาย ใช่จะทำแต่พอได้ดีมียศถาบรรดาศักดิ์แล้วและจะละเมินเสีย จนกลับได้ความอัปภาคย์ยากใจไว้หน้าไม่ถูก เช่นนิทานนางนกกระเรียนซึ่งนักปราชญ์ท่านกล่าวไว้ ในตำรับลามกสตรีนั้นหามิได้ อันตำนานนิทานฝ่ายข้างความเจริญดี โดยพระพุทธฎีกาสำแดงเทศนา มีพระเวสสันดรชาดกและจันทกินรีชาดกนั้น ท่านทั้งหลายก็ได้สดับฟังมามากแล้ว ข้าน้อยจะบรรยายแต่นิทานนางนกกระเรียน อันเป็นฝ่ายข้างอัปมงคล บมิควรนรชาติชายหญิงจะพึงประพฤติให้พิสดาร

นิทานเรื่องนางนกกระเรียนคบนางนกไส้ช่างยุ

ในกาลก่อนยังมีราชธานีเมืองหนึ่ง ชื่อเมืองวัฒนานคร สมเด็จพระมหากษัตริย์อันเสวยราชสมบัติ ทรงพระนามพระเจ้าวัฒนราช มีพระอัครมเหสีชื่อนางตรุณี ประดับด้วยพระสนมกำนัล และเสนางคนิกรช้างม้า สมณชีพราหมณ์อาณาประชาราษฎรเพียบพื้นภูมิมณฑล มีราชปุโรหิตผู้หนึ่งรู้พระเวทผูกน้ำใจสกุณวิหคอันเป็นของเลี้ยง แม้ได้ร่ายมนตร์เสกอาหารเป็นต้นว่าข้าวน้ำให้ทิชาชาติทั้งหลายซึ่งเลี้ยงไว้บริโภคแล้วก็เชื่องสนิท อาจให้ขันให้ร้องเมื่อใดก็ได้ดังปรารถนา และพระเจ้าวัฒนราชนั้น พึงพระทัยทอดพระเนตรนกกระเรียน และทรงพึงซึ่งสำเนียงนางนกกระเรียนร้องยิ่งกว่าการขับรำและดุริยางคดนตรี อันเป็นพนักงานนางในจะพึงบำเรอต่าง ๆ จึงดำรัสสั่งราชบุรุษให้กระทำสระใหญ่ไว้ตรงหน้าสิงหบัญชรแห่งหนึ่ง แล้วให้นำนกกระเรียนทั้งหลายมาเลี้ยงไว้ในราชอุทยานเป็นอันมาก ปุโรหิตก็เสกอาหารให้นกกระเรียนบริโภคจนเชื่องสนิทสิ้นทุกตัว ๆ ครั้นถึงเพลาเช้าและกลางวันเพลาเย็นและเที่ยงคืนในยามสงัด พระเจ้าวัฒนราชเสด็จสถิตสำราญพระทัยอยู่ในปรางคปราสาท ฝูงนกกระเรียนก็พากันมาร้องด้วยศัพทสำเนียงอันไพเราะ ให้เป็นที่สบายพระหฤทัยมิได้ขาด บางทีก็เผยสิงหบัญชรออกทอดพระเนตรนกกระเรียนซึ่งลงเล่นน้ำอยู่ในสระ และพระเจ้าวัฒนราชนั้นมีพระกมลหฤทัยผูกพันตั้งแต่ทอดพระเนตรและทรงพึงเสียงนกกระเรียนอยู่เป็นนิจนิรันดร จนทราบสนัดในชาติธรรมดาสกุณโกญจาต่องแท้ อาจตั้งเป็นตำรับไว้ได้ในแผ่นดิน อันนกกระเรียนตัวผู้นั้นมีสำเนียงมิได้ไพเราะ สั่งให้ราชบุรุษกำจัดเสียจากที่ อันจะร้องถวายเสียง คงให้มีอยู่แต่นางนกเป็นอันมาก

และสกุณโกญจานั้นมีประเภทเป็นสองพรรณ ๆ หนึ่งนั้นมีขนสีแดงอยู่ห้าแห่ง คือที่สร้อยคอริมศีรษะนั้นแห่งหนึ่ง ที่กลางอกตรงเหนียงนั้นแห่งหนึ่ง ที่หัวปีกทั้งสองข้างนั้นข้างละแห่ง ที่สนับหางนั้นแห่งหนึ่ง โลกสมมติว่าเป็นนกศักดิ์สูงดีกว่านกที่ไม่มีขนสีแดง เหตุว่าจะบินร่ำร่อนเล่นลมบนกลางอากาศ ชาตินกที่มีสีแดงนั้น บินร่อนได้สูงกว่านกที่หาขนสีแดงมิได้ และนางนกกระเรียนบรรดาซึ่งมาเปล่งศัพทสำเนียงถวายเสียงร้องบำเรออยู่นั้น พระเจ้าวัฒนราชบรมกษัตริย์ ทรงจำรูปจำเสียงได้แจ้งประจักษ์ทุก ๆ ตัวนางนก แม้ว่านางสกุณโกญจาตัวใดเป็นนกชาติสูงศักดิ์ ด้วยมีขนสีแดงห้าแห่ง ถึงจะมิหมั่นมาร้องถวายเสียงก็ทรงไว้พระอารมณ์ ว่าเป็นนกมีชาติมีตระกูล ก็จำจะเลี้ยงดูให้ดีสักหน่อย อนึ่งเล่านางนกตัวใดถึงเป็นนกต่ำชาติต่ำตระกูล ด้วยหาขนสีแดงมิได้ แต่ทว่าหมั่นมาบำเรอเสียงร้องทุกเพลา พระมหากษัตริย์ก็ทรงพระเมตตา ว่ามีอุตสาหะไม่เกียจคร้าน นางนกทั้งสองจำพวกนั้น โปรดประทานสร้อยทองวลัยทองให้สวมคอใส่เท้า ให้บริโภคน้ำท่าอาหารด้วยภาชนะเงินทองทุก ๆ ตัว และนางนกตัวใดมีชาติตระกูลก็สูงศักดิ์ แล้วก็มีอุตสาหะหมั่นมาร้องถวายเสียงมิได้ขาด กรุงกษัตริย์ก็โปรดปรานประทานเครื่องตกแต่งให้ยิ่งขึ้นไปโดยมีพระทัยกรุณา อนึ่งเล่านางนกจำพวกที่มีชาติตระกูลอันต่ำ ทั้งเกียจคร้านมักป่วยเจ็บแช ๆ เชือน ๆ นาน ๆ มาร้องถวายเสียงบ้างแต่สักครั้งสักคราวแล้วก็หายสูญไป พระเจ้าวัฒนราชก็ทรงวางพระอารมณ์เสีย ว่าเป็นธรรมดาเลี้ยงสัตว์เดียรัจฉานแล้ว ก็ต้องให้

ทานกินพออิ่มท้อง อันว่าความจำเริญและมิจำเริญก็บังเกิดมีแก่นาง สกุณโกญจาทั้งหลาย บรรดามาบำเรอร้องถวายศัพทสำเนียง ดุจกล่าวมาดังนี้แท้จริง

ครั้นนานมานางนกกระเรียนตัวหนึ่งนั้น อันอยู่ในพวกหมู่หมั่นร้อง หาขนสีแดงมิได้เป็นชาตินกต่ำตระกูล แต่ทว่าได้รับพระราชทานสร้อยทองวลัยทอง และภาชนะทองรองอาหารบริโภค และนางนกกระเรียนตัวนั้นไซร้ ชาวชะแม่พระสนมกำนัลทั้งปวง ชวนกันให้นามเรียกว่านางระย้าย้อย เหตุว่านายช่างทองทำสายสร้อยสวมคอให้นั้นยานย้อยลงไปถึงกลางอก วันหนึ่งนางระย้าย้อยคิดสบายใจ จึงขึ้นบินร่อนราบีกหางในกลางอากาศ เล่นลมบนพอเหนื่อยแล้ว ก็ลงอาบน้ำในหนองแห่งหนึ่งอันมีอยู่ภายนอกพระนคร จึงเหลือบแลไปเห็นนางนกไส้ตัวหนึ่งจับอยู่ที่กอสามหาว มีตัวอันน้อยเท่านกกระจาบ สีกายหม่น ๆ เหมือนหนึ่งสีผลหว้าแก่ จะงอยปากแดงดังสีดอกเซ่ง นางนกกระเรียนให้มีน้ำใจรักนางนกไส้เป็นกำลัง จึงร้องถามไปว่าดูกรนางนกไส้ ถิ่นฐานรวงรังของเจ้าอยู่ที่แห่งใด เจ้ามาบริโภคสิ่งไรเป็นอาหารอยู่ที่นี้ เราได้เห็นเจ้าก็มีจิตคิดรัก จะใคร่เข้าไปจับให้ใกล้เคียงสั่งสนทนาด้วยกับเจ้าตามวิสัยนก แต่หากกลัวว่าเจ้าจะมิรักก็จะบินหนี นางนกไส้จึงตอบไปว่า อันตัวข้านี้ ทำรังอยู่ยังต้นเต่าร้างริมขอบหนอง บัดนี้มาเที่ยวหาเกสรดอกสามหาวบริโภคเป็นอาหาร ซึ่งท่านว่าให้มีใจรักตัวข้านี้ พังดูก็มิบังควรยิ่งนัก ด้วยตัวท่านเป็นชาตินกใหญ่ อาจถาบถารร่อนขึ้นไปได้ถึงกลางอากาศ อันข้านี้เป็นแต่ชาตินกน้อย ได้แต่บินไปจับพฤกษาต้นโน้นแล้วมาต้นนี้ จะมักใหญ่ใฝ่สูงเข้าใกล้เคียง

กับท่านนั้นเห็นไม่สมควร ข้าจะขอถามท่านบ้าง อันสถานที่รวงรัง ของท่านนั้นอยู่ยังค้าวแคนใด ท่านมาถึงหนองน้ำตำบลนี้ด้วยประสงค์สิ่งไรหรือ ๆ จะแกล้งมาพูดล้อล่อลวงใจข้าผู้เป็นนกน้อยเล่นแล้วก็จะกลับไป นางนกกระเรียนได้ฟังถ้อยคำนางนกไส้กล่าวดังนั้นก็ยิ่งมีจิตคิดรัก จึงตอบว่า ดูกรนางนกไส้ อันตัวเรานี้อยู่ในพระราชอุทยานของสมเด็จพระเจ้าวัฒนราช เราสำหรับได้ถวายเสียงร้องบำเรอพระทัยกรุงกษัตริย์ทุกทิวาวันคืนมิรู้ขาด จนได้รับพระราชทานสร้อยทองวลัยทอง ซึ่งเรามาถึงหนองน้ำในวันนี้ ใช่จะมาด้วยธุระอื่นนั้นหามิได้ เรามาด้วยมีความปรารถนาจะใคร่พบเจ้า หวังจะชวนพูดเล่นเจรจาให้สบายใจ อันธรรมดาเป็นสกุณวิหคด้วยกัน ถึงจะเป็นชาตินกใหญ่นกน้อยต่างภาษากันก็ดี สุดแต่ว่าน้ำจิตคิดรักกันแล้ว ก็อยู่ร่วมรวงรังด้วยกันได้ เราว่านี้เป็นความจริงใจ มิใช่จะแกล้งพูดล่อลวงให้เจ้าลุ่มหลง อย่ามีความรังเกียจเลย เจ้าจงมาจับไม้กิ่งนี้ให้เราเชยชมรูปร่างให้อิ่มรัก จะได้เป็นไมตรีกันไปในวันหน้า นางนกไส้ได้สดับถ้อยคำดังนั้น ก็ให้กระสันเสียวจิตคิดรักนางนกกระเรียนยิ่งนัก จึงนึกในใจว่า นางนกกระเรียนมาพูดจาอ่อนหวานเห็นปานดังนี้ น่าจะมีน้ำใจรักเราจริง อันตัวเราก็เป็นชาตินกน้อย แม้ได้เป็นมิตรไมตรีด้วย นางนกกระเรียนชาตินกใหญ่ อันมีวาสนาได้สร้อยทองวลัยทอง เห็นทิชาชาติทั้งหลายก็จะนับถือเกรงกลัว สรรเสริญเราว่านางนกไส้ตัวนี้ได้เป็นมิตรกับนางนกกระเรียนดูน่าอัศจรรย์นัก คิดแล้วนางนกไส้ก็สนองวาจานางนกกระเรียนว่า อันตัวข้าน้อยนี้เป็นนกน้อยก็ต้องเจียมตัว กลัวแต่ท่านจะล่อลวงอย่างเดียว แม้ข้าจะเข้าใกล้เคียงพูดเล่นเจรจา เป็นมิตรไมตรีด้วยดังถ้อยคำของท่านว่า เห็นก็จะไม่ได้นานช้าสักเพียงใด

390.22 104
น449ส
ฬ.32 ง. 15832

ประเดี๋ยวหนึ่งท่านก็จะกลับเข้าไปยังราชอุทยาน ตัวข้านี้อยู่ภายหลัง ก็จะตั้งแต่รัญจวนจิต คิดถึงท่านทุกคืนวันมิรู้วาย เพราะเหตุดังนี้ จึงสู้ขัดแข็งถ้อยคำท่าน ขอท่านอย่าได้ถือโทษเลย นางนกกระเรียน จึงตอบว่า นี่แน่นางนกไส้ ซึ่งเจ้ามีความวิตกว่าเราจะทิ้งเจ้าเสียนั้น ไม่ควรคิด อันความที่เรารักเจ้าแม้จะเปรียบก็เหมือนด้วยดวงจิตใคร หรือจะให้จากร่าง แม้เจ้ากับเราได้เป็นมิตรไมตรีกันแล้ว เราก็จะพาเจ้าเข้าไปอยู่ยังราชอุทยานด้วยกันให้เป็นผาสุกสนุกสนานสำราญใจ แม้เจ้าปรารถนาบริโภคอาหารสิ่งใด ก็สารพัดจะมีบริบูรณ์ทุกสิ่ง ครั้นว่าเท่านั้นแล้ว นางสกุณโกญจาก็ขึ้นจากน้ำ สลัดขนแผ่หางกางปีกออกผึ่งแดด พลางทางเรียกนางนกไส้ให้มาไซ้ขน ต่างพูดจาตามวิสัย โดยชั้นภาษาวิหคเพลิดเพลินใจ ไปจนพระสุริฉายบ่ายแสงจวนจะย่ำสนธยา นางนกกระเรียนคิดจะกลับคืนมายังรวงรัง จึงให้นางนกไส้ขึ้นเกาะหลัง แล้วก็พาบินมายังราชอุทยาน

ตั้งแต่นั้นมานางนกกระเรียนกับนางนกไส้ ก็อยู่หลับนอนร่วมรังเดียวกัน อันว่าความบันเทิงเริงรื่นก็บังเกิดมีแก่นางนกทั้งสองทุกทิวาราตรี นางนกกระเรียนนั้นก็ลืมเพลาที่จะร้องถวายเสียงแก่กรุงกษัตริย์ ลางเวลาระลึกได้ก็มา ลางเวลาก็มาทันแต่ครึ่งแต่กลางมิได้เป็นใจที่จะเปล่งศัพทสำเนียงส่งเสียงร้องบำเรอให้ไพเราะ ด้วยน้ำจิตคิดแต่จะใคร่กลับคืนไปรวงรังอยู่กับนางนกไส้ จนพระสนมกำนัลทั้งหลายต่างคิเตียนว่านางระย้าย้อยเดี๋ยวนี้ร้องไม่ไพเราะ สุ้งเสียงเราพึ่งดังกะตะ ๆ เรียกตามภาษามนุษย์ว่าให้ไอให้จาม อันว่านางระย้าย้อยนั้นครั้นสิ้นเพลาบำเรอแล้ว ก็รีบกลับไปรังมิได้ยั้งหยุด พึงใจแต่จะให้นางนกไส้เข้าซอกไซ้ใต้ปีกใต้หางไม่ว่างเว้น กับฝูงนางสกุณ

โกญจาทั้งหลายซึ่งเป็นชาติภาษาเดียวกัน เคยพูดเล่นเจรจามาแต่ก่อนก็ละเลยลืมเสียสิ้น ฝ่ายว่านางนกไส้ก็อุตส่าห์ประพฤติตามน้ำใจนางนกกระเรียนไปทุกอย่างมิให้ขัดเคือง ครั้นถึงเพลาแสบท้องก็ไปบริโภคดอกเต่าร้าง และยางบัวใบยาวเป็นอาหารทุก ๆ วัน

อยู่มานางนกไส้ให้มีจิตกำเริบขึ้น ด้วยถือตัวว่าได้เป็นที่รักของนางระย้าย้อย จึ่งออกเที่ยวพูดพลอดฉอดฉ่อยบ่อยปากถากถางกระทบกระเทียบเปรียบปรายร่ายเร่ยุแยงแสร้งใส่ความ อ้างให้ถามนางระย้าย้อยก็พลอยรับ กลับเอาความข้างนี้ไปชี้ข้างนั้น จนเกิดทะเลาะวิวาทกันอื้อ ๆ ฉาว ๆ แตกร้าวปราศจากสามัคคีรสกันไปสิ้น ทั้งฝูงนางสกุณโกญจา ใครเห็นหน้านางนกไส้ก็ให้รังเกียจเกลียดกลัวไม่พ้องพาน ตั้งแต่นั้นมานางนกกระเรียนทั้งหลายก็มิได้มีความผาสุกสนุกสบายเหมือนเช่นหลัง ใช่แต่เท่านั้นอันว่าความวิบัติอุบาทว์บ้านอุบาทว์เมือง ก็บังเกิดมีแก่กรุงกษัตริย์วัฒนานคร เป็นต้นว่า น้ำมากท่วมสวนผลไม้ไร่นาประชาราษฎรให้สูญเสียจนข้าวยากหมากแพง ทั้งมงคลคชสารและสินธพชาติ อันเป็นพระที่นั่งต้นก็ล้มเสียมากหลาย จนช้นมยุราปลาเต่าเป็นของเลี้ยงสำหรับทรงประพาส ก็พลอยฉิบหายตายสิ้น

ครั้งนั้นสมเด็จพระเจ้าวัฒนราชบรมกษัตริย์ เห็นภัยอันตรายก็หลากพระทัยนัก จึ่งตำรัสถามราชปุโรหิต ว่าอาณาประชาราษฎรได้ความยากแค้นด้วยบ้านเมืองวิบัติคือน้ำมาก ท่านอาจหยั่งปัญญาพิเคราะห์เห็นว่าจะเป็นด้วยเหตุดังฤๅ ราชปุโรหิตจึงกราบทูลว่าข้าพระองค์ก็ได้คำนวณสวนสอบชาตาพระนครกับนพเคราะห์ฤกษ์บนและเหตุลางต่าง ๆ จะเห็นวิบัติสักสิ่งหนึ่งสิ่งใดก็หามิได้ แต่มาสงสัย

ใจอยู่ด้วยฝูงสกุณโกญจาในราชอุทยานนั้น เห็นหาเป็นปกติเหมือนแต่ก่อนไม่ ข้าพระองค์เคยเสกอาหารไปให้บริโภคครั้งใด ก็ย่อมมารับพระราชทานพร้อมมูลกันทุกครั้ง กาลบัดนี้นางนกกระเรียนซึ่งเรียกชื่อว่าระย้าย้อยนั้น เห็นแตกร้าวกับนางนกทั้งหลาย ถ้านางนกทั้งหลายมาบริโภคอาหารอยู่ก่อนแล้ว แต่พอเห็นนางระย้าย้อยมาก็พากันไปเสียสิ้น บางทีแม้นางระย้าย้อยมาบริโภคอาหารอยู่ก่อน นางนกทั้งหลายจะได้มาบริโภคด้วยนั้นหามิได้ ข้าพระองค์พิเคราะห์ดูเห็นว่าเหตุจะมีสักสิ่งเป็นแม่นมั่น แต่ยังหาได้ขึ้นค้นคว้าดูที่รวงรังให้เห็นเหตุไม่ ด้วยกลัวว่าฝูงสกุณโกญจาจะตกใจแตกตื่นไปเสียสิ้น พระเจ้าวัฒนราชได้ทรงสดับดังนั้น จึงสั่งราชปุโรหิตว่าท่านเร่งไปคิดอ่านจับเอาเหตุวิบัติให้จงได้ในกาลบัดนี้ ราชปุโรหิตรับราชบรรหารแล้วก็ไปยังราชอุทยาน เรียกยายมาลาการมาไต่ถามว่า ดูกรยาย บัดนี้เราเห็นฝูงนางนกกระเรียนทั้งหลาย หามาบริโภคอาหารพร้อมมูลกันโดยฉันปกติประดุจหนหลังไม่ ยายอยู่ในราชอุทยานเป็นนิจยังจะเห็นเหตุเพศผลเป็นประการใดบ้างแลหรือ ยายมาลาการก็สนองคำราชปุโรหิต ว่าข้าแต่ท่านในสองสามเดือนนี้ ข้าพเจ้าเห็นนกน้อยตัวหนึ่ง มาอยู่ด้วยนางระย้าย้อยที่ในรัง เข้าไซ้บีกไซ้หางให้วันละสองเพลาสามเพลา ถ้านางระย้าย้อยจะบินไปเข้าฝูงนางนกกระเรียนตัวใดแล้ว นกน้อยตัวนั้นก็บินตามไปด้วยทุกครั้ง แล้วก็เห็นนกน้อยตัวนั้นพูดพลอดด้วยเสียงเป็นอันดัง นางนกกระเรียนทั้งหลายต่างตัวก็บินหนีไปสิ้น และนกน้อยตัวนั้นสีกายม่วงหม่น ๆ ขนข้างยานยุ่งหยอง มีจะงอยปากแดงดังแต้มชาด เที่ยวจิกกินดอกเต่าร้างยางบัวใบยาวเกสรสามหาวในสระนี้ทุกเพลาเช้าเย็น ข้าพเจ้าได้เห็นสิ่งประหลาดในราชอุทยานแต่เท่าที่แถลง นอกจากนี้จะได้เห็นสิ่งใดแปลก

สังเกตตากว่าแต่ก่อนนั้นหามิได้ ราชปุโรหิตครั้นได้ฟังคำยายมาลาการแจ้งดังนั้น ก็นึกตรึกตรองเห็นว่าชะรอยนางระย้าย้อยจะบินไปเที่ยวถึงบ่า ชักพาเอานกไส้อันเป็นของอุบาทว์ใหญ่เข้ามาไว้ในราชอุทยาน จึงให้เกิดอุบัติเหตุต่าง ๆ ดังนี้ ครั้นเพลาพลบค่ำราชปุโรหิตก็ให้บุรุษอันมีกำลังขึ้นต้นพฤกษาขึ้นไปค้นดูในรังนางระย้าย้อย ก็จับได้นางนกไส้ตัวนั้นลงมาส่งให้ปุโรหิต ราชปุโรหิตก็ให้เอานางนกไส้ใส่กระโปรงขังไว้จนเพลารุ่งเช้า แล้วจึงเข้าไปเฝ้าพระเจ้าวัฒนราช ทูลแถลงแจ้งประพฤติเหตุซึ่งจับตัวนางนกไส้อันเป็นอุบาทว์เมืองนั้นได้ให้บรมกษัตริย์ทรงทราบทุกประการ พระเจ้าวัฒนราชก็สิ้นสงสัยวิตก จึงตำรัสถามราชปุโรหิตว่า บัดนี้เราก็จับตัวอุบาทว์ได้แล้ว ท่านจะให้ทำเป็นประการดังฤๅ บ้านเมืองจึงจะพ้นภัยอันตรายให้มีความจำเริญสวัสดิมงคล ทั่วทั้งไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินได้ความสุขเป็นปกติเหมือนแต่หลัง ราชปุโรหิตก็กราบทูลว่า ขอพระองค์จงโปรดให้กระทำการพระราชพิธีเสียเคราะห์พระนคร แล้วให้ทำแพด้วยไม้สะเดาบั่กกิ่งชบา เอานางนกไส้ใส่กระโปรงให้มีน้ำท่าอาหารบริโภค แล้วแขวนประจานลอยไปตามกระแสน้ำไหล กับขอให้เขียนอักษรเป็นพระราชบัญญัติห้ามอย่าให้นรชนชายหญิงเอานางนกไส้ตัวนั้นขึ้นเลี้ยงไว้ในบ้านในนิคมเป็นอันขาด แม้แพจะเข้าติดเข้าเกยอยู่แห่งใดตำบลใดใครเห็นก็ให้เสือกไสลอยไปเสีย จนตกท้องพระมหาสมุทร กับขอให้เนรเทศนางนกระย้าย้อยเสียจากพระราชอุทยานด้วย แม้ได้กระทำการเสียเคราะห์เมืองดังนี้แล้ว อันว่าอุบาทว์จัญไรก็จะอันตรธานสูญหาย กรุงวัฒนราชมหานครคงจะคืนไพบูลย์พูนสุขเหมือนเช่นหลัง ทั้งพระองค์ก็จะทรงพระจำเริญ ด้วยพระโชคลาภบริบูรณ์ยิ่งกว่าแต่ก่อน สมเด็จพระเจ้าวัฒนราชได้ทรงฟังจึงสั่งราชบุรุษอันเป็นชาวพนักงานให้

จัดแจงการทั้งปวงกระทำตามราชปุโรหิตกราบทูลทุกประการ แล้ว บรมกษัตริย์จึงตรัสถามราชปุโรหิตสืบต่อไปว่า อันนกไส้นี้ไซร้ก็นับเข้าในหมู่ทิชาชาติ เหตุใดจึงได้เป็นตัวอุบาทว์แรงร้ายเห็นปานดังนี้ อนึ่งเล่าสรรพสัตว์จำพวกดังฦๅ ก็จัดเป็นอุบาทว์ร้ายแรงอีกบ้าง ท่านจงบรรยายไปตามตำรับไตรเพทให้เราสิ้นวิมุติสงสัยจงพิสดาร ราชปุโรหิตจึงกราบทูลว่า สัตว์จัตุบาททวิบาทอันเป็นตัวอุบาทว์บ้านเมืองนั้นมีอยู่ ๒ จำพวก คือนกไส้นี้จำพวก ๑ เป็นสัตว์ ๒ เท้า คือ เหี้ยจะกวดอีกจำพวก ๑ เป็นสัตว์ ๔ เท้า ควรจะอยู่แต่ในป่าในท่าน้ำ แม้เข้ามาในราชธานีได้แล้ว ก็เป็นอุบาทว์ให้บังเกิดวิบัติต่าง ๆ ทั่วทั้งราชอาณาเขตพระนครนั้น ถ้าเข้าบ้านและนิคมใด ๆ บ้านนั้นนิคมนั้นก็ย่อมจะเกิดภัยอันตรายมีไฟไหม้เรือนเป็นต้น และลักษณะนกไส้นั้นมีร่างกายผอมสีหม่นขนดกกระด้างหยาบยาวยุ่งหยุกหยุย ถ้าถูกเนื้อมนุษย์เข้าแล้วก็เจ็บแสบไปสิ้นวันยังค่ำ อันน้ำใจก็มักกำเริบโทโสร้าย มีแต่จะแช่งชักสาบานจนคชสารก็ไม่ละลด แม้วิหคจำพวกใดไปคบหาอยู่ร่วมรังเช่นนางนกระย้าย้อยฉะนี้แล้ว นกไส้ก็มีจิตกำเริบหยิ่งเย่อขึ้น เที่ยวพูดพลอดฉอดฉ่อยไปต่าง ๆ ด้วยว่าบริโภคดอกเต่าร้างยางบัวใบยาวเกสรสามหาวเป็นอาหาร จึ่งให้คันปากอยากพูดพล่อยอยู่เป็นนิจ อนึ่งเหี้ยจะกวดนั้นเล่ามีลิ้นเป็น ๒ ลิ้น สันดานง่วงงุนน้ำใจไม่ยั่งยืน ถึงมาตรว่าจะมีผู้เอามาเลี้ยงให้ประเสริฐเลิศล้ำสักปานใดก็ดี สัญชาติว่าเหี้ยจะกวดแล้วที่จะเจรจาสัจจริงนั้นหาได้ไม่ ด้วยว่าลิ้นเป็น ๒ ลิ้นมีแต่จะกล่าวเท็จเป็นธรรมดา แล้วก็พึงใจแต่ที่จะซุกซ่อนนอนหลับ จนลืมเวลาแสวงหาอาหารบริโภค ทั้งประเวณีการสังวาสก็ไม่เป็นคู่ ๆ กันยั่งยืน เหมือน

สัตว์บกสัตว์น้ำทั้งหลาย ย่อมปนละวนกันไปโดยน้ำใจมักมาก เพราะเหตุดังนั้นอันสัตว์ ๒ จำพวก คือ นกไส้และเหี้ยจะกวดนั้นจึงได้เป็นสัตว์อัปมงคล แม้เข้าบ้านเมืองใดก็เกิดอุบาทว์ ให้วิบัติด้วยภัยอันตรายต่างๆ ขอจงทราบเบื้องบาทดังข้าพระองค์กราบทูล เหตุลามกสัตว์ ๒ จำพวกโดยคัมภีร์ไตรเพท สมเด็จพระเจ้าวัฒนราชได้ทรงสดับก็สิ้นวิมุติกังขา จึ่งออกพระโอษฐ์ตรัสสรรเสริญราชปุโรหิตว่า ท่านมีบัญญารู้เหตุการณ์รอบคอบประเสริฐนัก สมควรที่เป็นราชปุโรหิตสำหรับแก้กันภยันตรายอันเกิดกับบ้านเมือง ให้สมณชีพราหมณ์อาณาประชาราษฎรได้อยู่เย็นเป็นสุข ด้วยอำนาจบัญญาของท่าน แล้วบรมกษัตริย์ก็พระราชทานรางวัลให้แก่ราชปุโรหิตเป็นอันมาก ตั้งแต่นั้นมากรุงวัฒนานัคเรศก็เป็นปกติ บริบูรณ์ด้วยธัญญาหาร ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินก็พ้นจากทุกข์ภัย คือ ไข้เจ็บ สมเด็จพระมหากษัตราธิราชเจ้าก็ทรงพระจำเริญด้วยโชคลาภต่างๆ มีนรชาติชายหญิงอันอยู่ภายนอกพระราชอาณาเขต สามิภักดิ์พาครอบครัวมาสู่พระบรมโพธิสมภารมากกว่าแสน ทั้งได้พระยาคชสารศรีเศวตอันเป็นมงคล เฉลิมพระเกียรติกรุงกษัตริย์ สารพัดจะบริบูรณ์พูนเกิดทุกสิ่งทุกประการ

และนิทานนางนกกระเรียนซึ่งข้าน้อยกล่าวนี้ก็ควรบุคคลได้สดับตรับฟังจะพึงจำไว้สั่งสอนใจ อย่าได้ประพฤติต้นตรงปลายคด ประหนึ่งนางสกุณโกญจาระย้าย้อย เสียแรงอุตสาหะพากเพียรจนมีวาสนาได้ใส่สร้อยทองวลัยทองแล้ว และกลับทำทุจริตไปคบมิตรอันเป็นบาปมิตร นักปราชญ์ท่านย่อมติเตียน อันธรรมดาเกิดมาเป็นสัตว์ก็ดี เป็นบุคคล

ก็ดี ก็ควรจะมีมิตรสหายสิ้นด้วยกัน ถ้าผู้ใดคบมิตรซึ่งเป็นกัลยาณมิตร แล้ว นักปราชญ์ท่านก็พึงสรรเสริญว่าผู้นั้นกระทำชอบ อันว่าคิดถูก และคิดผิดพูดจริงและพูดเท็จใจซื่อและใจคด ยั่งยืนและโลเล เรียบร้อย และเล่นตัว สุภาพและดีดดิ้น ปกติและมารยา มักตื่นและมักหลับ มีสติ และลืมหลง อุตสาหะและเกียจคร้าน ทำดีและทำชั่วกัลยาณมิตรและ ปาปมิตร คำสุภาษิตสองประการนี้ข้าน้อยก็จะพึงประพฤติอย่างหนึ่ง จะละเสียอย่างหนึ่ง อันจะทำโลเลแล่นไปแล่นมา เช่นนิทานนางนก กระต้อยตีวิด และจะทำชั้นเชิงมารยาเล่นตัวเหมือนอย่างนิทานนาง คชสารทั้งสอง และจะทำทุจริตลุอำนาจแก่ความรักดังนิทานนางสกุณ โกญจาระย้าย้อย ไม่ถือตัวว่าเป็นชาตินกใหญ่ไปคบนางนกไส้อันเป็นนก ตัวน้อย จนได้ความอัปภาคย์ยากที่จะไว้หน้า อย่าว่าแต่ชาตินี้เลย ข้าน้อยจะพึงกระทำได้สร้างกุศลครั้งใดก็ตั้งใจกรวดน้ำไม่ขอพบขอเห็น เช่นสัตว์สามจำพวกนี้เลย ตราบเท่าเข้านิพพาน และข้าน้อยผู้ชื่อว่า นพมาศ จะตั้งใจทำกิจราชการให้มีชื่อเสียงปรากฏอยู่ในแผ่นดินให้ จงได้

นางเรวดีให้โอวาทนางนพมาศ

ขณะนั้นพระศรีมโหสถผู้เป็นบิดาก็ออกวาจาว่าดีแล้วๆ เจ้าจง ประพฤติให้ได้คงถ้อยคำของเจ้าให้จงทุกสิ่ง ครั้นเพลาบังควรหมู่ญาติ และมิตรของบิดาต่างก็กลับไปยังบ้านเรือน ในราษราตรีวันนั้นมารดา ข้าน้อยผู้มีนามชื่อเรวดี จึ่งให้โอวาทสั่งสอนว่า แม่ผู้เป็นที่รักของมารดา เจ้าจะไปอยู่ในพระราชนิเวศน์แต่ผู้เดียวไกลบิดามารดา เจ้าจงอุตส่าห์ รักษาตัวทุกเช้าค่ำอย่าได้ประมาท ควรจะคารวะยำเกรงท่านผู้ใด จง

นบนอบ แม่จะทำกิจราชการเผ้าแหนจงประพฤติจริตกิริยาหมอบคลาน ให้เรียบร้อยต้องที่ต้องทาง อย่าทำรี ๆ ขวาง ๆ ให้เขาว่า อย่าทำเซ่อ ๆ ซ่า ๆ ให้ท่านหัว อย่าประพฤติตัวเก้อ ๆ ขวย ๆ ให้คนล้อ อย่าทำลับ ๆ ล่อ ๆ ให้เขาถาก อย่าทำโปก ๆ ปาก ๆ ให้ท่านว่ากิริยาชั่ว จงแต่งตัวให้งามต้องตาคน จงประพฤติตนให้ต้องใจท่านทั้งหลาย จงฝากตัวมูลนายให้กรุณา คอยระวังเวลาราชการ อย่าเมินประมาท ให้พระเจ้าแผ่นดินต้องเรียกหาคอยท่าตัวหาควรไม่ อันธรรมดาพระมหากษัตริย์ย่อมมีพระราชธุระมากด้วยกิจการบ้านเมือง ถ้าผู้ใดทำใจเฉื่อยช้าจะไปมารับราชกิจมิได้ทันเพลานาที ก็มักขุ่นเคืองจะรังเกียจพระทัยเสียว่า คน ๆ นี้จะแกล้งให้เสียงานเสียการก็หาใช้สอยต่อไปไม่ อนึ่งเล่าถ้าจะรับราชบรรหารหูก็ให้ไว พึงจงเข้าใจให้ทุกคำจำก็ให้มั่น อย่าเอาสิ่งนั้นไปเป็นสิ่งน้อยอ่าแร่รี่ไปให้เกินพระราชบัญญัติ อันน้ำพระทัยพระมหากษัตริย์แล้วมากไปด้วยขัตติยมานะ มิได้รู้อ่อนง้อขอรักบุคคลผู้ใดเป็นธรรมดา ถ้าใครจงรักภักดีมีปัญญาหยั่งรู้พระอัธยาศัย จะตรัสใช้สิ่งใดก็ได้ราชการ ก็ย่อมจะชุบเลี้ยงให้มียศถาบรรดาศักดิ์ ทั้งพึงพระทัยที่จะใช้สอย ถึงมาตรว่าจะพลั้งผิดด้วยจิตประมาทขาดหน่อยเหลือหน่อยหนึ่งก็ดี แม้น้ำพระทัยยังเห็นว่าเป็นด้วยเคลิ้มสติไปบ้าง แต่อย่างนี้แล้วถึงจะผิดมากจนโทษควรจะขุ่นเคืองเป็นสาหัส พระมหากษัตริย์ก็จะยังทรงคิดถึงความดีซึ่งมีมาแต่หลัง เห็นพอจะหยุดยั้งพระทัยได้โดยทรงพระเมตตา ถ้าแม้ทำขาด ๆ เหลือ ๆ เป็นไปเนือง ๆ แล้วก็คงจะเฉลียวพระทัยระแวง ว่าแกล้งจะให้อ่อนง้อขอรัก ด้วยเชื่อรูปเชื่อวาสนาเชื่อทรัพย์สมบัติเชื่อเวทมนตร์และเชื่อดี แม้จะมีสิ่งผิดแต่สักน้อยความก่อน

เก่าก็จะพลอยเกิดขึ้นด้วยมานะกษัตริย์ อาจจะตัดความรักความอาลัย ความเกรงใจความดีให้เด็ดขาดได้เป็นสิน ดังตัดหยวกตัดปลี เจ้าอย่ามีความประมาทนะแม่ผู้เป็นที่รักของมารดา ประการหนึ่งอันพระมหาราชเทพีก็ควรหมู่พระสนมกำนัลจะฝากตัวกลัวเกรง ด้วยว่าเป็นใหญ่อยู่ในพระราชนิเวศน์วังสถานได้บัญชากิจราชการสิ้นเสร็จ เจ้าจงดูถ้าเห็นว่ามากไปด้วยริษยาพยาบาทเคียดขึ้งหึงหวงมักเก็บถ้อยมาร้อยเป็นความแล้ว เจ้าอย่าได้เอาตัวเข้าพัวพัน ให้เกิดกลียุคขุ่นเคืองเบื้องบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นอันขาดทีเดียว ซึ่งมารดาให้โอวาทสั่งสอนแต่สิ่งละอันพันละน้อยนี้ ด้วยเห็นว่าเจ้ามีบัญญาเฉลียวฉลาดรอบคอบรู้ชอบผิดชั่วดีอยู่กับใจเจ้าแล้ว ข้าน้อยได้สดับก็มีความยินดี จึงคำนับรับคำสอนจำใส่ใจไว้มั่นคง

นางเรวดีนำนางนพมาศเข้าถวายตัว

ครั้นเพลารุ่งเช้าเป็นวันศุกร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๐ ค่ำ จุลศักราช ๖ ปีมะโรง ฉศก ถึงวาระกำหนดข้าน้อยจะจากเคหสถานไปอยู่ในพระราชนิเวศน์เป็นข้าบาทสมเด็จพระร่วงเจ้า และข้าน้อยมีอายุนับตามปีได้ ๑๗ ตามเดือนได้ ๑๕ ปีกับ ๘ เดือน ๒๔ วัน ในขณะเพลาเช้าวันนั้น เป็นวาระมหาสิทธิโชคฤกษ์ดี จึงท่านมารดาและหมู่ญาติทั้งหลายก็ตกแต่งกรัชกายให้ข้าน้อยตามตระกูลคหบดี เจือด้วยเพศพราหมณ์ คือ ให้ใส่ประวิตรสอดสายธุหร่ำ สร้อยอ่อนสามสาย ทัดจันทรจุฑามาศ แล้วข้าน้อยก็มาคำนับลาบิดรกับวงศาคณาญาติโดยสัจเคารพ พระศรีมโหสถผู้เป็นบิดาก็อวยชัยให้พรว่า เจ้าจงไปอยู่เป็นข้าบาทให้ปราศจาก

ภยันตราย ทุกข์โศกโรคร้อนสรรพสิ่งมิดีอย่าได้บังเกิดมีแก่เจ้า สักขณะจิตหนึ่งเลย จงมีความจำเริญสุขทุก ๆ อริยาบถให้ยิ่งด้วยเกียรติยศไปชั่วกัลปาวสาน อันว่าญาติพงศ์พันธุ์ก็อวยพรต่าง ๆ ตามปรารถนาของตนจะให้เป็นไปโดยความรัก ข้าน้อยก็มีจิตโสมนัสยินดีรับพรใส่เศียรเกล้าแล้วก็คำนับลา มาขึ้นยานระแทะประเทียบกับมารดาเล่มเดียวกับบ่าวไพร่ก็ติดตามมาพอสมควร ครั้นถึงทวารพระราช-นิเวศน์ข้าน้อยก็นบนั้ววันทนาสังเวยเทพดาซึ่งรักษาพระทวารว่า ข้าแต่เทพเจ้าผู้มีทิพโสตทิพจักษุจงเป็นสักขีพยาน แต่บรรดาสตรีภาพทั้งหลายซึ่งอยู่ในพระราชนิเวศน์วังสถาน ข้าพระองค์มิได้มีจิตคิดเบียนเวรชิงชังบุคคลผู้ใดเลย ขอให้ชนทั้งหลายจงอย่าได้เบียนเวรชิงชังข้าพระองค์ด้วยอำนาจเทพเจ้าอภิบาลรักษา แล้วข้าน้อยก็ลงจากยานระแทะดำเนินตามมารดาเข้าในพระราชวัง ไปยังจวนตำแหน่งนั่งแห่งท้าวจันทรนาถภักดีและท้าวศรีราชศักดิโสภา อันเป็นใหญ่ในชะแม่พระกำนัล ท่านก็เรียกหาให้นั่งยังที่สมควร แล้วก็โอภาปราศรัยโดยฉันน้ำจิตเมตตากรุณา ข้าน้อยก็เคารพนบไหว้เป็นอันดี ครั้นเพลาขึ้นเผ้าสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน ท่านก็ถือเอาพานข้าวตอกกับดอกมะลิ ให้ท่านมารดาถือพานข้าวสาร ให้ข้าน้อยถือพานเมล็ดพันธุ์ผักกาด ให้ชาวชะแม่ผู้หนึ่งถือพานดอกหญ้าแพรก ของห้าสิ่งนี้โลกสมมุติว่าเป็นมงคล ท่านจึงพามารดากับข้าน้อยขึ้นสู่มุขกระสันอันเป็นที่เผ้า ดูเดียรดาษไปด้วยหมู่พระสนมกำนัล เผ้าทูลธุลีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ตามตำแหน่งผู้ใหญ่ผู้น้อย งามประดุจดาวล้อมเดือน ขณะนั้นท้าวจันทรนาถภักดีก็น้อมเศียรเกล้ากราบทูลเบิกว่า ข้าสรวมชีพข้าพระบาทออกพระศรีมโหสถ ยศกัมเลศครรไลหงส์ พงศมหาพฤฒาจารย์

ให้เรวดีอัครภรรยา นำนพมาศผู้ธิดามาถวายเป็นข้าบาทบงกช โดยใจสวามิภักดิ์ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ตำรัสด้วยมารดาข้าน้อยตามพระอัชฌาสัย แล้วก็ให้พระราชทานรางวัลพอเป็นเกียรติยศ ตำรัสสั่งให้ข้าน้อยนั้นรับราชการอยู่ในตำแหน่งนางพระสนม

ตั้งแต่วันนั้นมา ข้าน้อยก็ได้เฝ้าแหนคอยสังเกตดูแบบแผนเยี่ยงอย่างท่านทั้งหลายซึ่งเคยกระทำราชกิจต่าง ๆ ที่ถูกต้องตามพระอัชฌาสัยอยู่ได้ห้าวัน

ว่าด้วยพิธีจองเปรียง

พอถึงการพระราชพิธีจองเปรียง ในวันเพ็ญเดือน ๑๒ เป็นนักขัตฤกษ์ชักโคมลอยโคม บรรดาประชาชนชายหญิงต่างตกแต่งโคมชักโคมแขวนโคมลอยทุกตระกูลทั่วทั้งพระนคร แล้วก็ชวนกันเล่นมหรสพสมโภชสามราตรีเป็นเยี่ยงอย่าง แต่บรรดาข้าเฝ้าฝ่ายราชบุรุษนั้นต่างทำโคมประเทียบบริวารวิจิตรด้วยลวดลายวาดเขียนเป็นรูปและสัณฐานต่าง ๆ ประกวดกันมาชักมาแขวนเป็นระเบียบเรียบรายตามแนวโคมชัยเสาระหงตรงหน้าพระที่นั่งชลพิมาน ถวายสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้ทรงพระราชอุทิศสักการบูชาพระมหาเกศธาตุจุฬามณีในชั้นดาวดึงส์ ฝ่ายพระสนมกำนัลก็ทำโคมลอยร้อยด้วยบุปผชาติเป็นรูปต่าง ๆ ประกวดกัน ถวายให้ทรงอุทิศบูชาพระบวรพุทธบาท ซึ่งประดิษฐานยังนันมทานที และข้าน้อยก็กระทำโคมลอยคิดตกแต่งให้งามประหลาดกว่าโคมพระสนมกำนัลทั้งปวง จึ่งเลือกผกาเกสรศรีต่าง ๆ ประดับเป็นรูปดอกกระมุทบาน กลีบรับแสงพระจันทร์ใหญ่ประมาณเท่ากงระแทะ ล้วนแต่พรรณดอกไม้ซ้อนสีสลับให้เป็นลวดลาย แล้วก็เอา

ผลพฤกษาลดาชาติมาแกะจำหลักเป็นรูปมยุระคณานกวิหคหงส์ ให้จับจิกเกสรบุปผชาติอยู่ตามกลีบดอกกระมุท เป็นระเบียบเรียบเรียงวิจิตรไปด้วยสีย้อมสดส่างควรจะทอดทัศนายิ่งนัก ทั้งเสียบแซมเทียนธูปและประทีปน้ำมันเปรียงเจือด้วยไขข้อพระโค ครั้นเพลาพลบค่ำ สมเด็จพระร่วงเจ้าเสด็จลงพระที่นั่งชลพิมาน พร้อมด้วยพระอัครชายา พระบรมวงศ์ และพระสนมกำนัล นางท้าวชาวชะแม่ทั้งปวง พราหมณ์ก็ถวายเสียงสังข์อันเป็นมงคล ชาวพนักงานก็ชักสายโคมชัยโคมประเทียบบริวารขึ้นพร้อมกัน เพื่อจะให้ทรงพระราชอุทิศสักการบูชาพระจุฬามณี ฝ่ายนางท้าวชาวชะแม่ก็ลอยโคมพระราชเทพีพระวงศานุวงศ์ โคมพระสนมกำนัลเป็นลำดับกันลงมา ถวายให้ทอดพระเนตรและทรงพระราชอุทิศ ครั้นถึงโคมรูปดอกกระมุทของข้าน้อย สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงทอดพระเนตรพลางทางตรัสชมว่าโคมลอยอย่างนี้งามประหลาดยังหาเคยมีไม่ เป็นโคมของผู้ใดคิดกระทำ ท้าวศรีราชศักดิโสภาก็กราบบังคมทูลว่าโคมของนพมาศธิดาพระศรีมโหสถ ครั้นได้ทรงทราบก็ตำรัสถามข้าน้อยว่าทำโคมลอยให้แปลกประหลาดจากเยี่ยงอย่างด้วยเห็นเหตุเป็นดังฦๅ ข้าน้อยก็บังคมทูลว่าข้าพระองค์สำคัญใจคิดเห็นว่าเป็นนักขัตฤกษ์วันเพ็ญเดือน ๑๒ พระจันทร์แจ่มแสงปราศจากเมฆมลทิน อันว่าดวงดอกชาติโกสุม-ปทุมมาลย์มีแต่จะแบ่งบานกลีบรับแสงพระอาทิตย์ ถ้าชาติอุบลเหล่าใดบานผกาเกสรรับแสงพระจันทร์แล้วก็ได้ชื่อว่าดอกกระมุท ข้าพระองค์จึงทำโคมลอยเป็นรูปดอกกระมุท ซึ่งบังเกิดมีอยู่ยังนันทานทีอันเป็นที่พระบวรพุทธบาทประดิษฐาน กับแกะรูปมยุราคณานกวิหคหงส์ประดับ และมีประทีปเปรียงเจือด้วยไขข้อพระโคถวายในการ

ทรงพระราชอุทิศครั้งนี้ ด้วยจะให้ถูกต้องสมกับนักขัตฤกษ์วันเพ็ญเดือน ๑๒ พระราชพิธีจองเปรียง โดยพุทธศาสน์ไสยศาสตร์ ครั้นสมเด็จพระร่วงเจ้าได้ทรงสดับ ก็ดำรัสว่าข้าน้อยนี้มีปัญญาฉลาดสมที่เกิดในตระกูลนักปราชญ์ กระทำถูกต้องควรจะถือเอาเป็นเยี่ยงอย่างได้ จึ่งมีพระราชบริหารบำหยัดสาปสรรว่า แต่นี้สืบไปเบื้องหน้า โดยลำดับกษัตริย์ในสยามประเทศ ถึงการกำหนดนักขัตฤกษ์วันเพ็ญเดือน ๑๒ พระราชพิธีจองเปรียงแล้ว ก็ให้กระทำโคมลอยเป็นรูปดอกกระมุทอุทิศสักการบูชาพระพุทธบาทนันมทานที ตราบเท่ากัลปาวสาน อันว่าโคมลอยรูปดอกกระมุทก็ปรากฏมาจนเท่าทุกวันนี้ แต่คำโลกสมมุติเปลี่ยนชื่อเรียกว่าลอยกระทงทรงประทีป เหตุดังนี้ข้าน้อยผู้ชื่อว่านพมาศก็ถึงซึ่งมีชื่อเสียงปรากฏอยู่ในแผ่นดินได้อย่างหนึ่ง

อันราชประเพณีสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเคยทรงประพฤติมาแต่ก่อน ถ้าทอดพระเนตรชักโคมลอยโคมแล้ว ก็เสด็จทรงเรือพระที่นั่งไปถวายดอกไม้เพลิง บูชาพระรัตนตรัยทุกพระอารามหลวง บรรดาที่อยู่ริมฝั่งนทีจนรอบกรุง ทั้งทรงทอดบังสุกุลจีวร ทรงพระราชอุทิศถวายพระภิกษุสงฆ์อันพึงปรารถนานั้นด้วย แล้วก็ทรงทอดพระเนตรทรงฟังประชาชนชายหญิงร้องรำเล่นนักขัตฤกษ์เป็นการมหรสพต่าง ๆ สำราญราชหฤทัยทั้งสามราตรี และเมื่อจะเสด็จนั้น ลางทีก็ดำรัสเรียกพระอัครชายา พระบรมวงศ์ลงเรือพระที่นั่งไปด้วย บางทีก็สั่งให้นางบำเรอสำหรับขับร้อง และนางพระสนมผู้สนิทไปลงเรือพระที่นั่งตามเสด็จ และในราตรีขึ้น ๑๔ ค่ำวันนั้น สมเด็จพระร่วงเจ้าทรงลอยโคมแล้วก็ลงเรือพระที่นั่งชื่อประพาสแสงจันทร์เสด็จด้วยนางบำเรอ จึงมีพระราชบรรหารดำรัสเรียกให้ข้าน้อยลงเรือพระที่นั่งไปด้วย ครั้นเสด็จ

ไปถึงหน้าพระอารามแห่งใดชาวพนักงานก็จุดดอกไม้เพลิง พุ่มพะเนียง พลุระทากระถางแสงสว่างกระจ่างจับผนังหลังคาพระพิหารการบุเรียนอร่ามงามชวนน้ำจิตให้มีประสาทศรัทธาเลื่อมใสโสมนัส ทั้งน่าชมเรือร้านม้าผ้าบังสุกุลประดับด้วยโคมบั่กโคมห้อยสว่างไสว จอดเรียงรายถวายให้ทรงจบพระหัตถ์ มีทุกท่าพระอารามหลวง และหน้าบ้านร้านแพเหล่าตระกูลทั้งหลาย ก็ตกแต่งห้อยแขวนโคมประทีปพวงบุปผามาลัยผูกระบายศรีต่าง ๆ ทั้งโต๊ะแต่งเครื่องสักการบูชาประกวดกันทั้งสองฝากฝั่งนที แสงสว่างดุจทวาวันเดียรดาษด้วยนาวาประชาราษฎรตีฆ้องกลองขับร้องเพลงเกรื่นเพลงกรายโชยชายเห่ช้าชมเดือนทั้งดนตรีดีดสีสังคีต อันเหล่าเรือประเทียบท้าวพระยาพระหลวงก็แห่ผ้าบังสุกุล ไปเที่ยวทอดถวายพระสงฆเจ้าในพระอารามต่าง ๆ ล้วนแต่แต่งกรัชกายนุ่งผ้ารัดครีห่มสีแดงสุกแดงแสดแซมช้องผมด้วยพวงผกาเกสร แสงพระจันทร์จับนวลหน้าลออเอี่ยม บ้างก็ขับเพลงพิณเพลงแพนเพลงดุริยางค์โหยหวนสำเนียงเสียงเสนาะน่าพึงพิง สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงทอดทัศนามหาชนเล่นนักขัตฤกษ์สำราญราชหฤทัย จึงดำรัสให้ข้าน้อยนิพนธ์ผูกกลอน เป็นเพลงขับให้นางบำเรอร้องถวาย ในขณะนั้น ข้าน้อยให้คิดเกรงพระราชอาญายิ่งนัก แต่อุตส่าห์แข็งใจนิพนธ์กลอนว่า

๏ ข้าน้อยนพมาศ อภิวาทบาทบงสุ์ด้วยจงจิต
ยังนิพนธ์กลกลอนอ่อนความคิด อันชอบผิดขอจงโปรดซึ่งโทษกรณ์
เป็นบุญตัวได้ตามเสด็จประพาส นักขัตฤกษ์ประชาราษฎร์สโมสร
สว่างไสวไปทั่วทั้งนคร ทิฆัมพรก็แจ่มแจ้งแสงจันทร์เอย ฯ

๑ น่าแสนสำราญจิต ทั้งสิบทิศรุ่งเรืองดังเมืองสวรรค์
สงสารแต่พระสนมกำนัล มิได้เห็นเป็นขวัญนัยนา
แม้เสด็จด้วยที่นั่งบัลลังก์ขนาน เวรอยู่งานพระเจ้าจอมมาพร้อมหน้า
จะชวนกันเกษมเปรมปรีดา ขอประทานโทษาข้าน้อยเอย ฯ

สมเด็จพระร่วงเจ้าได้ทรงสดับกลกลอนดังนั้น ก็แย้มพระโอษฐ์ทรงพระสรวลแล้วดำรัสว่าข้าน้อยกล้ากล่าว จะให้พาพวกพ้องมาเที่ยวดูงานนักขัตฤกษ์เล่น โดยน้ำใจคิดเห็นว่าจะได้ผลได้ประโยชน์ดังฤๅ ข้าน้อยก็ทูลสนองพระราชบัญชาว่า ข้าพระองค์ได้เห็นเรือประเทียบท้าวพระยา ล้วนแต่ตกแต่งเนื้อตัวนุ่งห่มสีสันต่าง ๆ ประกวดกันดูก็งดงาม อันพระสนมกำนัลทั้งปวงย่อมได้รับพระราชทานสรรพเครื่องอลงการาภรณ์ทั่วกัน และเมื่อมิได้ตกแต่งกรัชกายในการนักขัตฤกษ์แล้ว ก็ทอดทิ้งให้เศร้าหมองเสียสีสันอันตรธานเสียด้วยสิ้นรัก ชั้นชื่อว่าเป็นสตรีมีอิสริยศแล้ว ย่อมรักใคร่ในการที่จะตกแต่งกายาสิ้นทุกตัวคน ถึงจะตกแต่งอยู่ในพระราชสถานสักร้อยครั้ง ก็ไม่สบายใจเท่าได้แต่งในการออกหน้าแต่ครั้งหนึ่ง และนักขัตฤกษ์จะมีก็ปีละครั้งคราว ข้าน้อยอยากจะใคร่ได้เห็นทั่ว ๆ กัน จึ่งกล้ากราบทูลดังนี้ สมเด็จพระร่วงเจ้าก็ทรงดุษณีภาพในความเรื่องนี้ ดำรัสกิจอันอื่นโดยพระราชอัชฌาสัย ครั้นบังควรกับเพลาแล้วก็เสด็จกลับยังพระราชนิเวศน์ จึ่งมีพระบัญชาสั่งชาวพนักงานทั้งหลายว่า ยังนักขัตฤกษ์อีกสองราตรี เราจะไปเที่ยวประพาสเล่นด้วยนาวาขนาน ท่านจงเตรียมการไว้ให้พร้อม ฝ่ายพระสนมกำนัลครั้นได้ทราบว่าจะได้โดยเสด็จก็ยินดีปรีดา ไม่ว่าเป็นเวรอยู่งานของผู้ใด แต่เพลาเย็นต่างก็จัดแจงแต่งกรัชกาย นุ่งห่มผ้าลิขิตพัสตร์ผ้าสุวรรณพัสตร์ปกปิดด้วยเครื่อง

อลงการาภรณ์ เสียบแซมผกามาสผกาเกสรในช้องผม ผัดผิวหน้านวล งามดังนางเขียนแต่งค้วให้ค้อมดุจเส้นวาด อันพระสนมกำนัลจำพวกหนึ่งเป็นคนรู้มากมักบอกแต่เจ็บไข้ พึงใจจะทำราชกิจแต่เมื่อคราวจวน ๆ จะแจกจ่าย ก็ได้รับพระราชทานสรรพสิ่งที่อย่างเลวพอสมกับเกียจคร้าน ครั้นถึงที่จะมีการออกหน้าต้องตกแต่งก็คิดอายด้วยไม่เทียมเพื่อน จะนั่งอยู่ก็ไม่ได้ด้วยอยากจะใคร่เห็น ต้องเสือกสนขวนขวายจนสิ้นฤทธิ์ ไม่สมความปรารถนาแล้วก็ต้องจนใจ กลับได้คิดโทมนัสติเตียนตัว ว่ากูเอ๋ยรูปร่างหน้าตาก็เทียมท่าน แต่ประพฤติสันดานเป็นคนแชเชือนจะได้สิ่งใดก็ไม่เหมือนเขา จนต้องนอนนิ่งอยู่กับวัง น่าอัปยศอดสูแก่ผู้คนบ่าวไพร่ ตั้งแต่นี้ไปเบื้องหน้าจะอุตส่าห์พากเพียรให้เสมอพวกพ้องเป็นคนดีให้จงได้ ถ้าท่านผู้ใดกลับใจได้คิดเมื่อครั้งนั้น ก็นับว่ากลับตัวได้ด้วยเหตุคือบุญญาของข้าน้อยนพมาศ และในเพลาราตรีอันเป็นคำรบสองคำรบสามนั้น สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จไปทรงประพาสการนักขัตฤกษ์ด้วยเรือพระที่นั่งบัลลังก์ขนานพร้อมด้วยพระอัครชายา พระราชประยูรวงศาพระสนมกำนัลซึ่งสนิทและประจำเวรอยู่งาน ทั้งนางบำเรอสำหรับขับร้องสำราญราชหฤทัยด้วยสโมสรพร้อมเพียง จึ่งตำรัสให้ข้าน้อยนิพนธ์กลกลอนเป็นเพลงขับให้นางบำเรอร้องเชยชมพระนครบ้าง และชมแสงพระจันทร์ดวงดาวนักขัตฤกษ์ยี่ ๒๗ อันเดินประจำจักรราศี คือ อัสสนี ภรณี กัตติกา โรหิณี มิคเศียร อัทระ บุนพสุ บุษยะ อสิเลส มาฆะ บุพผล อุตรผล หัตถะ จิตระ สวัสดิ วิสาขะ อนุราธะ เชฏฐะ มูละ บุรพาสาธ อุตรา สาวนะ ธนิฏฐะ สัตภิสชะ บุพภัทะ อุตราภัทะ เรวดี โดยตำรับข้าน้อยได้เล่าเรียน บรรดาพระบรมวงศาและพระ

สนมกำนัล ต่างบันเทิงเริงรื่นด้วยได้เห็นได้พึ่งหมู่มหาชนชาวพระนครเล่นการนักขัตฤกษ์ทั้งได้ตกแต่งกรัชกายประกวดกัน ครั้งนั้นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทอดพระเนตรลูกหลวงหลานหลวงนางสนมกำนัลแต่งกายงามกว่าแต่งตามธรรมดา ก็พึงพอพระราชหฤทัย จึ่งพระราชทานเครื่องอลงการาภรณ์พรรณผ้านุ่งผ้าห่มล้วนแต่อย่างดีมีค่า เพิ่มเติมให้ทุกหน้าคณานาง ข้าน้อยก็ได้รับพระราชทานสองเท่า พระสนมกำนัลทั้งปวงต้องเป็นคนใหม่ ตั้งแต่นั้นมาถึงพระราชพิธีจองเปรียงแล้วสมเด็จพระร่วงเจ้าก็เสด็จทรงประพาสการนักขัตฤกษ์พร้อมด้วยนางในทุกครั้ง จนได้เป็นตำราว่าเกิดขึ้นด้วยบัญญาข้าน้อยนพมาศ อันว่าหมู่พระสนมกำนัลทั้งหลายก็มีน้ำจิตรักใคร่ข้าน้อยด้วยเหตุสองประการ คือพระเจ้าแผ่นดินชุบเลี้ยงเสมอกันนั้นประการหนึ่ง คือเห็นความดีของข้าน้อยนั้นประการหนึ่ง แต่นั้นมาข้าน้อยก็ได้ทำกิจราชการรับใช้สอยในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทั้งวิสาสะคุ้นเคยกับพระสนมกำนัลสิ้นทั้งพระราชนิเวศน์

ว่าด้วยพิธีตรียำปวายและพิธีตรีปวาย

ครั้นล่วงมาถึงเดือนอ้าย การกำหนดพระราชพิธีตรียำปวายและตรีปวาย เป็นการนักขัตฤกษ์ประชุมหมู่ประชาชนชายหญิงยังหน้าพระเทวสถานหลวง บรรดาหมู่ชะแม่นางในทั้งหลายก็ตกแต่งกรัชกายไปตามเสด็จสมเด็จพระร่วงเจ้า ดูไกวนางกระดานสาดน้ำรำเสนง และทัศนาชีพ่อพราหมณ์แห่พระอิศวรพระนารายณ์ในเพลาราตรี ณ พระที่นั่งไชยชุมพล เกษมศานต์สำราญใจถ้วนทุกหน้า เป็นธรรมเนียมพระนคร

เดือนยี่ ถึงพระราชพิธีบุษยาภิเษกเถลิงพระโคกินเลี้ยงเป็นนักขัตฤกษ์ หมู่นางในก็ได้ดูชุดชักว่าวหง่าว พังสำเนียงเสียงว่าวร้องเสนาะลั่นฟ้าไปทั้งทิวาราตรี

ว่าด้วยพิธีธานย์เทาะห์

เดือน๓ ประชุมชาวพระนครเล่นเป็นนักขัตฤกษ์พระราชพิธีธานย์เทาะห์ขนข้าวเข้าลาน สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จ ณ พระพลาชัย ให้พระสนมกำนัลนางระบำนางบำเรอ ที่มีรูปสิริวิลาสเป็นอันงาม แต่งตัวใส่เสื้ออย่างเทศอย่างมลายู ออกชักระแทะทองระแทะเงินระแทะสีต่าง ๆ เป็นคู่ ๆ กัน๑๐คู่ ลากพ่อนข้าวเข้าสู่ลานอันแวดวงด้วยราชวัติฉัตรธง มีพิดานห้อยย้อยด้วยพวงบุปผามาลัย และการมหรสพก็เล่นระเบ็งระบำจิริแทงเขนนางกะอั้วผัวแทงควาย หกคะเมนไต่ลวดลอดบ่วงรำแพน เสียงฆ้องกลองนี่สนั่นน่าบันเทิงใจ แล้วชาวพนักงานก็นำพระโคอุสุภราชโคกระวินเข้ามาเทียมเกวียน พราหมณาจารย์ถือประตักเงินอ่านมนต์ขับพระโคให้บ่ายบาทเวียนนวดข้าว ครั้นสำเร็จเป็นสังเขปแล้ว นายนักการพระสุรัสวดีก็สงฟางขนไปกองไว้ในยัญกระลากูณฑ์ จึ่งพระครูพรหมพรตพิธีบูชาสมิทธิพระเพลิงด้วยสุคันธของหอม อ่านอิศวรเวทโหมกุณฑ์บันลือเสียงสังข์สามวาระแล้ว จึ่งเชิญพระเพลิงออกจุดเผาฟางและซังข้าว สมมติว่าคลอกทุ่งเผาบ่ากันอุบัทวจัญไร

ว่าด้วยพิธีสัมพัจฉรฉินท์

ครั้นเดือน๔ ถึงการพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์โลกสมมติเรียกว่าตรุษ ฝ่ายพุทธศาสน์ ชาวพนักงานก็ตั้งบาตรน้ำบาตรทรายจับด้าย

มงคลสูตรใส่ลุ้งไว้ในโรงราชพิธีทั้ง๔ทิศพระนครและในพระราชนิเวศน์ จึงอัญเชิญพระพุทธปฏิมากรมาประดิษฐาน อาราธนาพระมหาเถรานุเถร ผลัดเปลี่ยนกันมาจำเริญพระปริตร ในโรงราชพิธีทุกตำบลสิ้นทั้งทิวาราตรีสามวาร และด้ายมงคลสูตรนั้นชาวพนักงานแจกให้พระบรมวงศานุวงศ์ทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายใน เมื่อวันพระมหาเถรเจ้าจำเริญพระอาฏานาฏิยสูตรในราตรี หมู่ทหารยิงปืนใหญ่รอบพระนคร ฝ่ายพราหมณาจารย์ประชุมกันผูกพรตกระทำการพระราชพิธีในพระเทวสถานหลวง ตั้งเครื่องพลีกรรมสังเวยบวงสรวงพระเทวรูปทั้งมวลมีพระปรเมศวรเป็นต้น แล้วก็เปลี่ยนเวรกันอ่านอาคมในทิวาราตรีทั้งสาม ครั้นถึงวันขึ้น ๑๔ ค่ำเพลาบ่ายชายแสง พระครูพรหมพรตพิธีกับชีพ่อพราหมณ์ทั้งหลาย ก็เชิญจตุโลกปาลเทวรูปขึ้นเสลี่ยงงาแห่เข้ามายังโรงราชพิธีในพระราชนิเวศน์ กระทำปทักษิณสิ้นวาระสามรอบแล้วพราหมณาจารย์ทั้งหลายก็สมาทานบัญจางคิกศีล ในสำนักสมเด็จพระสังฆราชา เสร็จแล้วก็แห่พระเทวรูปทั้ง ๔ ออกไปประดิษฐานไว้บนเกย อันกระทำไว้หน้าโรงราชพิธีทั้ง ๔ ทิศพระนคร ครั้นเพลาพลบค่ำสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็เสด็จ พร้อมด้วยพระราชเทพีและพระบรมวงศานางท้าวชะแม่จ่าชา ยังหน้าพระลานด้านประจิมทิศ โรงราชพิธีในอันมีม่านกั้งกำบัง สว่างไปด้วยแสงโคมประทีปชวาลา ทรงสถิตในมาพกดาดเพดานผ้าขาวเป็นพระที่นั่ง แล้วก็ทรงสมาทานบัญจางคิกศีล พร้อมด้วยหมู่ข้าเผ้าฝ่ายหน้าฝ่ายใน ต่างสดับพังพระมหาเถรเจ้าจำเริญพระรัตนสูตร และพระอาฏานาฏิยสูตรโดยสัจเคารพ ชาวพนักงานฝ่ายทหารก็ยิงปืนน้อยใหญ่รอบราชธานี สำหรับขับภูตบีศาจจนสิ้นราษราตรี นับได้ ๑๐๘ คราวปืน ครั้นรุ่งขึ้นเป็น

วันสิ้นปีก็ทรงปรนนิบัติพระมหาเถรเจ้าด้วยของคาวหวานอันประณีต ถวายไตรจีวรบริขารสมณะสิ้นทุกพระองค์ แล้วก็ตั้งกระบวนแห่เป็นบั่ญจพยุหะ หมู่ทหารแต่งกายใส่เสื้อหมวกสีต่าง ๆ ถือธงฉานธงชายสรรพศัสตราวุธครบมือ ประดับด้วยเครื่องพระอภิรมย์และกลองอินทเภรีแตรสังข์มโหระทึกกังสดาลฉาบแฉ่ งจึ่งเชิญพระพุทธปฏิมาขึ้นทรงพระราชยาน มีฉัตรกั้งบังพระสูรย์ อาราธนาพระมหาเถรเจ้าทั้งหลาย ขึ้นสถิตยานราชรถและรถประเทียบเรียบเรียงกระบวนแห่นั้นเป็น๕กระบวน ประน้ำพระพุทธมนต์และโรยทรายรอบพระราชนิเวศน์นั้นกระบวนหนึ่ง รอบพระนครตามท้องสถลมารคนั้น๔กระบวนดูเป็นสง่างามยิ่งนัก เหล่านักเลงก็เล่นมหรสพเอิกเกริกสมโภชบ้านเมือง เป็นการนักขัตฤกษ์ บรรดานิกรประชาราษฎรชายหญิงก็แต่งตัวนุ่งห่มประดับกายอ่าโถง พากันมาเที่ยวดูแห่ดูงาน นมัสการพระในวันสิ้นปีและขึ้นปีใหม่เป็นอันมาก และหมู่พระสนมกำนัลนางในทั้งหลาย ก็ประดับกายาด้วยเครื่องสรรพาภรณ์ตามเสด็จสมเด็จพระร่วงเจ้า ออกทางท้องฉนวนวัดหน้าพระธาตุ ถวายข้าวบิณฑ์บูชาพระรัตนตรัย แล้วประโคมดุริยางค์ดนตรีขับร้องพ้อนรำสมโภชพระพุทธปฏิมากรโดยนิยมดังนี้

ว่าด้วยพิธีเฉลิมพระราชศัพท์สนาน

เดือน๕ ถึงการพระราชพิธีสนามใหญ่ ประชุมหมู่มุขมาตยาฝ่ายทหารพ่อเรือท้าวพระยาพระหลวง ผู้รั้งเมืองครองเมืองเอกโทตรีจัตวาและช่วงเมืองกึ่งเมืองปากใต้ฝ่ายเหนือ บรรดาเป็นเมืองขึ้นออก และเศรษฐีมีหน้ามีทรัพย์ในตระกูลต่างๆมากราบถวายบังคมสมเด็จพระร่วง

เจ้าพร้อมกัน ต่างถวายเครื่องราชบรรณาการ เป็นต้นว่าดอกไม้ทองเงินสรรพสิ่งของอันประณีตและเป็นแก่นสาร สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเครื่องราชกกุธภัณฑ์ เสด็จออก ณ มุขเด็จพระที่นั่งอินทราภิเษก ชาวพนักงานก็ประโคมแตรสังข์กลองมโหรทึก จึ่งพระศรีมโหสถบิดาข้าน้อยนี้ท่านแต่งกรัชกายตามตำแหน่งยศบรมหงส์ ขึ้นสถิตนั่งเหนือตั่งอันหุ้มด้วยแผ่นเงิน น้อมเศียรศิโรตม์กราบบังคมสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทูลเบิกนามท้าวพระยาพระหลวงในกรุงนอกกรุง และเศรษฐีมีชื่อบรรดาถวายเครื่องราชบรรณาการให้สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทรงทราบใต้พระบาทบงกช แล้วก็รับพระราชปฏิภาณฉลองพระโอษฐ์โดยข้อพระราชประดิสันถารปราศรัย เสวกามาตย์ทั้งมวลสิ้นวาระสามคาบครั้นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชดำเนินขึ้นแล้ว ขณะนั้นชาวพนักงานระเบงก็รำขับร้องให้ท้าวพระยาทั้งหลายทอดทัศนาจนสิ้นเพลาเลี้ยงเป็นประเพณีพิธีสนานใหญ่ ชาวพระสนมกำนัลต้องร้อยกรอง ร้อยบุปผชาติเป็นรูปสัณฐานต่าง ๆ ใส่เมี่ยงหมากถวายสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้ทรงพระราชทานลูกขุนซึ่งมาประชุมกัน การอันนี้ก็เป็นการนางในทั้งปวงกระทำประกวดผีมือกันทุก ๆ ครั้ง แต่ก่อนข้าน้อยก็ยังหาเคยกระทำไม่ แต่ทว่าเคยได้เห็นได้ฟังว่าท่านทั้งหลายร้อยกรองดอกไม้เป็นรูปสิงสัตว์จตุบาททวิบาทชาติมัจฉาผลาผล ข้าน้อยจึ่งเลือกพรรณบุปผชาติที่มีสีอันเหลือง มีดอกการะเกดและดอกกรรณิกาเป็นต้นมาคิดกรองร้อยเป็นรูปพานสองชั้นรองขัน แล้วซ้อนสลับประดับดอกไม้สีแดงสีขาวและสีต่าง ๆ แก่อ่อนประสานกันเป็นระย้าระบาย จึ่งแต่งเมี่ยงหมากอบรมด้วยเครื่องหอม ใส่ลงในขันมีตาข่ายดอกไม้ปกคลุม

ครั้นแล้วก็นำขึ้นถวายสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพร้อมกันกับพวงมาลา พระสนมกำนัลทั้งปวง สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทรงทอดทัศนาทั่วไป ครั้นทรงเห็นพวงดอกไม้รูปพานขันหมากของข้าน้อยนี้ ก็ชอบพระราช-อัชฌาสัย จึงดำรัสว่า อันคนมีปัญญาแล้วจะกระทำการสิ่งใดก็ถูกต้องเป็นที่จำเริญใจจำเริญตาหมู่ชนชายหญิง อันดอกไม้ร้อยรูปพานขันหมากนี้ ควรจะเป็นแบบอย่างไว้ในแผ่นดินได้ จึงดำรัสสั่งชาวพนักงานให้ยกพานขันหมากไปตั้งให้พระยามหาอุปราชบริโภค และดอกไม้ร้อยรูปต่าง ๆ ของนางในทั้งหลายนั้นโปรดให้พระราชทานหมู่มุขมนตรีทั้งสองฝ่าย แล้วสมเด็จพระร่วงเจ้าทรงประกาศศิลาปสรรว่า แต่นี้สืบไปเบื้องหน้า กษัตริย์ก็ดี คหบดีเศรษฐีและตระกูลทั้งหลายก็ดี ทั่วทุกราชธานีนิคมคามสยามภาษา แม้ผู้ใดจะทำการรับแขกเป็นการสนานใหญ่มีการอาวาหวิวาหมงคลเป็นต้น จะร้อยกรองบุปผชาติใส่เมี่ยงหมากสู่แขก ก็ให้ร้อยกรองเป็นรูปพานขันหมากดังนี้ หรือจะเอาสิ่งใด ๆ กระทำใส่เมี่ยงหมากก็ดี ก็จงกระทำเป็นพานมีชั้นสองรองขัน ให้เรียกนามว่าพานขันหมากกราบกัลปาวสาน เหตุดังนี้พระมหากษัตราธิราชเจ้าสืบ ๆ กันมา จึงได้มีพานพระขันหมากเป็นพระเครื่องต้น และมีพานขันหมากสำหรับรับแขกต่างเมือง ฝ่ายตระกูลนรชนชาติประชาชายหญิงทั้งหลาย มีคหบดีและเศรษฐีพราหมณาจารย์เป็นต้น ผู้ใดกระทำการอาวาหวิวาหมงคล ก็ย่อมตกแต่งเมี่ยงหมากและของบริโภคต่าง ๆ ใส่พานใส่เตียบนับด้วยสิบด้วยร้อยไปประชุมรับแขกและบวงสรวงเลี้ยงดูกัน ก็เรียกนามตามราชบริหารสรรสาปว่ากระทำขันหมาก จนเท่าถึงกาลทุกวันนี้ อันว่าข้าน้อยนพมาศคิดกรองร้อยพวงผลาเกสรเป็นรูปพานขันหมาก ต้องพระราชอัชฌาสัย

สมเด็จพระร่วงเจ้า ก็ได้รับพระราชทานสักการะรางวัลเป็นอันมาก แล้วก็ถึงซึ่งมีชื่อเสียงปรากฏอยู่ในแผ่นดิน

ครั้นเพลาบ่ายชายแสงในวันนั้น พระมหาราชครูพราหมณ์พฤฒิบาศราชบรมหงส์ ก็ประชุมหมู่พราหมณ์พฤฒิบาศในสถานพระเทวกรรม์ บรรลือเสียงสังข์บูชาธนญชัยบาศบวงสรวงพร้อมด้วยพระยาพระหลวง นายทหารช้างทหารม้า ต่างโปรยปรายข้าวตอกดอกไม้สมิทธิสังเวยพระเทวกรรม์อังกุษาวุธและบ่วงบาศ โดยตำรับพระคชกรรมคเชนทรสนาน ครั้นเพลารุ่งเช้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จออก ณ พระที่นั่งไชยชุมพล พร้อมด้วยพระอัครชายาพระราชบรมวงศาและพระสนมกำนัลนางท้าวชาวชะแม่ อันงามด้วยตกแต่งกรัชกายนุ่งห่มประกวดกัน หน้าพระที่นั่งก็สะพรั่งพร้อมมาตยาข้าเผ้านั่งบนร้านม้าห้าชั้น เป็นหลั่นลดตามผู้ใหญ่ผู้น้อย อันว่าประเทียบท้าวพระยาทั้งหลายฝ่ายทหารพ่อเรือนต่างแต่งตัวมานั่งเป็นพวกเป็นเหล่ากันตามระวางช่องสีมาหน้าพระกาลศาลหลวง ดาดเพดานผ้าขาวรำแสงพระอาทิตย์ และวิถีทางท้องสนามในนางเรียงนั้น ก็แน่นนันต์ไปด้วยหมู่ราษฎรประชาชายหญิงนุ่งห่มแพรม้วนตกแต่งตามตระกูลของตน ต่างคอยทอดทัศนาขบวนแห่คเชนทรสนาน ฝ่ายพระครูพราหมณ์พฤฒิบาศก็เบิกโขลนทวาร เดินขบวนแห่ช้างอันทรงพระเทวกรรม์ นำร้ำมาตามวิถีท้องสนามหญ้าหน้าพระที่นั่ง งามทหารเดินแห่ล้วนแต่ใส่เสื้อหมวกสีต่าง ๆ ถือธงฉานธงชายไม้เส้าส้อมธนูศรเสียงกลองอินทเภรีแตรสังข์ดังเสนาะสนั่น เคียรดาษด้วยกระชิงกลิ้งกลดเครื่องคชาเฉลิมเกียรติ พระยาช้างระวางต้นเดินสนานงามด้วยลักษณะรูป มีเผือกสามตระกูลเนียมสามตระกูลสมพงศ์สุประดิษฐ์

ตามพะจุม ปราสาทอำนวยกมุทบุษปะทันต์ไอยราทั้งสารทรงพระคชาธารที่นั่งเคนตะพัด ล้วนประดับด้วยเครื่องคชาภรณ์สุพรรณพิจิตรอันนายจำนำประจำขี่คชพลายพังทั้งมวลห่มเสื้อสีแดงแต่งตัวสง่างามอ่าโถง ถือขอเกราะง้าวขอไม้ท้าวขอกละเม็ด ขบวนสารซับมันมีช้างนำช้างแทรกช้างผะชดชายให้บำรุสู้งาผัดพาพพ่อแพนถวายหน้าพระที่นั่ง แล้วก็เดินขบวนแห่ม้าระวางต้นมาเป็นขนัดล้วนประดับด้วยเครื่องอาชาสุวรรณวิไล มีจำนำประจำจูงประจำขี่แต่งตัวสะใส่เสื้อสีแดงโพกผ้าขลิบถือทวนทองเกาทัณฑ์แส้หอกซัด บ้างก็ขี่ให้พยศย่างบ้างก็ขี่ขับควบ อันว่าคชสารและอัศดรแต่ละตัวย่อมงามรูปและงามเครื่องแต่งจำเริญตายิ่งนัก สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทอดพระเนตรขบวนคเชนทรสนานสำราญราชหฤทัย ทั้งพระอัครชายาบรมวงศาพระสนมกำนัล ท้าวพระยาข้าเผ้าชาวประชาราษฎรทั้งหลายต่างเริงรื่นชื่นชมพระบรมโพธิสมภาร เป็นการนักขัตฤกษ์คเชนทรสนานสามทิวาวันและวันเบื้นประถมนั้น เดินพญาช้างและม้าระวางต้น วันเบื้นคำรพสอง เดินช้างม้าระวางวิเศษ วันเบื้นคำรบสาม เดินช้างม้าระวางเพรียว

ครั้นเพลาตะวันบ่ายชายแสงและราษราตรี ชาวพนักงานก็เล่นเพลงไก่บ่าช้าหงส์และหนังรำ จุดดอกไม้พุ่มพะเนียงพลุระทากระถางเป็นการมหรสพสมโภชพระเทวกรรม์ที่หน้าพระเทวสถานหลวง เป็นธรรมเนียมถ้วนคำรบสามราตรีตามตำรับ

ครั้นถึง ณ วันพระบรมหินกรจรจากมินราศีประเวศขึ้นสู่เมษราศี เฉลิงศกขึ้นปีใหม่ แต่บรรดาข้าเผ้าพระบาททั้งฝ่ายหน้าฝ่ายใน ก็ประชุมพร้อมกันรับพระราชทานน้ำพระพัฒน์ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวดำรัสสั่งเจ้า

พนักงานโปรดให้พระราชทานเงินประจำปีและพัสตราภรณ์ แก่พระราชวงศาท้าวพระยาข้าเผ้าทั้งสองฝ่ายในกรุงนอกกรุง ตลอดลงไปจนไพร่ประจำซอง ทั้งพระสนมกำนัลท้าวชาวชะแม่จ่าชาตามตำแหน่งฐานาศักดิ์ถ้วนทุกหน้า เสร็จการพระราชพิธีสนานใหญ่ดังนี้

ว่าด้วยพิธีแรกนา

ครั้นถึงเดือน ๖ เป็นการนักขัตฤกษ์ในพระราชพิธีไพศาขจรดพระนังคัล จึ่งพระครูพรหมพรตพิธีศรีบรมหงส์ก็ประชุมพราหมณ์ผูกพรตอัญเชิญพระเทวรูปเข้าสู่โรงราชพิธี อันแวดวงด้วยราชวัติฉัตรธง ณ ท้องทุ่งละหานหลวงหน้าพระตำหนักห้าง ครั้นถึงกำหนดวันอุดมฤกษ์วันอาทิตย์ เป็นวันสำหรับกระทำการมงคลการแรกนาขวัญ จึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระเครื่องต้นอย่างขัดพระแสงกั้นหยั่น เสด็จทรงพระอัศวราชเป็นพาหนะยานพร้อมด้วยพระหลวงขุนหมื่นนายทหารม้าประจำขี่อัศดร โดยเสด็จพยุหยาตราขบวนเพชรพวง และพระอัครชายาพระราชวงศาพระสนมกำนัล เลือกแต่ที่ต้องพระราชหฤทัย ให้โดยเสด็จล้วนแต่ตกแต่งกรัชกายอย่างนางเชียน ขึ้นรถประเทียบตามไปในขบวนหลัง ครั้นเสด็จถึงพระพลาประทับ ณ ตำหนักห้าง จึ่งดำรัสสั่งออกญาพหลเทพย์ธิบดีให้เข้าสู่โรงราชพิธีถือเอาพัสตราภรณ์เพศกษัตริย์ แต่งกายอย่างลูกหลวงเอกยิ่งด้วยอิสริยยศในวันเดียวนั้น มีชีพ่อพราหมณ์บันลือเสียงสังข์และโปรยข้าวตอกนำหน้า และเมื่อออกจากโรงราชพิธีนั้น ก็แห่ด้วยกระชิงบังสูรย์ ครั้นเข้าสู่มณฑลท้องละหานที่จะจรดพระนังคัล ชาวพระโคก็นำพระโคอุสุภราชมาเทียมไถทอง พระครูพรหมพรตพิธีก็มอบยามไถและประตัก

ทองให้ออกญาพหลเทพย์ ออกญาพหลเทพย์กราบถวายบังคมสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน แล้วก็รับยามไถไม้ประตัก อันว่าออกพระศรีมโหสถยศกมเลศครรไลหงส์ผู้เป็นบิดาข้าน้อยนี้ ท่านแต่งกรัชกายบริสุทธิ์เศวตพัสตราภรณ์ พร้อมเครื่องอัศฎาพรตเป็นพราหมณ์มหาศาลประเสริฐศักดิ์ ถือเอาไถเงินอันเทียมด้วยพระโคเศวตพระพร จึ่งออกพระวัธนะเศรษฐีอันบริบูรณ์ด้วยทรัพย์สมบัตินับเข้าในมหาศาล ท่านแต่งกายอย่างคหบดี ถือเอาไถอันหุ้มด้วยผ้ารัตกัมพลแดง เทียมด้วยพระโคกระวินกับทั้งไม้ประตัก พระโหราจารย์ก็ลั่นฆ้องชัยประโคมดุริยางคดนตรี นายจำนำก็จับจูงพระโคอุสุภราชอันเทียมไถเอก ซึ่งออกญาพหลเทพย์ธิบดีถือนั้น บ่ายบาทดำเนินจรดพระนังคัลเวียนซ้ายไปขวา ไถโทออกพระศรีมโหสถดำเนินที่สอง ไถตรีพระวัธนะเศษฐีดำเนินที่สาม ตามกันเป็นลำดับ พร้อมด้วยชีพ่อพราหมณ์ปรายข้าวตอกดอกไม้ บันลือเสียงสังข์ตีไม้บันเฑาะว์นำหน้าไถ ขุนบริบูรณ์ธัญญากับนายนักการนาหลวง แต่งตัวนุ่งเพลาคาดประคดใส่หมวกสานถือกระเช้าโปรยปรายหว่านพรรณพืชธัญญาหาร ตามทางไถจรดพระนังคัลถ้วนคำรบสามรอบ อันว่าชาวพนักงานก็เล่นการมหรสพ ระเบ็ง ระบำโหม่งครุ่ม หกคะเมน ไต่ลวด ลอดบ่วง รำแพน แทงวิไสไก่บ่า ช้าหงส์รายรอบที่ปริมณฑล กระทำการแรกนาขวัญ เอิกเกริกไปด้วยหมู่มหาชนชายหญิงพาบุตรนัดดามาทอดทัศนาเล่นสำราญใจ ครั้นเสร็จการไถหว่านแล้วก็ปลดปล่อยพระโคอุสุภราช โคเศวตพระพร โคกระวินออกให้กินเลี้ยงเสี่ยงทายของห้าสิ่ง ถ้าพระโคบริโภคข้าวและถั่วงาหญ้าน้ำสิ่งใดสิ่งหนึ่งก็ดี และมิได้บริโภคก็ดี โหราพราหมณาจารย์ก็ทำนายทายทัก

ว่า ธัญญาหารจะได้ผลมิได้ผล น้ำมากน้ำน้อย ตามตำรับไตรเพท ขณะนั้น พระอัครชายาตำรัสสั่งนางพระสนม ให้เชิญเครื่องพระสุพรรณภาชนมธุปายาสขึ้นถวายสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้ทรงเสวย แล้วก็ให้ชาวราชมัลเลี้ยงลูกขุนทั้งหลาย ด้วยข้าวมธุปายาสและของคาวหวานตามลำดับ เสร็จการพระราชพิธีจรดพระนังคัลดังนี้

ว่าด้วยพิธีวิสาขบูชา

ครั้นถึงวันวิสาขบูชาพุทธศาสน์ สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินและราชบริรักษ์ฝ่ายหน้าฝ่ายใน ทั้งอาณาประชาราษฎรทั่วทุกนิคมคามชนบทก็ประดับพระนครและพระราชวังข้างหน้าข้างใน จวนตำแหน่งท้าวพระยาพระหลวงและเศรษฐีชีพราหมณ์ บ้านเรือนโรงร้านพ่วงแพชนประชาชายหญิง ล้วนแต่แขวนโคมประทีปชวาลาสว่างไสว ห้อยย้อยพวงบุปผาชาติประพรมเครื่องสุคันธรส อุทิศบูชาพระรัตนตรัยสิ้นสามทิวาราตรี มหาชนชักชวนกันรักษาพระอุโบสถศีล สดับพังพระสัทธรรมเทศนาบูชาธรรม บ้างก็ถวายสลากภัตตาหารสังฆทานข้าวบิณฑ์ บ้างก็ยกขึ้นซึ่งธงผ้าบูชาพระสถูปเจดีย์ บ้างก็บริจาคทรัพย์จำแนกแจกทานแก่ยาจกทลิททกคนกำพร้าอนาถาชราพิการ บ้างก็ซื้อถ่ายชีวิตสัตว์จตุบาททวิบาทชาติต่าง ๆ ปลดปล่อยให้ได้ความสุขสบาย อันว่าสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินและราชตระกูล ก็ทรงศีลบำเพ็ญการพระราชกุศลต่างๆ ในวันวิสาขบูชาพุทธศาสน์เป็นอันมาก เพลาตะวันชายแสง ก็เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยราชสุริยวงศ์นางในออกวัดหน้าพระธาตุราชอารามหลวงวันหนึ่ง ออกวัดราชบุรณะพระพิหารหลวงวันหนึ่ง ออกวัดโลกยสุธาราชาวาสวันหนึ่ง ต่างนมัสการ

พระรัตนัตยาธิคุณ โปรยปรายผกาเกสรสุคันธรสสักการบูชาถวาย ประทีปธูปเทียนเวียนแว่นรอบรัตนบัลลังก์ ประโคมดุริยางคดนตรีดีดสีตีเป่าสมโภช พระชินศรี พระชินราช พระโลกนาถสัตถารศ โดยมีกมลโสมนัสศรัทธาทุกตัวคน อันพระมหานครสุโขทัยราชธานีถึงวนวิสาขะนักขัตฤกษ์ครั้งใด ก็สว่างไปด้วยแสงประทีปเทียนดอกไม้เพลิงแลสล้างสลอนด้วยธงชายธงปฏาก ไสวไปด้วยพู่พวงดอกไม้กรองร้อยห้อยแขวน หอมตลบไปด้วยกลิ่นสุคันธรสรวยรื่น เสนาะสำเนียงพิณพาทย์ฆ้องกลองทั้งทิวาราตรี มหาชนชายหญิงพากันกระทำกองการกุศล เสมือนจะเผยซึ่งทวารพิมานฟ้าทุกฉ้อชั้น

ว่าด้วยพิธีเคณฑะ

ครั้นถึงเดือน ๗ นักขัตฤกษ์พระราชพิธีเคณฑะ ชาวพนักงานก็ตกแต่งสถานพระสยมภูวนาถ อันเป็นพระเทวสถานหลวงให้สะอ้านสะอาด ชาวพระนครก็มาสันนิบาตประชุมกัน คอยดูพราหมณาจารย์จะทิ้งข่างเสี่ยงทาย จึ่งพระครูเพทางคศาสตร์ราชไตรเพทกับหมู่พราหมณ์ก็ผูกพรตบูชาสมิทธิพระเป็นเจ้าเป่าสังข์ถวายเสียง แล้วสังเวยบวงสรวงข่างอันกระทำด้วยทองเนาวโลหะใหญ่ประมาณเท่าผลแตงอุลิศ สมมุติว่าพรพระสยม สามกำลังบุรุษจึ่งชักสายทิ้งข่างให้หมุนไปได้ อันข่างนั้นเป็นที่เสี่ยงทายตามตำรับไตรเพท ถ้าข่างดังเสียงเสนาะหมุนนอนวันได้บาทนาฬิกามีแต่ยิ่งมิได้หย่อน ก็กล่าวว่าเป็นมงคลประเสริฐนัก พระมหากษัตราธิราชเจ้าจะทรงสุรภาพพระเกียรติยศปรากฏไปในนานาประเทศทั้งปวง สมณชีพราหมณ์คหบดีเศรษฐีไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินสิ้นทั้งพระนคร

ขอบขัณฑสีมาอาณาเขตอันกว้างใหญ่ไพศาล จะอยู่เย็นเป็นสุขปราศจากภัยอันตรายต่าง ๆ อนึ่งโสด แม้นว่าข่างหมุนมิได้นอนวัน ทั้งสำเนียงก็ไม่เสนาะสนั่น อันตรายด้วยเหตุต่าง ๆ พราหมณาจารย์ทำนายว่า บ้านเมืองจะมิสบายในขวบปีนั้น โดยนิยมดังข้าน้อยกล่าวนี้ ครั้นได้เพลาฤกษ์ พระครูเพทางคศาสตร์ราชไตรเพท ก็ให้นาลิวันนายพนักงานเชิญข่างขึ้นภัทรบิฐ หมู่พราหมณ์ทั้งมวลก็ดำเนินแห่ห้อมออกจากเทวสถาน ไปยังหน้าพระลานชัย อันแวดวงด้วยรั้วราชวัติเป็นที่ทั้งข่าง จึ่งเอาสายไหมเบญจพรรณยาวสิบสองศอกพันคันข่างร้อยช่องผัง ตั้งเท้าลงกับนางกระดานอันวางเหนือหลังภูมิภาคบั่ถพี พระครูพรหมพรตพิธีศรีบรมหงส์ ก็อ่านอิศวรมนต์กำเนิดข่างสิ้นวาระสามคาบ นาลิวันสามนายชำนาญข่างก็ประจำข่างคอยทิ้ง ครั้นได้ฤกษ์โหราลั่นฆ้องชัยนาลิวันก็ทิ้งข่างวางสาย เสียงข่างดังกังวานเสนาะสนั่นดุจเสียงสังข์ หมุนนอนวันคันไม่สะบัดได้บาทนาฬิกาเศษ ข่างสำแดงความจำเริญให้เห็นประจักษ์ถ้วนคำรบสามครั้ง ชีพ่อพราหมณ์และท้าวพระยาบรรดาราษฎร ซึ่งประชุมกันทอดทัศนาข่างหมุนดังนั้นก็ยินดีปรีดาโห่ร้องเต้นรำ บอกเล่ากันต่อ ๆ ไปว่า ในปีนี้บ้านเมืองจะอยู่เย็นเป็นสุข หมู่พราหมณาจารย์ก็เชิญข่างคืนเข้าสู่พระเทวสถาน อันว่าการพระราชพิธีเคณฑะทั้งข่างนี้ สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินมิได้เสด็จไปทรงทอดพระเนตร แต่กาลก่อนก็มิได้โปรดให้นางในไปทอดทัศนา ครั้นเมื่อข้าน้อยนี้เข้าไปรับราชการเป็นข้าพระบาท สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชบรรหารดำรัสว่า ข้าน้อยเป็นชาติเชื้อตระกูลพราหมณ์ จึ่งโปรดให้ไปทอดทัศนาการพระราชพิธีเคณฑะ กับพระสนมกำนัลซึ่งเป็นเชื้อพราหมณ์ด้วยกัน และที่นางในไปสถิตดูทิ้งข่างนั้น

เรียกชื่อโรงมานพที่พราหมณ์สวดมนต์ เสร็จการพระราชพิธีเคณฑะทั้งข่างดังนี้

ว่าด้วยพิธีเข้าพรรษา

ครั้นเดือน ๘ ถึงนักขัตฤกษ์บูชาใหญ่การพระราชพิธีอาษาฒมาสพระวรบุตรพุทธชิโนรสในพระศาสนา จะจำพระวรรษาเป็นมหาสันนิบาตทุกพระอาราม ฝ่ายพราหมณาจารย์ก็จะเข้าพรตสมาทานศีลบริโภคกระยาบวชบูชากูณฑ์พิธีกึ่งเดือน สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึ่งดำรัสสั่งนายนักการให้ตกแต่งเสนาสนะทุกพระอารามหลวง แล้วก็ทรงถวายบริขารสมณ เบื้องต้นว่า เตียงตั่งที่นั่งนอนเสื่อสาดลาดปูเป็นสังฆทาน และผ้าวรรษาวาสิกพัสตร์สลากภัตคิลานภัต ทั้งประทีปเทียนจำนำพระวรรษาบูชาพระบรมธาตุ พระพุทธปฏิมากรพระปริยัติธรรมสิ้นไตรมาส ถวายธูปเทียนชวาลาน้ำมันตามไส้ประทีป แก่พระภิกษุสงฆ์บรรดาจำพระวรรษาในพระอารามหลวง ทั้งในกรุงนอกกรุงทั่วถึงกันตามลำดับ ประการหนึ่ง ทรงพระราชอุทิศเครื่องกระยาสังเวยพลีกรรมพระเทวรูป ในพระเทวสถานหลวงทุกสถาน ทั้งสักการหมู่พราหมณาจารย์ซึ่งจำพรต อ่านอิศวรเวทเพทางคศาสตร์บูชาพระเป็นเจ้าด้วยเศวตพัสตราภรณ์ และเครื่องกระยาบวชทั้งประทีปธูปเทียนวิเลปนะให้บูชากูณฑ์ โดยทรงพระราชศรัทธาในพระพุทธศาสน์ไสยศาสตร์เจือกัน อันว่ามหาชนชายหญิงในตระกูลทั้งหลายมีตระกูลกษัตริย์และพราหมณ์และคหบดีเป็นต้น ก็ชักชวนกันกระทำกองการกุศลต่าง ๆ บรรดาผู้ใดได้สถาปนาพระอารามไว้ในพระศาสนาก็บอกกล่าวบ่าวบุญในหมู่ญาติและมิตร ช่วยกันตกแต่งเสนาสนะ

ถวายพระภิกษุสงฆ์ ทั้งถวายอาคันตุกะภัตวรรษาวาสิกพัสตร์คิลานภัต ทั่วทุกพระอาราม ราษฎรทั้งในกรุงนอกกรุงและมีนิคมเมืองขึ้นออก สิ้นพระราชอาณาเขต ถ้าและผู้ใดนับถือไสยศาสตร์ด้วย ก็บูชาพระเทวรูปในเทวสถานใหญ่น้อยทุกตำบล ทั้งสักการพราหมณ์อันจำพรต ด้วยผ้าและประทีปเทียน ครั้นถึง ณ วันจาตุทสีศุกลปักษ์เป็นธรรมเนียมฤกษ์ นายนักการทหารบกทหารเรือก็ตั้งกระบวนแห่ เชิญเทียนประทีปจำนำพระวรรษาขึ้นตั้งบนคานหาม และลงเรือเอกชัยใส่บุษบกบัลลังก์ทอง ประโคมกลองอินทเภรีแตรสังข์ธงทิวไสว แห่ไปตามท้องสถลมารคและชลมารค ประชาราษฎรก็ซ้องสาธุการอนุโมทนาพระราชกุศล ครั้นประทับถึงพระราชอารามหลวงตำบลใด ชาวพนักงานก็เชิญประทีปเข้าในพระพิหาร หอพระสัทธรรมมนเทียร โรงอุโบสถ จุดตามไว้ในที่นั้น ๆ ทุกพระอาราม สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระราชอุทิศสักการบูชาพระรัตนตรัยสิ้นไตรมาสสามเดือน ฝ่ายมหาชนประชาชายหญิงในตระกูลต่าง ๆ ทั่วไปทั้งพระราชอาณาเขตขอบขัณฑสีมา ประชุมกันเป็นพวกเป็นเหล่าตามวงศ์ญาติและมิตร ต่างตกแต่งกรัชกายประกวดกัน แห่เทียนจำนำพระวรรษาของตน ๆ ไปทางบกบ้างทางเรือบ้าง เสียงพิณพาทย์ฆ้องกลองสนั่นไปทุกแห่งทุกตำบล เอิกเกริกด้วยประชาชนคนแห่คนดู ทั้งทางบกทางน้ำเป็นมหานักขัตฤกษ์ ในวันพระราชพิธีอาษาฒมาสบูชาใหญ่ ครั้นถึงอาวาสอารามของผู้ใดก็เลี้ยงดูกัน แล้วเชิญเทียนประทีปจำนำพระวรรษาเข้าตั้งในอุโบสถพิหาร จุดตามบูชาพระรัตนตรัยสิ้นไตรมาสสามเดือนทุก ๆ อารามราษฎร ครั้น ณ วันกาพย์กฤษ์เอกติถีเพลาตะวันชายแสงพระพุทธชิโนรส ก็สันนิบาตประชุมกันเข้าพระวรรษา ณพระอุโบสถ

ทั่วทุกพระอาราม สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินออกวัดหน้าพระธาตุ พร้อมด้วยพระอัครชายา และพระบรมวงศา พระสนมกำนัลบรรดาชนทั้งหลายในตระกูลต่าง ๆ มีขัตติยตระกูลและพราหมณ์ตระกูลคหบดีตระกูลเป็นต้น ซึ่งมีประสาทศรัทธาเชื่อถือพระพุทธศาสนา ต่างชักนำประทีปบริวารทั้ง บุตร หลาน ญาติและมิตร ออกไปสโมสรสันนิบาตพร้อมเพรียงกัน ณ พระอารามใหญ่น้อยทั่วทุกแห่งทุกตำบล อุทิศถวายอุทกสาฏกและบัจจัยการกถวายแก่พระภิกษุสงฆ์สามเณรทั่วถึงกัน แล้วมหาชนชายหญิงต่างตั้งบัญจางคประดิษฐสมาทานอุโบสถศีลอันมีองค์แปด ในสำนักพระมหาเถรเจ้าทั้งหลาย บ้างก็ออกวจีเภทว่า ข้าพเจ้าจะรักษาอุโบสถ เป็นปาฏิหาริยะบักขอุโบสถสิ้นวสันตฤดูสี่เดือน บ้างก็สมาทานเป็นเตมาสิกนิพัทธอุโบสถ คือรักษาศีลในพระพรรษาสิ้นไตรมาสสามเดือน บ้างก็สมาทานเป็นเอกมาสิกนิพัทธอุโบสถ คือรักษาศีลตั้งแต่เพ็ญเดือน ๑๑ ไปจนถึงเพ็ญเดือน ๑๒ เสมอทุกวัน บ้างก็สมาทานเป็นอัฑฒมาสิกนิพัทธอุโบสถ คือรักษาศีลเสมอทุกวันในศุกลบักษ์กาฬบักษ์กึ่งเดือน บ้างก็รักษาแต่ปกติอุโบสถเดือนละแปดวันพระ บ้างก็สมาทานเป็นปฏิชาครอุโบสถมีวันรับวันส่งเดือนหนึ่ง รักษาศีลสิบเก้าวัน ทั้งสดับฟังพระธรรมกถึกสำแดงธรรมเทศนา และพระภิกษุสงฆ์สาธยายปพระปริตรในที่นั้น ๆเสมอเป็นนิจทุกวันมิได้ขาด ตราบเท่าสิ้นไตรมาสสามเดือนโดยนิยมดังนี้ อันว่าพระราชพิธีอาษาฒมาสบูชาใหญ่ ข้าน้อยได้คิดกระทำพนมดอกไม้ทองและกอโกสุมปทุมทองอันวิจิตรด้วยวาดเขียน นำขึ้นถวายสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้ทรงสักการบูชาพระรัตนตรัยบ้าง พระเทวรูปบ้าง สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงพอพระอัชฌาสัย จึ่งดำรัสชมข้าน้อยว่าเป็นคน

ฉลาดคิด โปรดพระราชทานสักการรางวัลเป็นอันมาก แต่นั้นมา มหาชนชายหญิงทั่วทั้งพระนคร ก็ถือเอาเป็นอย่าง ต่างกระทำพนมดอกไม้และกอปทุมชาติมีพรรณต่าง ๆ บูชาพระรัตนตรัยในพระราชพิธีอาษาฒมาสมากขึ้นทุกปี ฝ่ายนางในทั้งหลาย ก็ถืออย่างกระทำพนมดอกไม้ถวายสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้รับพระราชทานรางวัลตามฝีมือและปัญญาด้วยกันเป็นอันมาก จึ่งพระบาทสมเด็จพระร่วงเจ้าแผ่นดินมีพระราชบริหารสาปสรรว่า เบื้องหน้าแต่นี้ไป ชนชายหญิงในพระราชอาณาเขตประเทศสยามภาษา บรรดาเป็นสัมมาทิฐิให้กระทำพนมดอกไม้กอบัวบูชาพระรัตนตรัย ในพระราชพิธีอาษาฒมาส ให้เรียกนามพนมดอกไม้ว่า พนมพระวรรษา อย่ารู้สาบสูญตราบเท่ากัลปาวสาน ข้าน้อยนพมาศก็ถึงซึ่งมีชื่อเสียงว่า เป็นคนฉลาดปรากฏนามอยู่ในแผ่นดินได้อีกอย่างหนึ่ง เสร็จการพระราชพิธีอาษาฒมาสบูชาใหญ่ ดังนี้

ว่าด้วยพิธีพรุณศาสตร์

ครั้นถึงเดือน ๙ พราหมณาจารย์ก็พร้อมกันกระทำการพระราชพิธีพรุณศาสตร์ ตั้งเกยสี่เกยที่ลานหน้าพระเทวสถานหลวง ประดับด้วยฉัตรธงอันกระทำด้วย หญ้าคา หญ้าตีนนก อ่างทองสัตโลหะ สี่อ่าง อ่างหนึ่งเต็มไปด้วยเปลือกปลูกชาติสาลีมีพรรณสอง คือ ข้าวเจ้าข้าวเหนียว สามอ่างนั้นใส่มูลดินอันเจือด้วยโคมัย ปลูกถั่วงาอ่างหนึ่ง ปลูกม่วงพร้าวอ่างหนึ่ง ปลูกหญ้าแพรก หญ้าละมานอ่างหนึ่ง ลงยันต์พรุณศาสตร์บ้กกลางอ่าง ๆ ละคัน ตั้งไว้บนนางกระดานแป้นบั้กตรงหน้าเกย ครั้นถึงวันกำหนดฤกษ์ หมู่พราหมณ์ทั้งหลายมีพระครู

พรหมพรตพิธีศรีบรมหงส์เป็นประธาน ต่างน้อมบัญจางค์บวงสรวง สังเวยพระเจ้าตั้งสัตยาธิษฐาน ขอฝนให้ตกชุกชุมทั่วทุกนิคมอาณาเขตขอบขัณฑสีมา กรุงพระมหานครสุโขทัยราชธานีบุรีรัตน์ ให้ชุ่มแช่ชาติสาลีอันมีพรรณต่าง ๆ ซึ่งเป็นของเลี้ยงชีพชนประชาชายหญิงสมณพราหมณาจารย์ทั่วทั้งแผ่นดิน จงบริบูรณ์ด้วยเมล็ดรวงปราศจากด้วงแมลง ด้วยอำนาจวัสสวลาหกและพรพระสยม อนึ่งโสคอันว่าลดาชาติทั้งหลายมีถั่วงาเป็นต้น ขอจงบริบูรณ์ด้วยพืชผลให้ล้นเหลือ จะได้เป็นเครื่องกระยาบวชบำบวงสรวง อนึ่งเล่าพรรณรุกขชาติต่าง ๆ มีม่วงพร้าวเป็นต้น ขอจงบริบูรณ์ด้วยดอกดวงพวงผล จะได้เป็นอาหารแห่งหมู่มนุษยนิกรทั้งผอง ประการหนึ่งตฤณชาติต่างพรรณอันเขียวขจีตงามด้วยยอดและใบ มีหญ้าแพรก หญ้าละมานเป็นต้น สำหรับเป็นภักษาหารช้างม้าโคกระบือ ขอจงงอกงามตามชายหนองคลองน้ำไหล ด้วยอำนาจวัสสวลาหกให้บริบูรณ์ ครั้นกล่าวคำอธิษฐานแล้ว จึงพราหมณาจารย์ทั้งสี่ผู้ทรงไว้ซึ่งพระเวทเพทางคศาสตร์แต่งกายสยายมวยผม นุ่งอุทกสาฏกถือเอาธงปฏากสีมอดุจเมฆมืดฝน อันรายยันต์พรุณศาสตร์ตามขอบข้างละสี่คู่ ซึ่งบั๊กบูชาไว้คนละคันโดยสัจเคารพ พระครูพรหมพรตพิธีเบ่าสังข์คำเนินนำหน้าหมู่พราหมณ์ทั้งหลาย ก็แห่ห้อมออกจากพระเทวสถานไปยังเกย ขึ้นสถิตยืนอยู่บนเกย เกยละคน ต่างอ่านโองการประกาศแก่วัสสวลาหกตามตำรับอิศวรเวทขอฝน สิ้นวาระสามคาบ โบกธงธวัชกวัดแกว่งบริกรรมอิศวรเวทขอฝน ตามตำรับไตรเพท สิ้นวาระสามคาบแล้วก็ลงจากเกยคืนเข้าสู่พระเทวสถาน พราหมณ์ทั้งหลายผู้รู้พระมนต์พรุณศาสตร์ผลัดเปลี่ยนกันขึ้นยืนบนเกย โบกธงร่ายเวทขอฝนวันละ

สองเพลา คือเช้าและเย็น ถ้วนคำรบสามทิวาในวันนักขัตฤกษ์ อันว่าการพระราชพิธีพรุณศาสตร์นี้ เมื่อข้าน้อยมีอายุ ๗ ขวบปลาย ได้ตามพระศรีมโหสถผู้เป็นบิดาไปทอดทัศนาครั้งหนึ่ง จึ่งจำไว้ได้

ว่าด้วยพิธีกวนข้าวทิพย์

ครั้นเดือน๑๐ ถึงการพระราชพิธีภัทรบทเป็นนักขัตฤกษ์ มหาชนกระทำมธุปายาสทาน และจะเด็ดรวงข้าวสาลีเป็นปฐมเก็บเกี่ยว ชีพ่อพราหมณ์ทั้งปวงก็เริ่มการพลีกรรมสรวงสังเวยบูชาพระไพสพ ตั้งบั้ญจมหาสาครเต็มด้วยน้ำในพระเทวสถาน อบรมน้ำด้วยเครื่องสุคนธชาติและบุปผชาติให้มีกลิ่นหอมเป็นอันดี แล้วจึ่งเชิญพระเทวรูป ๑๖ ปางลงโสรจสรง อ่านพระเวทเผยศิวาลัย เพื่อจะให้บำบัดอุบั่ทวะจัญไรภัยพยาธิทุกข์โทษต่าง ๆ อันว่าหมู่พราหมณ์บรรดาซึ่งได้เล่าเรียนไตรเพท ย่อมถือลัทธิว่าเดือน ๑๐ เป็นปฐมครรภสาลี มหาชนจะเก็บเกี่ยวมากระทำมธุปายาสยาคูเลี้ยงพราหมณ์ เพื่อจะให้เป็นมงคลแก่ข้าวในนา อันเมล็ดรวงข้าวนี้เป็นปางพระไพสพ แม้ชาติพราหมณ์ผู้ใดยังมิได้ลอยบาป จะพึงบริโภคมธุปายาสและยาคูอันบุคคลกระทำด้วยปฐมครรภชาติสาลี ก็บังเกิดทุกข์โทษอุบั่ทวะจัญไรแก่ตน ทั้งปราศจากความสวัสดิมงคลแก่นรชาติทั้งหลาย เหตุดังนั้นพราหมณาจารย์ผู้รู้เพทางคศาสตร์ จึงกระทำพิธีภัทรบทลอยบาปฝ่ายข้างพุทธศาสน์พระราชพิธีภัทรบทนี้ เป็นสมัยหมู่มหาชนกระทำมธุปายาสยาคู อังคาสพระภิกษุสงฆ์และเลี้ยงพราหมณ์ ทั้งบูชาพระรัตนตรัยด้วยพรรณผ้ากระทำเป็นธงแล้ว และอุทิศส่วนกุศลผลบุญให้แก่ญาติอันไปสู่ปรโลกเป็นเปรตัตภูปชีวีเปรต และนักขัตฤกษ์พระ

ราชพิธีภัทรบทนี้ พุทธศาสน์ไสยศาสตร์เจือกันโดยโบราณราช ครั้นถึง ณ วันขึ้น ๑๔–๑๕ ค่ำ แรมค่ำหนึ่ง หมู่พราหมณาจารย์ผู้ซึ่งจะลอยบาป มีพระศรีมโหสถบิดาข้าน้อยนี้เป็นต้น ต่างถือสังข์บ้างกลดสัมฤทธิ์บ้าง มายังเทวพระสถานบูชาพระเป็นเจ้าแล้ว จึ่งเชิญบั๋ญจมหานทีในขันสาคร ซึ่งสมมุติว่าเป็นน้ำล้างบาปใส่สังข์ใส่กลด แล้วก็นำลงไปยังท่าน้ำพร้อมด้วยบริวารยศ แหงนหน้าดูดวงพระอาทิตย์อันส่องแสง แม้เห็นบริสุทธิ์ปราศจากเมฆหมอก จึงเอาเป็นฤกษ์ต้องที่จะล้างลอยบาป บางคนก็กระทำในเพลาราตรี เอาบริสุทธิ์แห่งดวงพระจันทร์เป็นฤกษ์ พราหมณ์ทั้งหลายนั่งห้อยเท้าเหยียบสายน้ำไหลอ่านอิศวรอาคมสิ้นวาระสามคาบแล้ว จึงรินวารีในสังข์ในกลดลงในลำคงคา แล้วก็จุ่มกายสยายมวยผม อาบน้ำดำเกล้าชำระขัดสีกรัชกายาให้ปราศจากเหื่อไคล บริสุทธิ์สบายทั้งกายและจิตเป็นอันดีแล้ว จึงยืนยังผั่งน้ำ ผลัดอุทกสาฎกทั้งนุ่งห่มออกจากกาย วางเหนือแพหยวกบ้าง วางเหนือเพื่อยสวะบ้าง ขอนไม้บ้าง ไสเสือกให้ลอยไปตามกระแสน้ำไหล ซ้ำร่ายพระเวทลอยบาปบอกบริสุทธิ์ต่อพระคงคา แล้วก็กลับคืนยังเคหฐานแห่งตนและตน อันพิธีลอยบาปนี้ทำได้แต่ในสามวัน วันเป็นประถมนั้น พราหมณ์มหาศาลตระกูลยิ่งด้วยทรัพย์สมบัติศฤงคารบริวารยศลอย วันเป็นคำรบสองนั้นหมู่พราหมณาจารย์ผู้ชำนาญเพทางคศาสตร์อาคมลงลอย วันเป็นคำรบสามนั้น พราหมณ์ภิกขาจารซึ่งประพฤติวัตรปรนนิบัติต่าง ๆ ลงลอย ฝ่ายพุทธศาสน์ราชบุรุษชาวพนักงาน ก็ตกแต่งโรงราชพิธีในพระราชนิเวศน์ ตั้งก้อนเส้าเตาเพลิงและสัมภาระเครื่องใช้เบ็ดเสร็จ นายนักการละหานหลวง ก็เก็บเกี่ยวครรภสาลีและรวงข้าวมาตากตำเป็น

ข้าวเม่าข้าวตอกส่งต่อมนเทียรบาลวังเวรเครื่อง นายพระโคก็รีดน้ำขีรารสมาส่งจุดเดียวกัน ครั้นถึงวันรับพระราชพิธีภัทรบท คือวันขึ้น ๑๓ ค่ำ เพลาเช้าเป็นวันธรรมดาฤกษ์ จึ่งสมเด็จพระอัครชายาทั้งสองพระองค์ ทรงประดับพระบวรอินทรีย์ด้วยเครื่องขัตติยอาภรณ์ เสด็จยังโรงราชพิธีพร้อมด้วยประเทียบลูกขุน ทรงสถิตสุวรรณบัลลังก์กั้นเศวตฉัตรเจ็ดชั้น ดำรัสสั่งให้จ่าชาชาวเวรเครื่องทั้งมวลตกแต่งมธุปายาสปรุงปนคนระเจือล้วนแต่ของโอชารส มีขัณฑสกรและน้ำผึ้งน้ำอ้อยน้ำตาลทรินมสดเป็นต้น ใส่ลงในภาชนะซึ่งตั้งบนเตาเพลิง จึ่งให้สาวสำอางกวนมธุปายาสเป็นฤกษ์โดยสังเขป ชาวดุริยางคดนตรีก็ประโคมพิณพาทย์ฆ้องกลองเบ่าเล่นการมหรสพ ระเบ็งระบำล้วนแต่นารี ครั้นกวนมธุปายาสสำเร็จแล้วก็กวนข้าวยาคู เอาถั่วงาระคนปนครรภสาลีที่แย้มยอดเจือด้วยขีรารส ขัณฑสกร น้ำตาลกรวด ให้โอชารสสำเร็จเป็นอันดี ในเพลาเช้าวันรุ่งขึ้น ๑๔ ค่ำ เป็นวันประถมภัทรบทนั้น จึงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชดำเนินออกวัดหน้าพระธาตุพร้อมด้วยราชสุริยวงศ์ และพระสนมกำนัลนางท้าวชาวชะแม่ โดยเสด็จทรงพระอังคาสพระมหาเถรนุเถระ ด้วยมธุปายาสยาคูขาทนียโภชนียาหารอันประณีตสำเร็จแล้ว จึงทรงบูชาพระรัตนตรัยด้วยธงพรรณพัสตร์สีต่าง ๆ อันชาวช่างฉลุฉลักเป็นรูปจิตรกรรมลดากรรมถวายทั้งสมณบริขารและคิลานเภสัช เป็นบริวารทานทั่วไปแก่พระภิกษุสามเณร แล้วก็ทรงษิโณทกอุทิศส่วนพระราชกุศลส่งไปยังพระบรมญาติทั้งหลายในปรโลก อันว่านางในทั้งปวง ต่างคนต่างถวายทานด้วยมธุปายาสยาคูธงปฏาก พวงบุปผามาลัย ตั้งจิตแผ่ส่วนบุญไปให้แก่หมู่ญาติซึ่งมรณะ และสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงบำเพ็ญพระราชกุศลในนักขัตฤกษ์

พระราชพิธีภัทรบท ถ้วนสามทิวาวันโดยนิยมดังกล่าวนี้แล้ว จึงโปรดให้ประชุมพราหมณาจารย์มากกว่าร้อย ณ พระเทวสถานหลวง คำรัสสั่งชาวพนักงานให้เลี้ยงพราหมณ์ด้วยมธุปายาสยาคูต่อไปสิ้นคำรบสามวัน ทั้งพระราชทานคู่ผ้าสากฎทั่วทุกตัวพราหมณ์ อันหมู่พระสนมกำนัลซึ่งถือไสยศาสตร์ด้วยนั้น ก็สักการหมู่พราหมณ์ด้วยมธุปายาสยาคูและผ้านุ่งห่มเพื่อจะให้เป็นมงคลแก่ตัว อนึ่งโสด มหาชนชายหญิงมีขัตติยตระกูลเป็นต้น บรรดาซึ่งเป็นสัมมาทฤษฐินับถือพระรัตนตรัยนั้น ที่มีไร่ละหานต่างก็เกี่ยวเก็บรวงข้าวมาตากตำกระทำเป็นมธุปายาสยาคู เจือด้วยน้ำนมสดอังคาสพระภิกษุสงฆ์ เอิกเกริกไปทุกบ้านทุกเรือน บ้างก็ยกธงผ้าธงแพรขึ้นบูชาพระสถูปเจดีย์ บ้างก็อัญเชิญพราหมณ์มาเลี้ยงด้วยปายาส ถึงว่าชาติตระกูลพราหมณ์ ถ้าผู้ใดถือพุทธศาสน์ ด้วยก็ตกแต่งมธุปายาสยาคูอังคาสพระภิกษุสงฆ์ ทั้งยกธงบูชาพระรัตนตรัยและเลี้ยงพราหมณ์ ตั้งแต่วันภัทรบทจนบรรจบสิ้นเดือน ชนประชาชายหญิงชาวพระนครทุกตระกูล กระทำกองการกุศลด้วยมธุปายาสยาคูติดต่อกันไปมิได้ขาดวัน เป็นที่บันเทิงเริงรื่นต่างคนต่างอุทิศส่วนกุศลผลบุญของตน ซึ่งได้กระทำด้วยน้ำจิตโสมนัสศรัทธา ไปให้แก่โบราณญาติกาทั้งหลาย อันจุติไปกำเนิดในภพต่าง ๆ มีปรทัตตูปชีวีเปรตนั้นเป็นต้น

ว่าด้วยพิธีอาศยุช

ครั้นฤดูเดือน ๑๑ ชลาลดชายผั้งถึงการพระราชพิธีอาศยุชนักขัตฤกษ์ ชีพ่อพราหมณ์ก็สังเวยพระนารายณ์ปางเกษียรสมุทรและพระลักษมีพระมเหศวรีโดยคำรับ ชนประชาชาวพระนครต่างบอก

กล่าวบ่าวกันพาบุตรนัดดาลงนาวาเป็นพวกเป็นเหล่า ตกแต่งกรัชกาย งามตามชาติตามตระกูล พายเนื่องแน่นกันมาจอดเรียงลอย คอยดูแข่งเรือพระที่นั่งเอกชัยทั้งสองฝากฝั่งตลอดเฉลียบ จึงออกพระณรงค์ฤทธิรำบาลชาญชลสินธุ ผู้ได้บังคับบัญชาเหล่าจำนำทหารเรือ ก็เบิกบายศรีสมโภชเชิญขวัญเรือพระที่นั่งเอกชัย อันงามงอนระหงทั้งสองลำสรรพเสร็จ พร้อมด้วยพลพายและเครื่องดนตรีสังคีตพระกรรภิรุมชุมสายตั้งรายตลอดลำ มีหมู่สิทธิชัยถือธงทองประจำหน้าท้ายเรือรูปตราตำแหน่งนายทหาร แห่ห้อมล้อมพายเห่ช้ามาสู่มณฑลทุ่นทอดท้องสนาม พระครูพราหมณ์พิธีศรีบรมหงส์ก็อัญเชิญพระนารายณ์ปางเกษียรสมุทร ลงทรงสถิตบุษบกเรือพระที่นั่งชัยเฉลิมธรณินทร์ อันโลกสมมุติว่า เป็นเรือพระยามีมาแต่โบราณ จึงพระครูเพทางคศาสตร์ราชไตรเพท ก็อัญเชิญพระลักษมีพระบเหเศวตีลงทรงสถิตบุษบกเรือพระที่นั่งชัยสินธุพิมาน อันสมมุติว่า เป็นเรือพระอัครชายาราชมเหสี และคำกล่าวโดยตำรับพระราชพิธีอาศยุชว่า เรือพระที่นั่งชัยเฉลิมธรณินทร์ ชัยสินธุพิมาน ทั้งสองลำนี้ เป็นที่เสี่ยงทายแสดงความจำเริญและมิจำเริญแก่บ้านเมือง พลทหารชำนาญพาย ๆ แข่งกันมิได้ละลด ถ้าเรือทรงพระนารายณ์คือเรือพระยามีชัยชำนะ ก็ทำนายว่า สมเด็จพระมหากษัตราธิราชเจ้า จะแผ่ผ้านพระเดชเดชานุภาพไปทั่วทิศานุทิศ ลูกค้าพาณิชนานาประเทศจะแตกตื่นกันมาเชยชมบรมโพธิสมภารพระเจ้าแผ่นดิน บ้านเมืองจะบริบูรณ์ด้วยสรรพสิ่งของต่างประเทศ ราคาซื้อขายจะย่อมเยาเบาค่าทุกสิ่งสินค้า ธัญญาหารมัจฉมังสาหารผลาหารพานจะเสื่อมทรามผิดเคืองไม่สู้อุดม เศษทำนายว่า สตรีจะมีบุตรเป็นชายโดยมาก อนึ่งโสด แม้ว่าเรือทรง

พระลักษมี คือเรือพระอัครชายามีชัยชำนะ ในตำรับทำนายทายว่า บ้านเมืองจะบริบูรณ์ด้วยธัญญาหาร มัจฉมังสาหารผลาหาร น้ำอ้อย น้ำตาลสารพัดของบริโภค อันลูกค้าพาณิชซึ่งจะมาค้าขายชายจะเบาบาง สิ่งของต่างประเทศมิได้อุดมมัธยม เศษทำนายว่าสตรีจะมีบุตรเป็นธิดาโดยมาก ผิว่าเรือพระที่นั่งทั้งสองแข่งเสมอลำกัน ก็ทำนายว่า บ้านเมืองจะมิได้บริบูรณ์ทุกสิ่ง มีอาหารการกินเป็นต้นในขวบปีนั้น และธรรมเนียมทหารจำนำประจำพายนาวาคู่แข่ง ถ้าเรือพระที่นั่งลำใดได้ชัยชนะ ทหารพลพายประจำลำก็ได้รับพระราชทานขนอนในกรุงเช้าชั่วค่ำในวันนั้นเป็นรางวัล ไปแบ่งปันกันตามบานแพนกนายและไพร่ ครั้นเพลาตะวันชายแสง สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จออก ณ พระที่นั่งชลพิมานชานชาลา พระอัครชายาและราชประยูรวงศานุวงศ์พระสนมกำนัล โดยเสร็จสะพรั่งพร้อม หมู่มุขมาตยาขี่เรือตาริ้วล้อมวง จอดลอยคอยรับราชบริหารอยู่รายเรียง เรือเที่ยวข่าวก็พายขยุมสุมบอกให้ยกธงเรือทุ่นทุก ๆ ลำเป็นสำคัญสัญญา ให้วางเรือพระที่นั่งคู่แข่งลงมาถวายทอดพระเนตร พระครูพรหมพรตพิธีบรมหงส์ และพระครูเพทางคศาสตร์ราชไตรเพทก็อ่านวิษณุมนต์บันลือเสียงสังข์ปรายข้าวตอกดอกไม้ ทหารเรือก็แห่โห่เอาชัยขึ้นสามลา ชาวดุริยางคในพระที่นั่งลำแข่ง ก็ประโคมสังคีตประสานเสียงเสนาะเพราะบรรเลงเพลงล่องเรือ โหราลั่นฆ้องฤกษ์สิทธิชัยก็โบกธงหน้าท้าย พลพายออกเรือพระที่นั่งทั้งคู่พร้อมกัน เสียงคนแห่คนดูโห่ร้องอวยชัยให้พร เอิกเกริกก้องโกลาหลทั้งสองฟากฝั่ง เรือพระที่นั่งเอกชัยคู่แข่งงอนระหงงามอร่ามด้วยแสงสุวรรณวิไลเลขา บุษบกบัลลังก์แลระยับจับสายน้ำไหล เครื่องสูงสล้างรายเรียงหน้าท้ายธงทองธวัช พลพายใส่เสื้อแดงหมวกแดงดูงามสง่า

กรายพรายทองดังจะบินพ้าพาเรือแล่น ดูผาดโผนมากลางสายชลชลา ทั้งคู่แข่งกันขึ้นกันลดล่วงลงมาถึงหน้าฉาน เรือพระที่นั่งเอกชัยเฉลิมธรณินทร์ ก็เหลื่อมลำแล่นเลยพระที่นั่งชัยสินธุพิมาน บรรดาคหบดีเศรษฐีพวกพ่อค้าก็ยินดีต่างตบมือโห่ร้องรำพ้อนไปทั้งท้องน้ำ พลพายลำข่มมีน้ำใจพายหนีมาถึงเฉียบขาด พระที่นั่งเอกชัยเฉลิมธรณินทร์มีชัยชำนะ ทหารแห่และพลพายก็เฮฮาบ่ายหน้าเรือพายกรายเห่ช้ามาลอยถวายลำอยู่ตรงหน้าฉาน สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระโสมนัสเบิกบานสำราญราชหฤทัย ตรัสประภาษเชยชม แล้วโปรดให้พระราชทานรางวัลอย่างแต่หลัง

อันว่าข้าน้อยกล่าวการพระราชพิธี ๑๒ เดือน เป็นแต่สังเขปมิได้พิสดาร ด้วยเหตุว่าได้เห็นบ้างมิได้เห็นบ้าง จำได้บ้างจำมิได้บ้าง ทั้งเป็นสตรีสติปัญญาก็น้อยกว่าบุรุษ แล้วก็ยังอ่อนหย่อนอายุกำลังจะรักรูปและแต่งกาย ซึ่งมีอุตสาหะพากเพียรกล่าวเป็นทำเนียบไว้ทั้งนี้เพื่อหวังจะให้สตรีอันมีประเภทเสมอด้วยตน แต่บรรดาได้สำสมกองการกุศลผลบุญ จึ่งบริบูรณ์ด้วยอุปนิสัยสมบัติทั้งสาม คือมีสติปัญญานั้นหนึ่ง มีรูปสิริโสภาคย์นั้นหนึ่ง มีชาติตระกูลทั้งทรัพย์สมบัตินั้นหนึ่ง ได้เป็นนางพระสนมกำนัลกอปรไปด้วยอิสริยยศ ในสมเด็จพระมหากษัตราธิราชเจ้า ผู้ดำรงทรงพิภพพื้นปัถพีในภายภาคหน้า พึงให้ทราบว่าข้าน้อยนพมาศ กระทำราชกิจในสมเด็จพระร่วงเจ้ากรุงพระมหานครสุโขทัย ตั้งจิตคิดสิ่งซึ่งเป็นการควรกับเหตุ ถูกต้องพระราชอัชฌาสัยพระเจ้าอยู่หัว ก็ได้ปรากฏชื่อเสียงว่า เป็นสตรีนักปราชญ์ฉลาดในวิชาช่างอยู่ชั่วกัลปาวสาน ก็เห็นว่าควรท่านทั้งหลายผู้ได้นามชื่อว่าพระสนมกำนัล จะพึงประพฤติตามเยี่ยงอย่างข้าน้อยนี้บ้าง ในอนาคตเบื้องหน้า

ว่าด้วยความประพฤติแห่งนางสนม

แต่นี้ข้าน้อยพึงใจจะกล่าวความดีและชั่วในหมู่มิตรเสมอหน้า อันเป็นข้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสิ้นด้วยกันนับด้วยร้อยเป็นอันมาก ทั้งนางบำเรอที่เป็นขัตติยตระกูลก็มี เป็นตระกูลคหบดีฝ่ายทหารก็มี ฝ่ายพ่อเรือนก็มี เชื้อตระกูลพราหมณ์ก็มี เชื้อตระกูลเศรษฐีก็มี เป็นตระกูลพ่อค้าก็มี ชนมายุล่วงมัชฌิมวัยก็มี อยู่ในมัชฌิมวัยก็มี ยังประถมวัยก็มี พึ่งดรุณรุ่นวัยก็มี ที่สืบราชสุริยวงศ์ก็มี เป็นแต่ธรรมดาพระสนมกำนัลก็มี ได้แต่นามชื่อว่าพระสนมกำนัลนั้นก็มี งามทั้งรูปร่างจริตกิริยาวาจาก็อ่อนหวาน มีสติปัญญาวาสนาบรรดาศักดิ์สมด้วยชาติตระกูล ตั้งใจรับราชกิจทั้งเช้าค่ำสม่ำเสมอ ประพฤติตนอย่างมฤคจามีรู้สงวนขน มิให้คำคนติฉินนินทาร้ายดังนี้ก็มี บางคนงามแต่รูปกับวาสนาอุตสาหะเป็นประมาณ ประพฤติตนเหมือนพระยามฤคราชสีห์จับสัตว์บริโภคแต่เพลากลางวัน กลางคืนแล้วก็นิ่งนอนอยู่ในถ้ำ จะได้บริโภคอาหารนั้นหามิได้ดังนี้ก็มี บางคนงามรูปงามโฉมงามศรีงามศักดิ์ แต่ประพฤติตนเหมือนด้วยนกเค้านกแขวก ออกหาอาหารบริโภคต่อเพลากลางคืน กลางวันเข้าซ่อนซุ่มตัวอยู่ในรกดังนี้ก็มี บางคนงามทรวดทรงตะละอย่างนางเขียน ประพฤติตนเหมือนเหยี่ยวหาอาหารนาน ๆ ก็แต่งบีกแต่งหางฉาบฉวยมาเฉี่ยวโฉบ ได้อาหารบริโภคพอมันปากอิ่มท้องแล้ว ก็โผผินบินร่อนไปตามสบายใจดังนี้ก็มี บางคนงามรูปจริตกิริยาไว้ท่วงทีบั้นปึ่งเป็นผู้ใหญ่ผู้สูง ประพฤติดังเสือเฒ่าจำศีล แม้ได้เห็นมัจฉมังสาหารอันควรจะบริโภค ถึงใจจะนึกอยากก็ทำเหมือนไม่อยากชม้อยแต่หางตาม่าย ๆ เมิน ๆ ดังนี้ก็มี บางคนงามคมงามขำงามชาติงามตระกูล แต่ประพฤติตนเหมือนด้วยรากดิน

ตนก็อาศัยแผ่นดิน แต่ไม่นับถือแผ่นดิน มันก็ต้องเลื้อยไปเลื้อยมาอยู่ในแผ่นดินนั้นเอง เหตุด้วยถือชาติถือตระกูลดังนี้ก็มี บางคนงามพิมพ์พักตร์ผุดผ่องดังนวลเดือน นัยน์เนตรคมข้ำยิ้มแล้วจึงกล่าววาจา แต่ประพฤติตนเหมือนด้วยปอมข่างไว้จริตกิริยาสูงส่งดังนี้ก็มี บางคนงามสะสวยระทวยทอดกรกรายชายนัยนาดังศรแสลงแทงหทัย จะตกแต่งกายช่างช้าเสียทุกอย่าง ออกจากจวนก็จวนจะไม่ทันเพลาเผ้ารับราชกิจ พอเป็นกิริยาบุญบ้างเล็กน้อยไม่นั่งนานตะหลิบแล่นเร็วเหมือนปูลมชมกันว่าดี ต่างถือเช่นเห็นอย่างย่อมประพฤติดังนี้ก็มีโดยมาก บางคนงามชะอ้อนงอนจริตกิริยาขวยเขิน เกล้ามวยวาดวงพักตร์ดำดังบึกแมลงภู่ วาดวงคิ้วค้อมดังคันศรสุดหางเนตร นขายาวสามองคุลีดังสีกลีบการะเกดกรายกรีดน้ำเช็ดปากดูชดช้อย จะเชิญเครื่องสิ่งใดก็กลัวอันตรายเล็บ จะไกวจามรก็กลัวเหื่อจะย้อยหน้าจะดำ รับราชกิจได้แต่เพียงหมอบม่ายถวายโฉม หนักไม่เอาเบาไม่สู้ ประพฤติตนดังนี้ก็มีโดยมาก บางพวกงามเป็นปกติสตรีฉวีวรรณขาวบ้าง ดำบ้าง เนื้อสองสีบ้าง ดำแดงบ้างผอมบ้าง พีบ้าง ประพฤติตนต่าง ๆ ตามแต่ใจจะเห็นดีเห็นงาม บ้างก็หมั่นเผ้าแหนอยู่งานคลานใช้มิได้ขาดหน้า บ้างก็เลือกวันเลือกเวลามารับราชการพอกันตรวจ บ้างก็เดือนหนึ่งมาครั้งหนึ่งบ้างสองครั้งบ้าง บ้างก็บอกบ่วยบอกไข้ไม่พอใจจะเผ้าแหน บ้างก็ถือทิฐิมานะนอนนิ่งอยู่เฉย ๆ บ้างก็มานั่งพอเป็นทีเพื่อนท่านเพลาจวนรุ่ง บ้างก็รังเกียจใจในที่ควรว่าไม่ควร บ้างก็รับราชกิจสิ่งใดสิ่งหนึ่งแต่สักเล็กสักน้อย มีร้อยกรองดอกไม้และวาดเขียนเป็นต้น ที่จะได้มีใจมาอยู่งานคลานใช้สอยนั้น ปีหนึ่งจะมีสักครั้ง

ก็เป็นอันยากอย่าหาเลย อย่างหนึ่งเล่าที่พวกหมั่นประจำทำราชการอยู่เป็นนิจ จะไกวจามรและตั้งเครื่องแต่งที่ก็ดี บ้างก็ดูเยี่ยงอย่างกันกระทำถูกต้องตามแบบแผน ใครได้เห็นก็ย่อมกล่าวคำสรรเสริญเยินยอ บางคนก็ทำตามอำเภอใจตัวแต่งตั้งพอพ้นมือ มิได้เป็นที่ชอบพระราชอัชฌาสัยแต่สักสิ่ง พวกพ้องก็ช่างนิ่งดูได้ไม่รำคาญนัยน์ตา ยังพวกหนึ่งจะพรรณนาก็กลั้นยิ้มมิใคร่ได้ ล้วนแต่ถือว่าเข้ามัชฌิมวัยแล้วไม่ควรทำ ได้แต่เผ้าแหนอยู่กระนั้นเป็นชั้นชนิด จะว่าไปที่จริงก็ดำยิ่งเสียกว่ารุ่นวัยหม่สไบชอบแต่บางเบาเลี่ยนเลื่อนเป็นธรรมดา อีกชนิดหนึ่งนั้นเล่าจะกล่าวก็เป็นกลัวใจ ทำราชการมิได้คิดหาความชอบความจำเริญใส่ตัว ตั้งใจแต่จะเที่ยวเก็บถ้อยมาร้อยให้เป็นความไล่ยุแยงแกล้งกล่าวให้เกินเหตุบ้าง จัดจ้านพาลทะเลาะไม่เลือกหน้า แม้ผู้ใดเชื่อถ้อยถือคำแล้วก็ซ้ำเติมจนเกิดวิวาทวาทาอันอื้อ ๆ ฉาว ๆ เป็นเหลือปัญญาข้าน้อยนพมาศจะร่ำรำพัน อนึ่งโสด อันว่านางบำเรอทั้งหลายนั้นล้วนแต่ทรงลักษณะวิลาสลออเอี่ยม ชำนาญในการบำรุงบำเรอพระราชหฤทัยสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสิ้นกาลทุกเมื่อ จะว่าข้างรูปร่างก็งามเหมือนหล่อเหลาเกลากลึง จะว่าข้างทรวดทรงก็งามประหนึ่งนางกินนร จะดูดวงพักตร์ลักขณาก็งามเพราพริ้มยิ้มแย้ม จะพิศผิวพรรณวรรณะก็เป็นนวลเหมือนนวลจันทร์ จะดูจริตกิริยาก็งามละไมละม่อมพร้อมพริ้ง จะฟังสำเนียงเสียงเจรจาก็เสนาะเพราะจับจิต จะตกแต่งกายานุ่งห่มก็งามสมดูดคมขำ จะใกล้เคียงกับผู้ใดก็หอมกลิ่นเสาวคนธรวยรื่น บ้างก็สันทัดในการสังคีตดีดสีขับไม้มโหรีพิณพาทย์แพนซอกลองชวา บ้างก็ชำนาญในการบรรเลงเพลงขับร้องสำเนียงเสียงอ่อนหวานโหยหวนยวนฤทัย บ้างก็เรียนรู้พ้อนรำทำบทบาท

เป็นน่าชม อ่อนระทวยทอดกรงามดังเทพสุรางค์รำ ถึงเพลาบำเรอก็พรักพร้อมไม่ขาดหน้า แต่ทว่าที่เป็นคนสันดานชั่วก็ประพฤติเชือนประเพณีดีและชั่วย่อมระคนปนกัน เหมือนคำโบราณท่านว่า ไม้ต่างปล้อง พี่น้องต่างใจ ใครประพฤติอย่างใดเป็นไปอย่างนั้น อันหมู่นางบำเรอทั้งหลายงามก็จริงดีก็จริง แต่ข้าน้อยคิดเห็นว่าเสียแรงรู้เสียแรงเรียนวิชา ดังนี้มิได้เป็นแก่นสารแต่สักอย่าง พระพุทธฎีกาตรัสพระธรรมเทศนาว่า สิ่งใดซึ่งจะผูกสัตว์ไว้ในสงสารทุกข์แล้วก็เป็นบาป จะมาหลงประดิษฐ์คิดรำพ้อนให้งดงามอยู่ดังนั้น แม้มิเห็นโทษกลับตัวได้ในประถมวัย ต่อล่วงมัชฌิมวัยปราศจากงามแล้วจึงเลยละ ก็คงจะได้เสวยวิบากในอุบายโดยกรรมนิยม ที่ยังมีน้ำจิตรักใคร่ก็ตั้งตัวเป็นครูบาอาจารย์ผึกสอนศิษย์หา ให้พ้อนรำต่อไปจนแก่เฒ่าล้มตาย ควรจะนับว่าประพฤติบาปเป็นอาจิณกรรม อำนาจกุศลจะนำตนให้ไปเกิดในอบายภูมิอันชื่อโลหกุมภี ซึ่งเป็นบริวารอเวจีนรกต้องทนทุกข์เวทนายืนยาวชั่วพุทธันดรหนึ่งคงแท้เทียง แต่ผู้หาบัญญามิได้ไม่เห็นพระไตรลักษณ์ หลงรักในการพ้อนรำจะให้งามให้ดีจำพวกเดียว อันเหตุซึ่งนางในทั้งหลายประพฤติตนต่าง ๆ กันเห็นปานข้าน้อยพรรณนามาทั้งนี้ ใช่สมเด็จพระร่วงเจ้าจะไม่ทรงทราบก็ทรงทราบสิ้นทุกสิ่งทุกประการ อันได้โปรดพระราชทานโอวาทสั่งสอนทุกตัวคน พวกที่มีบัญญาก็รู้สึกสำนึกกลับตัวได้เป็นคนดี เหล่าพวกที่มากไปด้วยทิฐิมานะก็ไม่ประพฤติตามเหมือนยุให้กระทำต่าง ๆ หนักยิ่งขึ้นกว่าเก่า พระบาทสมเด็จพระร่วงเจ้าทรงดำรัสอยู่เนือง ๆ ว่า คนจำพวกนี้จะทรมานให้ถึงไม้แส้และประตัก อย่างช้างม้าโคกระบือกว่าจะสิ้นพยศก็จะได้ แต่คนดีด้วยอาชญานักปราชญ์ไม่พึงสรรเสริญ เมื่อใครดี

ก็จะใช้ใครมิดีก็ช่างใคร มิใช่เกิดในปล้องไม้ ล้วนแต่มีชาติมีตระกูล ในกาลนี้มาตุคามยังประพฤติชั่วแต่เพียงนี้ ไปภายภาคหน้าพระมหากษัตริย์ซึ่งทรงแผ่นดินในสยามประเทศเห็นปานดังเราฉะนี้ จะมีนางพระสนมกำนัลนับด้วยพันและร้อยจะหาที่ประพฤติดีนั้นจะโดยน้อยนักน้อยหนา จะมีแต่ประพฤติลามกต่างๆ ยิ่งขึ้นไปมากกว่าสมัยนี้สักร้อยเท่าพันทวีเทียงแท้ ไม่ต้องการที่จะเบียนธุระกังวลด้วยคนสอนยาก ข้าน้อยนพมาศได้พึ่งพระราชบริหารแล้ว ก็ให้สะดุ้งจิตคิดกลัวแต่สังสารวัฏ แม้ชาติหน้าเกลือกจะไปเกิดเป็นพระสนมกำนัลพระมหากษัตราธิราชเจ้าในภายภาคหน้า ก็จะต้องใกล้เคียงด้วยคนพาลสันดานลามก จึงอุตสาหะสร้างกุศลปรารถนาไปเกิดในเทวโลกอย่างเดียว

แต่นี้ข้าน้อยจะบรรยายสหายตำนานสืบไป ในเมื่อสมเด็จพระร่วงเจ้าเสวยสิริราชสมบัติโดยยุติธรรมตามราชประเพณี ล่วงจุลศักราชไปได้๑๘ปีโดยกำหนด ทรงสำราญภิรมย์ยินดีสโมสร พร้อมเพรียงด้วยหมู่พระสนมกำนัลและราชบริรักษ์ ทั้งประยูรวงศาฝ่ายหน้าฝ่ายในเป็นบรมสุข อาณาประชาราษฎรปราศจากภัยอันตราย ราชศัตรูภายนอกภายในก็มิได้กำเริบให้เดือดร้อน มีแต่การบำเพ็ญพระราชกุศลทรงศีลจำแนกทาน บันเทิงพระกมลหฤทัยในทางพระโพธิญาณทุกเช้าค่ำ คืนวันเดือนปีเป็นนิจนิรันดร อันตัวข้าน้อยก็มีความผาสุกด้วยพระคุณสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระเมตตาชุบเลี้ยง พระราชทานยศฐาบรรดาศักดิ์ให้งามหน้าบิดามารดา ทั้งใช้สอยกิจราชการใหญ่น้อยสนิทชิดชม เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยในพระราชดำริทุกประการ แม้จะมีที่เสด็จพระราชดำเนินแห่งใด จะค้างแรมใกล้ไกลกันดารและ

หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา

มิกันดารก็ดี ข้าน้อยก็ได้โดยเสด็จทุกครั้งประดุจเกือกทอง อนึ่งเล่า ยามเมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะมิสบายพระสกนธ์กายด้วยเหตุกำเริบพระโรค ข้าน้อยก็ได้ถนอมบาทบงกชมาศบำเรอรัก โดยใจสวามิภักดิ์มิได้เบื่นกินเบื่นนอนผ่อนสบาย ตั้งใจทำราชกิจจะได้คิดแก่ลำบากยากเหนื่อยแต่สักขณะจิตหนึ่งก็หามิได้ ใช่ข้าน้อยนพมาศจะแกล้งกล่าวไว้อวดอ้างนรชาติซึ่งเกิดภายหลัง ผู้ใดอย่าพึงสงสัย อันความจงรักภักดีของข้าน้อยนี้ ควรจะเบื่นแบบอย่างไปได้ในแผ่นดินชั่วกัลปาวสาน ฯ

หมดเรื่องเท่านี้

ทะเบียน 429

